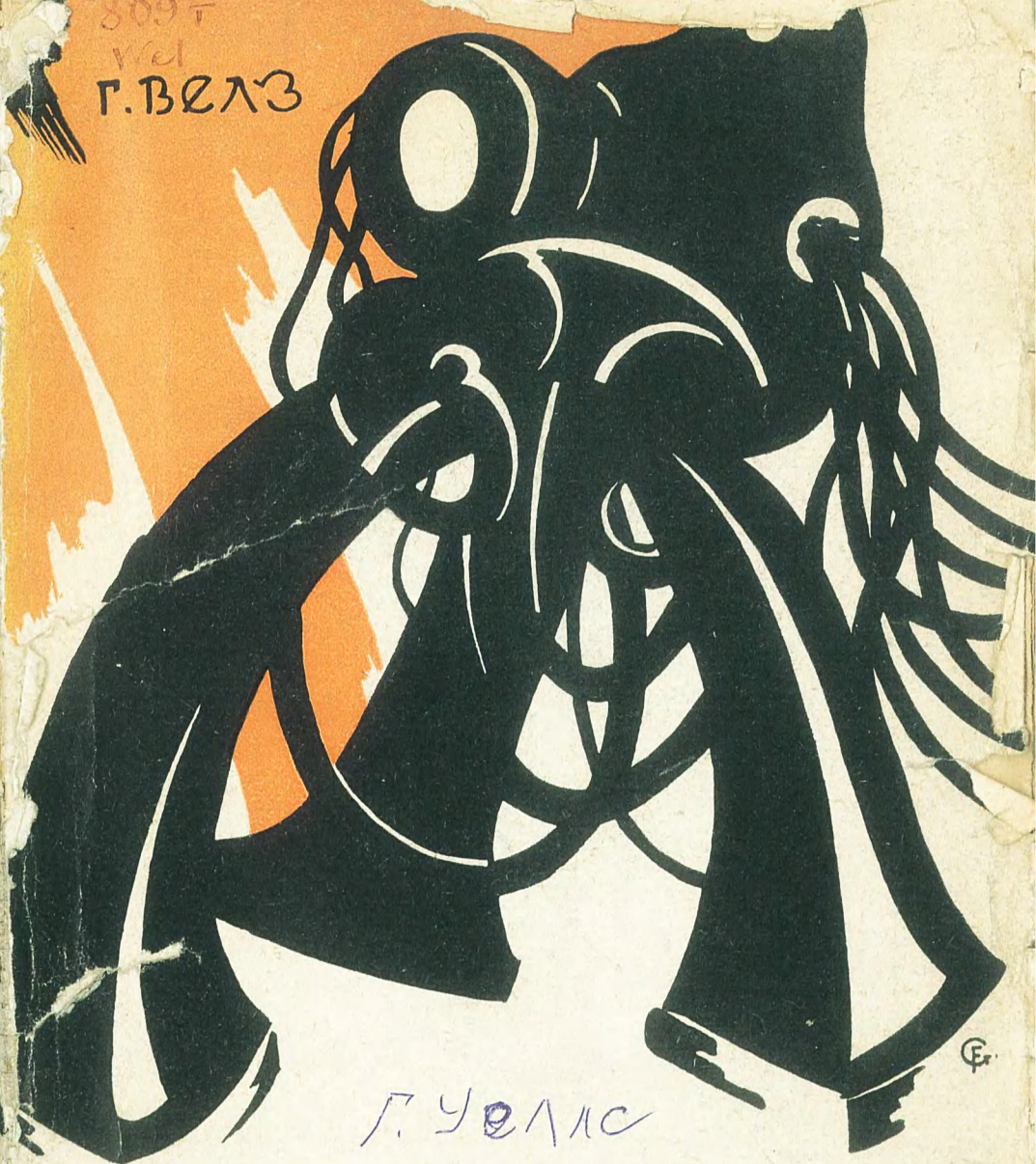

809 Г
Vrel
Г. ВЕЛЗ

Г. УЕЛМС

ВІЙНА СВІТПІВ

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ

Г. Г. ВЕЛЗ

ВІЙНА СВІТІВ

*„Але хто живе по тих Світах,
якщо там справді хто живе?
... І хто пани Світу—вони чи ми?
... І чому всі речі зроблено для людини?“*

Кеплер

(Цитовано з the Anatomy of Melancholy)

H. G. WELLS. THE WAR OF THE WORLDS

Бібліографічний опис цього видання вміщено в „Літописі Укр. Друку“, „Картковому репертуарі“ та інших покажчиках Української Книжкової Палати

*Присвячується моему братові
Франкові Велзу,
що подав думку цього твору*

*„Але хто живе по тих Світах,
якщо там справді хто живе?
... І хто пани Світу—вони чи ми?
... І чому всі речі зроблено для людини?“*

Кеплер

(Цитовано з the Anatomy of Melancholy)

КНИГА ПЕРША

ПРИХІД МАРСІЯН

I. НАПЕРЕДОДНІ ВІЙНИ

В останні роки дев'ятнадцятого століття ніхто не хотів би повірити, що за людськими справами пильно й гостро стежили розуми, хоч і смертні, та вищі за розум людини; і той час, коли людство було заклопотане своїми інтересами, його досліджували й студіювали майже так докладно, як людина з мікроскопом у руках досліджує коротковічні створіння, що кишать і розплodжуються в краплині води. Задоволені й безмежно заклопотані своїми дрібницями, люди вешталися туди й сюди на цій кулі, непохитно певні своєї влади над Землею. Можливо, що інфузорія робить те саме під мікроскопом. Нікому не спливала в голові думка про старші Світи, як джерела небезпеки для людства, а коли хто думав, то відкидав всяку здогадку про життя на них, як неможливу чи не-ймовірну. Цікаво тепер пригадати деякі розумові звички тих далеких днів. В найкращім випадку люди Землі міркували, що на Марсі могли б також бути інші люди,— хоч, можливо, й нижчі за нас, що готові радо привітати місіонерську подорож до них земних людей. Та проте ніхто не гадав, щоб по той бік океану простору були розуми, які в порівнанні з нашими розумами є те, що наші

в порівнанні з розумами вимерлих звірят,— інтелекти великі, холоднокровні й несимпатичні, що дивилися на цю Землю заздрили очима, повільно й певно, накреслюючи свої пляни проти нас. І ось на початку двадцятого століття прийшло велике витверезіння.

Я майже не потребую нагадувати читачам, що планета Марс обертається навколо сонця на віддаленні 140 мільйонів миль, а кількість світла й тепла, що вона одержує від сонця, ледве досягає половини того, що одержує наша Земля. Коли різні туманні гіпотези мають в собі якусь частину правди, то Марс мусить бути далеко старший за нашу Землю; а життя на його поверхні мало розпочатися куди раніше, ніж застигла наша Земля. Те, що Марс ледве складає одну сьому частину обсягу Землі, мусило прискорити охолодження до тої температури, при якій могло б розпочатися життя. Він має повітря, воду і все, що потрібно для життя тварин.

Проте, до того людина бундючна й так засліплена своєю пихою, що ні один письменник, аж до самого кінця дев'ятнадцятого століття, не висловив найменшої здогадки про те, що розумове життя могло все таки там уже розвинутися— геть понад рівень розумового життя нашої Землі. Так само не розуміли ми й того, що раз Марс є старший за нашу Землю й має ледве четверту частину нашої поверхні й перебуває на дальшій відстані від сонця,— то з цього мусило б випливати, що він є не тільки більше віддалений від початку життя, але й мусить бути ближчий до його кінця.

Світове охолодження, що колись має охопити й нашу планету, вже дуже далось взнаки нашому сусідові. Фізичні умови його буття здебільшого й досі для нас є таємниця. Але ми знаємо, що навіть в його екваторіальній смузі температура о півдні ледве наближається до температури нашої найхолоднішої зими. Його повітря більш розріджене, ніж наше, його океани зсунулися до

того, що покривають хіба третину його поверхні, і з повільним чергуванням його рокових сезонів велетенські снігові шапки нагромаджуються й тануть навколо обох полюсів, періодично затоплюючи його умірковані смуги. Таким чином ота остання стадія виснаження, яка ще для нас є неймовірно далека, стала за злободенну проблему для мешканців Марса.

Безпосередня пресія залізної доконечности провітлила їхній розум, поширила їхню потугу, ожорсточила їхні серця.

Вдивляючись крізь порожню просторінь за допомогою своїх досконалих приладів і свого високого знання, про яке ми, може, ще й не марили ніколи, вони бачуть на віддаленні всього лише 35.000.000 миль, просто між ними й сонцем, найближчу до них ранкову зорю — зорю їх надій, — нашу теплішу планету, — зелену від рослин, сіру від води, з хмарами в атмосфері, що промовляють за плодючість, з імлістими, вовняними туманами, крізь які визирають широкі простори зеленої країни та моря, що по них густо снують кораблі.

А ми, люди, що заселяють цю Землю, мусимо бути в їхніх очах щонайменше такі нікчемні розумом і такі чужі для них, як мавпи й лемури для нас. Людський розум уже погодився з тим, що життя — то є невпинна боротьба за існування, і нам здається, що таке переконання мають розуми на Марсі. Тимчасом як охолодження на Марсі досягло загрозливих розмірів, на цьому Світі буває життя, хоч він і залюдненіший від тих, кого вони вважають за нижчих тварин. Провадити війну в напрямі до сонця, — от що справді стало їм за єдиний порятунок від тої загибелі, що з покоління в покоління підкрадається до них.

Раніш, як судити їх занадто гостро, пригадаємо собі, як немилосердно й до пня винищували ми самі не тільки звірин, як от вимерлих бізонів чи додо, але й своїх родичів, людей нижчої породи. Тасманців, не зважаючи на їхню велику подобу до людей, геть чисто зметено з землі

протягом п'ятдесяти років згубної війни, що її провадили європейські емігранти. Хіба ми самі вже є такі апостоли милосердя, щоб мати право скаржитись, коли б марсіяни пішли на нас з такою самою згубною війною?

Марсіяни, очевидно, обчислили свій переліт з блискою спритністю — їхня математична наука, певно, далеко перевищує нашу — і перевели свої підготування майже з завершеною одностайністю. Коли б наші наукові приладдя були дали нам спроможність робити точніші досліди, ми могли б передбачити насування лиха далеко раніше, ще в дев'ятнадцятому столітті.

Такі люди, як Скіяпарелі, вже давно стежили за червоною планетою, — цікаво, між іншим, що Марс був на протязі цілих століть зоря війни, — але ті ворохобницькі з'явища, що їх вчені так добре відзначували на астрономічних мапах, вони зовсім не потрапили науково з'ясувати. Ввесь цей час марсіяни мусили були підготовлюватися.

Підчас „опозиції“¹ 1894 року на світлій частині Марсового диску вже було помічено якесь велике вогняне полум'я, — спершу це зауважили в Лицькій обсерваторії, а потім Перотін з Ніци та інші дослідники. Англійські читачі спершу почули про це з серпневого числа „Nature“. Я особисто схильююсь до тої думки, що ті ворохобницькі з'явища на Марсі могли постати підчас виливання велетенської гармати; вони, певно, вирили в своїй планеті величезне провалля, з якого й пустили потім у нас свої набойі. Особливі, ще й досі не з'ясовані знаки помічалися також близько того місця вибуху і підчас двох інших опозицій.

Шість років назад велика гроза вибухнула над нами. Коли Марс наблизився до „опозиції“, телеграфічні драти

---

¹ Опозиція — це таке положення небесних тіл, коли вони відстоять на 180° одне від одного, — найближча віддаленість.

астрономічних обсерваторій здригнули від нечуваного повідомлення Лявеля з Яви про велетенський вибух розпаленого газу на тій планеті. Це сталося перед дванадцятою годиною ночі; спектроскоп, що до нього удався Лявель, вказував на величезну масу розпаленого газу, переважно гідрогену, що сунувся з надприродною хуткістю в напрямі до нашої планети. Цей огненний стовп чверть після дванадцятої став незримий. Астроном порівняв це з велетенським видихом полум'я, яке скажено раптово зірвалося з планети, „подібно тому, як запалений газ б'є гармати“.

Дивовижний натяк містився в цій фразі. Проте, за винятком маленької нотатки в „Daily Telegraph“, другого дня про це нічого не було згадано в газетах, і світ продовжував собі жити, нічого не знаючи про одну з найсерйозніших небезпек, що колинебудь загрожувала людському родові. Я був би й зовсім не почув про цей знаменний вибух на Марсі, коли б не зустрів Огілві, відомого астронома з Отершову. Ця новина без краю схвилювала його і він запросив мене прогулятися з ним тої ночі, щоб обстежити червону планету.

Не зважаючи на все, що потім сталося, я ще й досі надзвичайно яскраво пам'ятаю ту ніч на варті: чорна і мовчазна обсерваторія, затінений ліхтар, що кидав слабеньке світло в куток на підлогу, розмірене тікання годинникового механізму телескопу, маленька щілина в стелі і довга глибочінь з зоряним порохом поперек неї.

Я не бачив, а чув, як Огілві снувався навколо. Дивлячись у телескоп, можна було помітити круг темносинього кольору, а посеред нього плавала маленька кругла планета. Вона здавалася така крихітна, така світла, маленька й спокійна, з ледве помітними поперечними смужками; а легенька здавленість відрізняла її від перфектної круглоти. Але вона була така маленька, мов срібляна точка світла, завбільшки в голівку шпильки. Вона ніби

трохи тремтіла, але в дійсності то вібурав телескоп від руху годинникового механізму, що тримав у полі зору планету.

Коли я стежив, маленька зірка то більшала, то меншала, то виступала вперед; то відступала назад, але це було через те, що мої очі втомилися. Вона була від нас на відстані 40.000.000 миль,— сорок мільйонів миль порожнечі! Дуже небагато людей уявляють собі ту велич порожнечі простору, де вічно пливе порох матеріяльного всесвіту.

Близько від Марсу, в полі зору, пам'ятаю, були три маленькі точки світла, три телескопічні, безмежно віддалені зірки, а навкруги безмірна чорна пітьма порожнього простору. Ви знаєте, як виглядає пітьма в морозну зоряну ніч? В телескопі вона здається далеко глибша.

І невидимо для мене — невидимо, бо вона є далека й мала,— швидко й певно, через неймовірну далечінь, летючи прямо на нас, посуваючись щохвилини ближче на цілі тисячі миль, надходила Річ, що її марсіяни послали до нас,— Річ, що мала принести такого лиха, боротьби й смерті нашій Землі. Ніколи мені це не спадало на думку в той час, коли роздивлявся; ніхто на цілому світі не марив про той непохитний набій!

Тої ж ночі було видно новий вибух газу на далекій планеті. Я бачив це: червонувата іскра на краю, легкий обрис виступу; в ту же хвилю, коли хронометр пробив дванадцять, я сказав про це Огілві, і він заступив моє місце. Ніч була тепла, і мене допікала жага. Я пішов, широко й незграбно розставляючи ноги, намацуючи дорогу в темряві, до маленького столика, де стояв сифон з водою; якраз тоді Огілві скрикнув, побачивши струмінь газу, що вилетів у нашому напрямі.

Тої ночі другий незримий набій зірвався з Марса й пішов до Землі, близько двадцять чотири години після першого набою. Я пригадую тепер, як я сидів біля столу в пітьмі, з білими і рожевими плямами перед очима. Мало

розумів я значіння тієї маленької іскорки, що бачив, і все те, що вона мала скоро принести мені, — я лише жалкував, що не мав вогню запалити цигарку.

Огілві стежив до першої години, потім кинув і, засвітивши ліхтаря, ми пішли до його дому. Далеко вниз розметнувся в темряві Отершову й Чертсі з сотнями людей, що спокійно спочивали. Огілві тої ночі весь заглибився в міркування про умови життя на Марсі і глузував з вульгарної думки, що там ніби можуть бути мешканці, що подають нам знаки. На його думку, сила метеоритів дощем падала на Марс або якісь велетенські вулканічні вибухи вилітали там щораз більшої сили. Він з'ясував мені, як це неймовірно, щоб на двох найближчих між собою планетах органічна еволюція могла піти в тому самому напрямку.

— Маємо тисячу шансів проти існування чогось чоловікоподібного на Марсі і тільки один за існування, — зауважив він.

Сотні спостерігачів бачили полум'я тої ночі і далі, другої ночі, приблизно опівночі, і так цілих десять ночей, і кожний раз щоночі вибухало полум'я. Чому припинилися постріли після десятого разу, ніхто на світі не намагався пояснити. Могло бути, що гази від стрілянини нарobili марсіянам прикростей. Густі хмари диму, чи пороху, які можна було запримітити через гарний телескоп, мов маленькі, сіруваті, пливкі плямки, поширилися через прозору атмосферу планети й затьмарили її більш-менш знайомі риси.

Навіть щоденні газети, нарешті, прокинулися й почали писати з приводу цих заколотів: то тут, то там з'явилися популярні статті про вулкани на Марсі. Комічний часопис „Punch“, як пригадую, зробив навіть щасливий ужиток із цього для своїх політичних плякатів. А тим часом, для всіх несподівано, ті набої, що марсіяни випустили на нас, наближалися до Землі з хуткістю багатьох

миль на хвилину, несучись у порожніх океанах простору, і щогодини й щодня ближче насуваючись на Землю. Тепер мені здається просто неймовірно і дивно, що люди під погрозою невмолимої долі, що повисла над ними, могли так собі спокійно ходити й заклопотано возитись із своїми нікчемними справами, як це вони робили. Пам'ятаю, як радісний Маркгам турбувався, щоб роздобути новий фотографічний знімок плянети для своєї ілюстрованої газети, яку він саме тоді видавав. Люди нашого часу мало уявляють собі розмір і характер наших часописів дев'ятнадцятого століття. Щодо мене, то я чимало часу присвячував на вивчення їзди на самокаті, а також працював над цілою дюжиною газет, що дискутували про можливість розвою моральних ідей разом з поступом цивілізації.

Одної ночі, коли перший набій ледве чи міг бути далі, як 10.000.000 миль від нас, я пішов зі своєю жінкою прогулятися. Ніч була зоряна; я пояснив їй знаки Зодіака й показав Марса, — ту маленьку, яскраву крапку світла, що миготіла й пробиралася до зеніту, куди наведено було в цей час стільки телескопів. Була тепла ніч. По дорозі додому партія екскурсантів із Чертсі або Айлворта пройшла біля нас з музикою й співами.

Люди лагодилися спати — і з вікон горішніх поверхів блимало світло. Далеко з залізничної станції долітали звуки потягів, що пихтіли, грюкали, дзвеніли й майже оберталися в далеку мелодію.

Жінка показала мені на блискучі червоні, жовті й зелені сигнальні вогні, що немов у казковому палаці миготіли проти темного неба. Все здавалося таке безпечне і лагідне.

II. ЛЕТЮЧА ЗОРЯ

Потім настала ніч, коли перша зоря впала. Її бачили вранці, як вона, мов огненна смуга, високо летіла в атмосфері, понад Вінчестером, і полетіла далі на схід.

Сотні людей мусили її бачити — і з певністю прийняли її за звичайну летючу зірку. Албін писав про неї, що вона залишила за собою зеленувату смугу, що кілька хвилин палала потім. Наш найбільший авторитет щодо метеоритів Денінг констатував, що в момент своєї першої появи вона була на висоті близько дев'яноста або ста миль. Йому здавалося, що вона впала на землю коло ста миль на схід від нього.

Тоді саме я був дома й писав у своєму робочому кабінеті; і, хоч мої французькі вікна виходили до Отершову й були незавішені, — бо я любив тими днями дивитись на нічний небозвід, — я нічого не бачив. Проте, ця найдивніша з усіх Речей, яка будьколи залітала на Землю з зовнішнього простору, мусила була впасти тоді, коли я сидів там; і коли б тільки я був глянув у вікно, я б її помітив. Дехто з тих, що бачили її льот, кажуть, що вона летіла із свистом. Сам я нічого цього не чув. Багато людей з Беркшайру, Сорею й Мідлсексу мусили були бачити її падіння і, здебільша, гадали, що це впав новий метеорит.

Певно, ніхто не потурбувався тої ночі подивитися на той метеорит, що впав на Землю.

Та сердешний Огілві, що бачив летючу зорю й був переконаний, що вона впала десь на громадському полі між Горселем, Отершовом та Вокінгом, устав рано з думкою її знайти. Він справді хутко на світанку знайшов її, і то недалеко від піскових ям. Тверда маса набою вибуртувала величезних розмірів яму, шалено порозкидала по полю пісок і гравій; позасипала навколо в усіх напрямках яловець і понавалювала величезні купи землі, що їх видно було на півтори милі навкруги. На сході горіла трава, тонкий блакитний дим піднімався на рожевому небосхилі.

А сама Річ лежала, майже цілком зарившись у землю, серед розкиданих трісок від смереки, що її вона, падаючи, потрощила. Відкрита частина мала форму велетенського циліндра з твердою поверхнею, вкритою товстими накипілими шлаками рудаботемного кольору, що ховали від зору її форми. Вона мала коло тридцяти ярдів у поперечнику.

Огілві наблизився до цієї маси й був несподівано вражений розміром і формою, бо метеорити бувають більшменш цілком круглі; вона одначе була до того гаряча від льоту в повітрі, що до неї не можна було близько підходити. Невпинний шум, мов від руху, що йшов із середини циліндра, він з'ясовував нерівномірним охолодженням поверхні (бо в той момент і в голову не спадало, що циліндер той міг бути порожній).

Довго Огілві стояв на краю тої ями, що її Річ вибуртувала собі в землі, дивуючись тій чудернацькій формі, вражений переважно її виглядом і кольором; навіть тоді він помітив в її падінні деякі ознаки навмисности.

Ранок був напрочуд лагідний, а сонце, освітлюючи сосни в напрямі Вейбріджу, щохвилини ставало тепліше. Він не пам'ятав, щоб чув якесь співання пташок того ранку; напевне, не було ніякого вітру — і єдині звуки були ті, що виходили з обпаленого циліндру.

Він був зовсім сам на всьому полі.

Потім раптом, аж здригнувши від несподіванки, він завважив, що сірі цеглини попелястого шлаку, які вкривали метеорит, почали відвалюватися на самому кінці, коло круглого краю. Цілі клоччя шлаку падали й сипались на пісок. Великий шматок зненацька відлетів і впав з гострим шумом, від якого серце в Огілві завмерло...

За цілу хвилину він ледве міг втямкувати значіння того всього; потім, не зважаючи на великий жар, що пашив від Речі, він зліз униз, в саму яму, ближче до маси, щоб пильніше роздивитися. Навіть тоді він гадав, що причиною цього було охолодження тіла. Але — що заперечувало цю думку, так це те, що попіл падав якраз з кінця циліндра.

Тільки тоді він помітив, що верхня кругла частина циліндра дуже поволі крутилася. Це був такий повільний рух, що він помітив його тільки тоді, коли чорна плямочка, яка була якихось п'ять хвилин коло нього, тепер опинилася на іншому боці кола. Навіть тоді він ледве чи хоч на крихту розумів, що то мало означати, поки аж не почув здушений звук і якесь дряпання та не побачив, що чорна плямочка посунулася на цілий вершок уперед. Тоді, мов блискавка, його мозок осяяла думка. Циліндер був штучний, порожній, з покришкою, що сама відкручувалася! Щось із середини циліндру відкручує покришку!

— Оттаке діло! — скрикнув Огілві. — Там є людина, там — люди всередині! Вони вже мало не попеклися! Намагаються видертись!

Відразу метким розумом він зв'язав це з вибухами на Марсі.

Думка про замкнених істот була така жахлива, що він, забувши про спеку, приступив до циліндра, щоб допомогти відкручувати. Але, на щастя, неясне проміння від циліндру зупинило його на місті раніше, ніж він устиг

попекти свої руки від розпаленого металу. Тут він постояв кілька хвилин, вагаючись, потім повернув, видряпався з ями й з усіх ніг метнувся бігти до Вокінгу. Тоді, мабуть, було вже десь близько шостої години ранку. Він зустрів фурмана й силкувався втокмачити цю подію йому в голову, але його оповідання й зовнішній вигляд були так дикі — його капелюх звалився в ямі, — що той озирнувся і погнав коней уперед.

Так саме не мав він успіху й у служки, що якраз цієї хвилини відчиняв двері в шинку біля Горсельського мосту. Слуга прийняв його за сновиду, що втік, і зробив невдалу спробу зачинити його в коморі. Це трохи витверезило Огілві, і коли він побачив Гендерсона, лондонського журналіста, що саме тоді працював у своєму садку, то вже спокійно покликав його через паркан і почав оповідати.

— Гендерсоне! — покликав він, — ви бачили цієї ночі оте падіння зорі?

— Ну, а що? — сказав Гендерсон.

— Вона тепер тут на Горсельському вигоні.

— Чорт побери! — скрикнув той. — Небесний метеорит! Це дуже цікаво.

— Але це щось більше за метеорит. Це циліндер, штучний циліндер, мій друже! І всередині щось є.

Гендерсон випростався й остовпів із своєю лопатою в руці.

— Що таке? — спитав знову, бо був трохи глухий на одне вухо.

Огілві розповів усе, що бачив. Гендерсон з хвилину подумав, доки збагнув. Потім відкинув лопату і, схопивши свою камізольку, вискочив на дорогу. Обидва вони тої самої хвилі поспішили в поле і знайшли, що циліндер все лежав у тому ж стані. Але тепер звуки всередині припинилися, а між вершком і тулубом циліндра з'явилася тонка смуга блискучого металу. Крізь щілину входило або виходило повітря з тонким шипінням.

Вони прислухалися, постукали цїпком по лусці і, не почувши жадної відповіді, вирішили, що люди чи людина були непритомні або мертві.

Звичайно, вони самі не могли нічого зробити... Вони прокричали заспокоєння й обіцяння й пішли назад до міста за допомогою. Ви можете уявити їх, як вони, засипані піском, схвильовані, бігли вздовж маленької вулиці, залитої світлими проміннями сонця, якраз коли крамарі відчиняли свої крамниці, а мешканці відчиняли вікна в спальних кімнатах. Гендерсон одразу пішов на залізничну станцію, щоб протелеграфувати новину в Лондон. Попередні статті в газетах уже підготували людські розуми прийняти цю звістку.

Коло восьмої години ватага хлопців і безробітних уже попростувала в поле поглянути на „мертвих людей з Марсу“. Ось такого вигляду прибрала та звістка. Сам я почув про це спершу від хлопчика, продавця газет, близько дев'ятої години, коли я вийшов, щоб дістати мій „Daily Chronicle“. Природно, що це мене страшно вразило, і я, не гаючи ні хилини, хутенько пішов до піскових ям просто чеоз Отершовський міст.

III. НА ГОРСЕЛЬСЬКОМУ ВИГОНІ

Я знайшов величезний натовп, душ двадцять, що оточували яму, де лежав циліндер. Я вже описував вище вигляд тої велетенської маси, що лежала тепер в землі. Торф та пісок з камінцями були обпалені, мов від вибуху. Безперечно, що тертя від падіння було причиною пожежі. Гендерсона й Огілві тут не було. Мабуть, вони помітили, що зараз нічого не можна було зробити, й пішли собі до Гендерсона в хату снідати.

З самого краю ями сиділо душ п'ять хлопців, гойдаючи своїми ногами й шпурляючи каміння в велетенську масу, поки я не заборонив. Після того, як я поговорив з ними, вони почали бавитись у „квача“, бігаючи взад і вперед між купками глядачів.

Серед глядачів було два-самокатники, один робітник-садівник, що деколи робив у мене, дівчина з дитиною на руках, м'ясник Греґ з малим хлопцем і два чи три лайдаки та прислужники при грі в опуку,— що звичайно тинялися біля залізничної станції. Майже ніхто не розмовляв. Мало хто з простого народу в Англії мав сяке-такє поняття про астрономію. Більшість із них спокійнісенько собі розглядали столоподібний кінець циліндра, що був у тому самому стані, як Гендерсон і Огілві його там залишили. Як видно, багато з тих, що сподівались побачити купи обгорілих трупів, розчарувалися, коли подивилися на цю неживу Річ. Поки я був там, дехто

пішов геть, а дехто прийшов. Я сповз у саму яму, і мені здавалося, що я почув легкий рух під ногами; але верх уже безумовно перестав крутитися.

Дивовижність цієї Речі стала лише тоді цілком мені очевидна, коли я близько підійшов до неї. З першого погляду вона справді не більше вражала, як перевернена фура або дерево, що впало поперек дороги. Навіть і того менше, коли приглянутись. На вигляд вона була мов якась заржавіла напівзакопана газова труба. Потрібно було певне наукове виховання, щоб зауважити, що сіра луска цього набою не мала в собі ознак звичайного кісеню, і біло-жовтий метал, що блищав із щілини між покриткою й циліндром, мав якийсь незнайомий відтінок. „Надземне“ не мало ніякого значіння для більшости глядачів.

В той час для мене було вже зовсім ясно, що ця Річ прибула до нас з планети Марс; лише я вважав це за неймовірне, щоб вона містила в собі якісь живі створіння. Я гадав, що відкручування могло бути автоматичне. Всупереч Огілві, я все ще вірив, що на Марсі живуть люди. Мій розум заповнявся фантастичними думками про можливі рукописи в циліндрі, про труднощі, що можуть постати при перекладі їх, чи знайдемо ми там монети, взірці і т. ін. Все таки для цього всього циліндер був надто великий. Мені кортіло якнайхутчіш побачити циліндер відчиненим. Коло одинадцятої години, сповнений такими думками, я пішов назад додому в Мейбері, бо нічого особливого покищо не передбачав; але мені було важко взятися до роботи над моїми абстрактними дослідями.

Після обіду загальна картина дуже помітно змінилася. Ранішні газети раптом зворушили Лондон непомірно-великими рядками: „Вістка, одержана з Марса“, „Дивовижні звістки з Вокінгу“ і т. далі. В додаток телеграма Огілві до Astronomical Exchange схвилювала всі обсерваторії в трьох королівствах.

На дорозі біля пісчаної ями скупчилося з півдесятка легких бричечок з Вокінзької станції, один фаєтон з Кобгема і навіть одна великопанська карета; крім того, тут було чимало самокатів. На додаток великі гурти людей, не зважаючи на південну спеку, прийшли пішки з Вокінгу й Чертсі; отже зібрався великий натовп людей, серед якого впадали в вічі дві чепурно одягнені пані.

Була страшенна спека, на небі ані хмаринки, жадного подуву вітра; єдина тінь була та, що падала від рідких сосон.

Пожежу навколо потушили, траву притоптали, але земля в напрямі до Отершову була чорна, а далі видко було, як стовпи диму здіймалися вгору. Моторний крамар марципанник з Кобгема вислав свого сина з тачкою, навантаженою зеленими яблуками й імбірним пивом.

Наблизившись до краю ями, я знайшов тут з півдюжини людей: Гендерсон, Огілві і висока білява людина з імени, як я довідався згодом, Стент — з королівського Астрономічного Товариства, з кількома робітниками, озброєними лопатами й рискалями. Стент давав указівки своїм чистим, дзвінким голосом. Він стояв на циліндрі, що тепер уже значно прохолов; по його червоному, вкритому потом обличчі видно було, що його щось дратувало.

Велика частина циліндра була вже відкопана, хоч його нижчий кінець все ще був під землею. Огілві, побачивши мене серед натовпу цікавих над ямою, покликав униз і попрохав піти до лорда Гілтона, хазяїна поля.

Натовп зростав і ставав за серйозну перешкоду при відкопуванні, особливо дітвора. Треба було поставити легкий паркан чи загороду, щоб стримувати людей. Огілві сказав мені, що час - від - часу все ще можна було почути дуже слабенький шум всередині циліндра, але робітникам ніяк не щастило відкрити верх, бо не було за що вхопитися.

Покришка циліндра, як видно, була неймовірно груба, і можливо, що ті ледве чутні звуки походили від галасливого гармидера всередині циліндра.

Я був дуже радий зробити те, що він хотів, і опинитись отак поміж привілейованих глядачів усередині будованої загороди. Лорда Гілтона я не застав дома, але мені сказали, що його сподівалися з Лондону з шестигодинним потягом, що йде з Ватерлову; через те, що було тільки чверть після п'ятої, я пішов додому, напився чаю і вийшов зустрічати його на станцію.

IV. ЦИЛІНДЕР ВІДКРУЧУЄТЬСЯ

Сонце вже заходило, коли я вернувся на поле. Багато людей поспішало до Вокінгу, один чи два чоловіки йшли назад. Юрба біля ями збільшилася й стояла густою масою двісті - триста осіб, виділяючись на лимонно - жовтому небосхилі. Було чути кілька голосів і здавалося, що біля ями зчинилася якась метушня. Дивні картини промайнули в моїй голові. Наблизившись, я почув Стентів голос:

— Назад, назад!

Хлопчик пробіг повз мене.

— Воно рухається! — встиг він кинути, — відкручується, все відкручується!.. Мені це аж ніяк не подобається. Я йду додому.

Я пішов до натовпу. Там було справді не менше двохсот людей, що штовхалися й спиралися один на одного, а між ними дві чепурно одягнені пані борсалися не гірше за інших.

— Він падає в яму! — скрикнув хтось.

— Назад! — кричать знову голоси.

Натовп похитнувся, і я почав за допомогою ліктів пробивати собі дорогу.

Кожний, здавалося, був страшенно схвильований. Я чув особливий придушений звук із ями.

— Слухайте! — крикнув Огілві, — допоможіть мені стримати цих йолопів. Ми таки й досі не знаємо, що там в тій чортовій бочці.

Я побачив молодого парубка — здається, крамарчука з Вокінгу, що стояв на циліндрі й силкувався видряпатися з ями, куди вштовхнула його юрба.

Покришка циліндру відкрчувалася з середини. Вже виступило коло двох футів блискучої винтової нарізки. Хтось скочив на мене, і я ледве не полетів на верх шруба. Я обернувся і, мабуть, у той момент покришка циліндру впала з брязкотом на гравій. На хвилину кругляста печера здавалася зовсім чорна. Сонце, ховаючися за обрій, кидало свої проміння прямо мені в очі.

Гадаю, що кожний сподівався побачити, як з циліндра вирине людина, — може, дечим і не похóжа на земних людей, але все ж у найважливіших рисах — людина. Принаймні я сам так думав. Але, зазирнувши, я відразу побачив, як усередині в п'їтмї щось ворушилося сіро-хвилястими рухами, одно над одним, і потім я побачив два світлих диски, подібні до очей. Потім щось схоже на маленьку сіру гадюку, завтовшки в ціпок, стрибнуло з середини кубла і, звиваючися в повітрі, закрутилося, посуваючись просто на мене...—після того ще одне...

Раптовий мороз охопив мене всього. В повітрі позад мене почувся голосний крик жінки. Напівобернувшись і не зводячи своїх очей з середини циліндру, з якого один по одному видиралися полапки, я став пхатися назад від краю ями. Я бачив, як здивування на обличчях людей навколо мене почало змінятися у вираз невимовного жаху. Чутно було невизраїні вигуки з усіх боків. Почався загальний рух назад. На самому краю ями все ще змагався крамарчук. Я лишився сам і бачив, як на другому боці ями народ тікав геть, і Стент між ними. Я глянув на циліндер знову і мене пронизав непереможний жах. Я стояв скам'янілий, витріщивши очі.

Великий сіро-круглястий тулуб, розміром, може, з ведмедя, повільно й важко підводився з циліндра. Коли він випростався, і світло упало на нього, він заблищав, немов

вогка шкіра. Двоє великих чорно - кольорових очей пильно дивилися на мене. Він був круглий; мав щось схоже на обличчя. Під очима був рот, безгубі краї якого ворушилися, дрижали й випускали слину. Тіло збігалось й конвульсивно знову випростувалося й пульсувало. Кволий додаток — помацок ухопився за край циліндра, а другий загойдався в повітрі.

Той, хто не бачив живого марсіянина, ледве може уявити їхній дивовижно жахливий вигляд. Чудернацький, з загостреною верхньою губою рот, що скидався на V, брак брівних горбків і підборіддя під загостреною нижньою губою, безперестанне тремтіння цього рота, купа помацків, мов у Горгони, шумливе дихання легенів у чужій атмосфері, очевидна важкість і болячість в руках, завдяки більшій притяговій силі землі, і понад усе, — надзвичайна гострота величезних очей, — це все разом творило вражіння, близьке до нудоти. Олійно - рудава шкіра скидалася на опеньок, а в незграбній розрахованості повільних рухів було щось невимовно страшне. Навіть з першої зустрічі, з першого погляду мене охопили огида і страх.

Раптом страхіття щезло. Воно вивалилося через край циліндра й гепнулося в яму з чвоканням, схожим на падіння великого пакунка зі шкірою. Я чув, як пролунав характерний басовий крик, і тої ж хвилини друге створіння, схоже на перше, похмуро з'явилося в глибокому отворі відтулини.

Тут скам'янілість мого жаху пройшла. Я обернувся й якнайхутчіш кинувся до першої купки дерев, що стояли від ями, може, на сто ярдів, щокроку спотикаючись і падаючи, бо я не міг одвернути своє лице від тих потвор.

Там, між кількома молодими соснами й вічнозеленими кущами, я зупинився, важко дихаючи, і став чекати дальших подій. Вигін навколо піскових ям був усіяний народом, що, так само як і я, стояв у напівзачарованім жахові; люди очей не зводили з цих створінь чи, краще б

мовити, з купки піску й дрібного каміння, що стирчала на краю ями, де вони залягали. Потім з поновленим жахом я побачив, як якесь чорне кругле тіло смикалося над самим краєм ями. Це була голова того крамарчука, що туди впав; на західньому гарячому небосхилі вона маячила, мов чорна куля. Ось він підніс своє плече й коліно вгору, але, здається, посковзнувся назад, бо знову видко було лише саму голову. Зненацька він зник, і мені здавалося, мов би ледве чутний стогін досяг мого вуха... Я відчув хвилеве бажання піти й допомогти, але жах переміг.

Все потім зробилося незриме, заховане в глибокій ямі між пісковими купами, що їх навернуло при падінні циліндра. Дивне видовище стало б перед очима того, хто прибув би сюди з Вокінгу або Кобгему: розпорошена сила людей — сотня осіб або й більше — стояла великим неправильним колом, в рівчаках, за кущами, біля воріт і загороди, майже нічого не кажучи один одному, — або вигукували нервовими схвильованими голосами й важко витріщали очі на купи піску. Тачка з холодними трунками, покинена в полі, якось зчудернацька самотно стреміла на червоному небосхилі, а між пісковими ямами тягнувся ряд залишених возів і карет, біля яких коні, годуячись із торб на мордах, били копитами землю.

V. ТЕПЛОВИЙ ПРОМІНЬ

Якесь зачарування паралізувало всі мої члени після того, коли я побачив, як марсіяни вилізли з цього циліндра, що переніс їх із їхньої планети на нашу Землю. Я все стояв на колінах у ялівці, втопивши свій погляд в окіп, за яким вони приховалися. В мені відбувалася боротьба між жахом і цікавістю.

Я не насмілювався піти назад до ями, хоч почував непереможне бажання заглянути в неї. Я почав переходити з місця на місце, шукаючи вигідної точки для спостереження і весь час поглядаючи на піскові купи, що ховали цих нових гостей. Раптом у повітрі проти сонця, що заходило, майнули якісь чорні й тонкі линви, мов пужална або наче полапки октопуса¹, і знову сховалися назад, а далі поволі колінце за колінцем вистромлювалася тонка складна жердина з приточеним до верхка круглим диском, що крутився хитким рухом. Що могло б там діятись?

Більшість глядачів збилася в купку, — одні на дорозі до Вокінгу, а інші в напрямі до Кобгему. Напевно й вони переживали ту саму внутрішню боротьбу, що й я. Кілька осіб були недалеко від мене. Я підійшов до одного з тих людей, — що, як я завважив, мешкав в сусідстві зо

---

¹ Октопус — морська тварина з вісьмома ногами-полапками та міхуватим тілом.

мною, хоч його ім'я мені невідоме, — і обізвався до нього. Та ледве чи це був час для виразної бесіди.

— Що за бридкі звіри! — говорив він. — Що за бридкі звірюки! — повторював він без перестанку.

— Ви бачили чоловіка в ямі? — запитав я, але не дістав ніякої відповіді. Ми замовкли знов і так, стежучи кілька хвилин, стояли поруч і, як мені здавалося, знаходили в товаристві один одного якусь утіху. Потім я змінив своє місце й став на маленькому горбочку, що давав мені змогу бути вище на якийсь ярд над рівнем вигону, і коли після того обернувся, то мій сусід уже подався до Вокінгу.

Захід сонця перейшов у присмерк, але все ще нічого нового не трапилося. Далеко від мене, ліворуч, на дорозі до Вокінгу юрба, здається, зростала, і я вже чув її невиразний гомін. Маленький гурток людей у напрямку до Кобгему вже розійшовся. З ями не було чути ніяких позначків руху.

Мабуть, це якраз і надало натовпу відваги; а крім того, гадаю, нові глядачі з Вокінгу також помогли відновити спокій.

В усякому разі з наступом п'ятьми в піскових ямах почався повільний, безперервний рух, що набирав ще більшої сили від того, що навколо циліндра панувала непорушна вечірня тиша. Вертикальні чорні постаті подвоє й потроє то потроху насувалися до ями, то знову зупинялися, оточуючи її, таким чином, неправильним півколом, що от-от замкнеться своїми гострими кінцями. Я теж і собі почав наближатись до ями.

Потім я бачив, як один візник разом з іншими сміливо пішов до ями, і почув тупіт кінських копитів та скрипіння коліс. Я бачив, як хлопець покотив тачку з яблуками. Потім, на віддаленні тридцяти ярдів від ями, з'явився на дорозі з Горселю маленький чорний натовп людей, а один, що йшов спереду натовпу, махав прапорцем.

Це була депутація. Відбулася спішна нарада, і, зважаючи на те, що марсіяни, всупереч їхній огидній зовнішності, очевидно, були інтелігентні створіння, постановили вислати до них депутацію з сигналами й тим показати, що ми — теж інтелігентні.

Прапорець потроху наближався, гойдався вправо та вліво й тріпотів. Було дуже далеко, щоб розпізнати когонебудь, але після я довідався, що Огілві, Стент і Гендерсон також брали участь у тій спробі зав'язати зносини. Ця маленька купка, поступаючи наперед, втягнула в середину лінію майже замкненого тепер кола людей, і кільканадцять невиразних чорних постатей ішли за натовпом на деякій віддалі.

Раптом спалахнула смуга вогню, і світлозелений дим пішов з ями трьома окремими звоями, що один за одним полинули просто вгору в спокійному повітрі.

Цей дим або, краще сказати, полум'я — було надзвичайної яскравості; глибоке блакитне небо над нами й імліста просторінь засадженого чорними соснами рудуватого поля, в напрямі Чертсі, здавалося, темнішало щоразу, як ці звої вилітали з ями; ставало ще темніше, коли вони зникали. В той самий час ясно почулося слабе шипіння.

На тім боці ями товпився з білим прапорцем на чолі маленький гурток чорних вертикальних постатей на чорній землі, що наче, побачивши ці дива, прикипіли на місці. Разом з тим, як зелений дим знімався, їхні обличчя освілювалися блідозеленим сяйвом і знову меркнули, коли дим розвіювався.

Потім поволі шипіння перейшло в гудіння, — в довге, голосне й дике завивання. Тихо підвелася з ями горбата постать; здавалося, від неї й виходило хвилястими снопами світло.

Тої ж хвилини пасма справжнього полум'я, мов вибухи вогню, майнули в повітрі і врізалися в розпорошений гурток людей. Здавалося, незрима стріла вдарялася об них

і вибухала білим полум'ям. Здавалося, що кожна людина миттю і раптом оберталася в огонь.

Потім я бачив при світлі тих самих вогняних стріл, як люди хиталися й падали, а інші, що йшли за ними, кинулися тікати.

Я стояв і, мов божевільний, дивився на все це, ніяк не можучи збагнути того, що це була смерть, яка перескакувала в тому недалекому гуртові від одної людини до іншої. Все це видавалося мені дивне і незрозуміле. Досить одної лише безшумної, сліпучої смуги світла,— і людина падала горілиць і лежала мертва, а коли незрима теплова стріла пройшла понад ними, сосни спалахнули полум'ям і запалали суцільним вогнем сухі кущі дроку. Далеко в напрямі Кнапгілу я побачив, як запалали яскравим полум'ям дерева, паркани й дерев'яні будівлі. Полум'я, мов в шаленому танку, гасало навкруги; — це була пекельна смерть і невблаганий меч.

Я помітив, як вогненні пасма, торкаючись кущів, запалювали їх і насувалися просто на мене. Безмежно переляканий, закам'янілий, я не міг ворохнутися. Я чув тріск огню в піскових ямах і раптове коняче іржання, що миттю й обірвалося. Далі, мов незримий, але до краю розпалений огнений палець простягся по траві між мною й марсіянами, і чорна земля по той бік піскових ям, вздовж усієї кривої лінії, лускотіла і курилася димом. Геть ліворуч від мене, десь на дорозі від станції Вокінг до громадського вигону, щось упало із страшним тріском. З цього часу шипіння й гудіння припинилося, а чорний, схожий на церковну баню, стовп зник, повільно зсунувшись у яму.

Все скоїлося з такою неймовірною хуткістю, що я стояв нерухомий, приголомшений і засліплений блиском огню. Коли б смерть була косила скрізь, повним кругом, вона була б неминуче забила й мене в моїй непритомності. Але вона минула, помилювала мене.

Ніч раптом огорнула все навкруги, жахлива, ще досі незнана. Хвилясте поле здавалося тепер темне до чорноти; крім шляхів, що блідо сіріли під глибоко-блакитним небом ранньої ночі, навкруги було темно і якимсь несподівано порожньо. Зорі вгорі гуртувалися в купки, а на заході небо ще було ясне, бліде і аж зелено-блакитне. Маківки сосон і дахи Горселю гостро зачорніли проти згарища, що мерехтіло на заході. Марсіян з їхніми приладдями зовсім не було видно, за винятком тої тонкої щогли, на якій танцювало їхнє дзеркало. Окремі дерева й клаптики кушів де-не-де курилися й ледве блимали; лише охоплені вогнем будівлі біля станції Вокінг кидали вгору, в нерухому тишу вечірнього повітря гострі списи полум'я.

Крім цього та страшного здивовання, нічого більше не сталося. Маленьку купку чорних постатей з білим прапором зметено з лиця землі, і вечірньої тиші, як мені здавалося, майже не порушено.

Я відразу почув свою самотність серед цього темного вигону, безпорадність і беззахисність. Мов цегла з даху, мене вдарив раптом безмежний жах. На превелику силу я відвернувся од ями і, плутаючись по траві, побіг що було сили. Це був панічний жах не тільки перед марсіянами, але й перед темрявою й мертвою тишою навколо. Я так згубив владу над собою, що, біжучи, я нишком плакав, мов мала дитина. Я тікав, боючись глянути назад.

Пам'ятаю, що в мені зародилося якесь надзвичайне переконання, що я був іграшка, і що зараз же, коли я вже був майже в безпечності, ця таємнича смерть, здавалося, хутко, мов промінь світла, стрибне за мною з тої ями і заб'є на місці.

VI. ТЕПЛОВИЙ ПРОМІНЬ НА КОБГЕМСЬКІЙ ДОРОЗІ

Ще й досі не з'ясовано, як марсіяни могли вбивати людей так хутко й так мовчазно. Багацько людей гадають, що якось вони зуміли добувати велетенської сили вогонь в особливій камері абсолютної непроникливості для тепла. Цей велетенської сили вогонь вони випускають рівнобіжними смужками проти якоїнебудь вибраної речі за допомогою полірованого параболового дзеркала незнаної конструкції — подібно тому, як випускає смуги світла параболове дзеркало на маякові. Але ніхто не міг довести правдивості цих подробиць. Та як би то вони не робили, — нема сумніву, що смуга тепла складала суть всієї справи. Замість видимого променю — вогонь, та до того ще й незримий. Все, що може горіти, займається полум'ям від першого дотику, олово тече, мов вода, залізо м'якне, скло лускає й плавиться; коли теплі проміння падають на воду, вода миттю вибухає стовпом пари.

Близько сорок осіб полягло тої ночі під сяйвом зірок біля ями, — обпалені, поскручувані, що й не пізнати було потім, — і всю довгу ніч поле між Горселем і Мейбері було охоплене вогнем.

Новина про загибель стількох людей, мабуть, одночасно досягла Кобгема, Вокінгу й Отершову. Як тільки розійшлася чутка про це, всі крамниці в Вокінзі зачинилися, і численна юрба людей, здебільшого крамарі і т. інше,

приваблені оповіданнями, подалися пішки через Горсельський міст шляхом, що виходив на поле. Ви можете уявити, як після денної праці молодь причепурилася й вирядилася, знайшовши для себе і в цьому привід,— як вона знаходить його в чому хочете,— щоб погудяти й порозкошувати з залищянь. Ви можете уявити, який гомін знявся вздовж дороги, що вела до місця дива і вогню.

Покищо, звичайно, мало хто в Вокінзі навіть знав про те, що циліндер відчинився, хоч неборака Гендерсон уже був післав на пошту вісника на самокаті з особливою телеграмою до вечірньої газети.

Коли,— подвоє й потроє,— народ вийшов у чисте поле, то всі побачили тичби людей, що схвильовано розмовляли й пильно дивилися на одну точку — на дзеркало, що крутилося понад пісковими ямами. Ті, що допіру прийшли, безперечно, хутко заразились від загального схвильовання.

Десь о пів на дев'яту, вже по тому, як депутація загинула, тут назбиралося до трьох сот душ, не рахуючи тих, що звернули з дороги, щоб ближче приступитися до марсіян. Три полісмени, один з яких був верхи на коні, робили все, що могли, на основі інструкцій, даних Стентом,— щоб тримати народ віддалік від циліндра. Дехто з тих, що завше користується в натовпі випадком для конячих жартів і бешкету, вже почали виробляти всякі витівки.

Стент і Огілві, передбачаючи можливість деяких сутичок, телеграфували з Горселю в казарми зараз же після виходу марсіян із циліндра, щоб вислали на допомогу сотню салдатів для охорони марсіян від можливого насильства.

Далі вони вернулися назад, щоб стати на чолі тої нещасної депутації. Опис їхньої смерти, зі слів натовпу, дуже близько сходився з моїми власними вражіннями: спершу звої зеленого диму, глибоке завивання машини, потім виблиски вогневих іскор.

Але ця юрба була значно ближча до загибелі, ніж я. Вона врятовувалась лише завдяки тому, що між нею й огненними проміннями трапився невеличкий пісковий горбок. Коли б параболове дзеркало стояло вище на кілька ярдів, ніхто б не лишився живий, щоб іншим розповісти про подію. Вони бачили іскри, падання людей, і те, як незрима рука палила кущі й наближалася до них в сутінках вечора. Потім, одночасно з якимось свистінням, що різко вирізалося з загального гудіння в ямі, промінюватий меч махнув просто понад їхніми головами — і тої самої миті загорілись вершки осик, що ними обсаджувано дорогу, посипалася з будинків цегла, повилітали вікна, віконниці й рями, а частина стіни під дахом завалилася з тріском і грюкотом.

Серед того пекла, що знялося так несподівано, в шипінні й полум'ї дерев, що горіли, охоплена панікою юрба не знала, що робити й нерішуче захиталася.

Іскри й гілля почало сипатись на дорогу разом із зволами полум'я від охопленого вогнем листя. Капельюхи й одіж почали займатися. Серед юрби почувся стогін, плач і крик. Раптом крізь метушню, ухопившись руками за голову, з пронизуватим криком проскакав кінний полісмен.

— Вони йдуть! — скрикнула якась жінка, — і кожний почав із-заду навалюватись на свого сусіда, штовхатись і продиратись назад, знову до Вокінгу. Вся юрба метнулася, тікаючи, мов отара овець. Там, де дорога ставала вузька й темна, між високими боковими стінками, натовп здавлювався й починалася люта боротьба.

Не весь натовп урятувався. Загинуло три душі: дві жінки й маленький хлопчик, що їх роздавлено й розтоптано і залишено там умирати серед жаху й п'їтьми.

VII. ЯК Я ДІСТАВСЯ ДОДОМУ

Щодо мене, то я нічого не пам'ятаю, як я втівав. Пам'ятаю лише, що я натикався на дерева та заплутувався ногами в траві. Все навколо мене було переповнене незримим жахом перед марсіянами; той немилосердний огненний меч все ще, здавалося, снував у повітрі над моєю головою і от-от мав упасти на мене й забити на смерть. Я вибіг на Горсельський шлях і побіг ним, щоб потім збочити на хутори.

Нарешті, я вже не міг іти далі: я був зовсім виснажений гостротою почувань і шаленим бігом; я захитався і впав край дороги. Це було біля мосту, що перетинав канал коло газового заводу. Я впав і лежав нерухомо.

Оттак деякий час я й лежав там.

Далі схопився, не розуміючи, де я. Кілька хвилин я не міг ясно зрозуміти, як я там опинився. Мій жах минув. Мій капелюх зник, комірчик мій, певно, одірвався від гудзика. Кілька хвилин тому передо мною було лише три реальні речі: безмежна ніч, велич простору та природи, моя власна кволість та смертельний сум і близький прихід смерти.

Було так, мов усе перевернулося догори ногами, і погляд на все раптом змінився. Не було якогось помітного переходу від одного стану думки до іншого. Хутко я відчув себе таким, як завше був,— як звичайний пристойний громадянин. Мовчазне поле, почуття жаху, що

вщерть наповнював мене, моя втеча, несподівана пожежа — це все мов снилося мені. Я запитував себе, чи справді все це було, і не міг повірити.

Я став на ноги й, хитаючись, став видиратися на гору стрімкого насипу біля мосту. Мій мозок опанувала порожнеча й непевність. Мої м'язи й нерви, здавалося, були позбавлені всякої сили. Я йшов хитаючись, мов п'яний.

Над аркою мосту з'явилася голова, а за нею постать робітника з кошиком. Маленький хлопчик біг біля нього. Проходячи повз мене, робітник промовив: „Добрий вечір“. Я хотів був забалакати з ним і не забалакав. Я відповів на його привіт якимсь беззмістовним бурмотанням і пішов далі через міст.

Над Мейборською аркою прошумів на південь потяг, мигнувши хвилястими клубами вогнево-блискучого диму, та довгими рядами освітлених вікон — тук-туки-дринь, тук-туки-дринь — і все зникло. Невеличка купка людей гомоніла біля одного з тих домиків з гарними фронтонами на вулиці, що їх прозвано Орієнтальна Тераса. Це було все таке реальне й знайоме. А там позад мене — щось божевільне, химерне. Того всього, говорив я сам до себе, не могло бути.

Мабуть, я людина з особливими настроями. Не знаю, чи всі відчувають все те, що й я. Часами я страждаю від дивного почуття відокремленості самого себе від усього світу; мені здається, що я дивлюся на все звідкилась зовні, з якоїсь неймовірної химерної далечини, що є поза межами часу і простороні, з далечини, куди не досягають біди й трагедії життя. Це відчуття дуже міцно охопило мене тої ночі. В цьому був другий бік мого сну.

Але весь клопіт був у цій суперечності між ясним спокоєм тут і смертю, що літала блискавкою, там, всього дві милі звідси. На газовому заводі чувся гамір від праці, світилися всі електричні лампи. Я зупинився біля купки людей.

— Що нового на вигоні? — запитав я.

Два чоловіки й одна жінка стояли біля брами.

— Що кажете? — перепитав один з них, обернувшись до мене.

— Що чути з вигону? — запитав я знову.

— Хіба ви оце не звідти йдете? — спитали вони своєю чергою.

— Народ, здається, зовсім подурів через той вигін. Що там таке скоїлося?

— А ви нічого не чули про людей з Марса? — спитав я. — Про створіння з Марса?

— Більше ніж досить, — сказала жінка з-під брами, — дякуємо вам! — І всі троє розсміялися.

Я був роздратований і почував себе дурнем. Намагався розповісти їм про те, що бачив, а виявилось, що не можу. Вони знову сміялися з моєї плутаної мови.

— Ви скоро почуєте більше, — сказав я й пішов додому.

Моя жінка, побачивши мене, перелякалася, — такий у мене був страшний вигляд. Я пішов до їдальні, сів і випив трохи вина. І коли трохи зібрався з думками, я розповів їй усе, що бачив. Поки я оповідав свою пригоду, ніхто не доторкнувся до холодного обіду, що вже був поданий на стіл.

— В цьому одно добре, — сказав я, щоб трохи розвіяти переляк, який викликало моє оповідання, — це те, що вони найнеповертніші тварини з усіх плазунів, яких я коли-небудь бачив. Вони, можуть триматися своєї ями, вбивати тих, хто наблизиться до них, а вилізи з неї не можуть... Але, що за жахливі потвори!

— Перестань, любий, — сказала жінка, нахмуривши брови й поклавши свою руку на мою.

— Сердешний Огілві! — сказав я. — Подумати тільки, що він тепер лежить там мертвий!

Добре, що хоч жінка вірить мені; вона ні на одну крихітку не знайшла в моєму оповіданні нічого неймо-

вірного. Коли я побачив, як мертвенно зблідло її лице, я раптом зупинився.

— Вони можуть прийти й сюди,— говорила вона.

Я примусив її випити вина і всіма засобами намагався заспокоїти.

Я почав заспокоювати її й самого себе, переказуючи все, що колись Огілві розповідав мені про неможливість для марсіян оселитися на Землі. Особливо я підкреслював питання про силу тяжіння. На поверхні Землі сила тяжіння втриє більша, ніж на Марсі, а сила м'язів його буде однакова.

Власне тіло його буде для нього самого справжній олов'яний тягар.

Це був, справді, загальний погляд.

Обидві газети— „Times“ і „Daily Telegraph“, наприклад,— ранком другого дня говорили те саме, що й я; вони так само, як і я, не добачували двох атмосферних чинників, що вкрай міняли всю справу. Як нам уже відомо, земна атмосфера має в собі далеко більше кисню, або куди менше азоту (бо це є те саме), ніж Марс. Могутній вплив цього лишку кисню на марсіян безперечно значною мірою мусив зрівноважити їхні тіла. Ставши важчі, вони завдяки лишку кисню на землі стали дужчі. А до того ще ми всі забуваємо той факт, що такі знавці механіки, як марсіяни, можуть дуже легко впоратися з такими дрібницями, як м'язеві напруження.

Але в той час я не обмірковував з усіх боків ці питання, а тому мої докази були непереможні проти завойовників. Зміцнивши свої сили їжею й вином, оточений звичним хатнім середовищем і примушений заспокоювати свою жінку, я сам поволі, непомітно для себе, підбадьорився й заспокоївся.

— Вони зробили дурницю,— додав я, покручуючи між пальцями чарку з - під вина.— Вони небезпечні лише тому, що самі перелякані на смерть. Можливо, що вони гадали

знайти Землю без живих істот,— у всякому разі не сподівалися зустрінути розумних тварин. Але коли вже на те пішло, то один набій у яму повбиває їх усіх.

Надзвичайне хвилювання від усього пережитого мною, безперечно, дуже загостило в мені силу сприймання.

Я ще й тепер з надзвичайною яскравістю пригадую той наш обід. Любе, стурбоване лице моєї жінки, що дивиться на мене з - під рожевої тіні лямп, білий настільник і срібний та шкляний посуд,— бо в ті часи навіть філософи - письменники мали багато розкішних дурничок,— червоно - пурпурове вино в моїй чарці,— все як на фотографії відбилосся в моїй пам'яті. В кінці столу сидів я сам, гризучи горіхи та попихкуючи папіроскою, жаляючи необережного Огілві та осуджуючи короткозору боязкість марсіян.

Якийнебудь „додо“ на о. св. Маврикія, мабуть, точнісінько так само, сидячи в своєму кублі, обмірковував прибуття туди корабля, повного безжалісних моряків, що шукали м'яса. „Завтра ми задзьобаємо їх на смерть, моя голубко“.

Я не знав тоді, що це був мій останній культурний обід, що я його їв перед приходом багатьох надзвичайних і страшних днів.

VIII. НІЧ НА СУБОТУ

Але, що було для мене найдивовижніше з усіх дивних і чудернацьких явищ, що скоїлися тої п'ятниці, так це лагідна примиренність буденних звичок нашого соціального ладу з першими початками низки подій, що мали незабаром перевернути догори ногами геть чисто весь той самий соціальний лад. Коли б у ніч на суботу ви взяли циркуль і провели навколо піскових ям під Вокінгом круг радіусом п'ять миль, то я не знаю, чи знайшли б ви хоч одну людську істоту поза цим кругом, — за винятком може родичів Стента, двох - трьох самокатників та кількох лондонців, що лежали мертві на полі, — яка була б хоч трохи схвильована або чиї звички були б порушені гістьми з Марса! Багацько людей, звичайно, чули про циліндер, говорили про нього в час відпочинку, але це все не справило навіть такого вражіння, що справив би наш ультиматум Німеччині.

Телеграми небораки Гендерсона, де він описував повільне відкручування марсіянського набою, в Лондоні прийняли за газетну качку і редактор вечірньої газети телеграфом запитав Гендерсона потвердити те повідомлення. Але відповіді не було — Гендерсон був убитий — і редакція рішила не друкувати спеціального видання.

Навіть у межах того круга на п'ять миль більшість людей становилася до подій байдужно. Я вже описував, як жінки й чоловіки ставилися до цього, коли я розмовляв з ними.

Скрізь по всій окрузі люди спокійненько собі обідали й вечеряли; робітники після денної праці поралися у своїх садках, дівчорі укладали спати, молодь тинялася по вулицях, залицялася і кохалася, а студенти сиділи над своїми книжками.

Може в деяких закутках на селі про це тихенько гомоніли; в шинках може з цього робили нову й цікаву тему, а тут і там якийсь оповідач, або навіть якийсь самовидець останніх подій викликав сполох, хвилювання й вигуки. Але здебільша щоденна буденщина йшла своєю уторованою стежкою, всі їли, спали й працювали так, як це було завше на протязі безлічі днів,— так, ніби планета Марс зовсім не існувала на небі.

Таке саме ставлення до подій було навіть на Вокінзькій станції, в Горселі й Кобгемі. На Вокінзькому залізничному вузлі аж до пізньої години приходили й відходили потяги, інші збочували на запасні рейки, пасажирів висаджувалися, чекали; одне слово, все йшло звичайнісіньким шляхом. Хлопець із містечка, не зважаючи на монополію Сміта, продавав газети з вечірніми новинами. Дзвін і грюкотіння вагонів, пронизливі свисти паротягів із станції спліталися з його вигуками: — „Люди з Марса“! Схвильовані люди приходили на станцію з неймовірною вісткою коло дев'ятої години, але викликали не більший заколот, ніж якийсь п'яниця. Народ, що прямував до Лондону і визирав з вікон вагонів у темряву навколо, бачив хіба там і сям іскорки, що блимали, зникали й танцювали десь коло Горселю,— і думав собі, що нічого особливо серйозного, крім степової пожежі, не трапилося. Тільки навколо загороди вигону можна було помітити якусь метушню. На самім краю Вокінгу палало півдесятка вілл. В усіх трьох селах у тих хатах, що виходили на вигін, світилося всю ніч і мешканці не лягали спати до самого світанку.

Юрба цікавих неспокійно товклася на Кобгемському й Горсельському мості; люди йшли взад і вперед, але

юрба не зменшувалася. Одна або дві сміливих людини (це вияснилося згодом) зникли в п'їтми й поповзли ближче до марсіян; та вони ніколи вже не вернулися назад, бо час - від - часу світлове проміння, мов прожектор військового корабля, перебігав по полю,— і тепловий промінь, готовий кожної хвилини з'явитися слідом. А поза тим уся велика площа вигону дихала мовчанням і порожнечею, обгорілі тіла валялися там під тихими зорями всю ніч і весь другий день. Багато людей чуло гуркіт від стукання молотів у ямі.

Такий стан був у ніч на суботу. В самому осередку подій, у шкірі нашої старенької планети Землі, стирчав, мов отруєна стріла, цей циліндер. Але отрута ще ледве давалася взнаки.

Навколо простягся клаптик мовчазного Горсельського поля, що димилося ще в деяких місцях; на ньому де - не - де валялися скрючені темні людські тіла, що ледве відрізнялися від чорного ґрунту. Тут і там горів кущик або дерево. Далі простягалася смуга, де ще були живі люди й де панували неспокій і хвилювання, а ще далі була та царина, куди пожежа покищо не досягала. Щодо решти світу, то там потік життя плинув так саме, як він плинув споконвіку. Лихоманка війни, що от - от припинить біг крові в жилах, обмертвить нерви, попусує мізки, лагодилася запанувати.

На протязі всієї ночі марсіяни стукотіли молотками,— безсонні, невтомні, вони пильно працювали, готуючи машини, бо безнастанні клуби зеленобілого диму вихорем здіймалися вгору, до засіяного зорями неба.

Коло одинадцятої години через Горсель пройшла сотня салдатів і оточила частину поля кордоном. Пізніше вступила друга сотня і зайняла коло Кобгема північну частину поля. Кілька офіцерів з Інкерманських казарм уже вранці побували на місці подій і один з них, майор Еден, зник безвісти. Полковник полку відвідав околиці вночі, жваво

розпитуючи юрбу біля Кобгемського мосту. Військова влада дійсно поставилася до справи зовсім серйозно.

Другого дня газети вже могли повідомити, що в одинадцятій годині ночі з Олдершату виступив цілий ескадрон гусар з двома кулеметами „Максима“, і чотириста вояків Кардиганського полку.

Кілька секунд після дванадцятої години ночі юрба людей на Чертсійській дорозі, біля Вокінгу, бачила ще одну летючу зорю, що впала десь на північний захід, у сосновий бір. Вона пролетіла з зеленим сяйвом, блиснувши вогнем, мов блискавиця влітку. Це був другий циліндер.

ІХ. ВІЙНА ПОЧИНАЄТЬСЯ

Субота залишилася в моїй пам'яті як день непевности й хвилювань. До того ще, це був гарячий, душний і, як мені сказали, з швидким хитанням барометру день. Моя жінка встигла виспатись, але я спав мало і встав рано. Перед сніданком я пішов у свій сад, постояв, прислухався, але на вигоні нічого не було чути, крім жайворонка.

Молочар приїхав, як завше. Я почув торохтіння його візка й пішов до бокових воріт розпитати у нього про останні новини. Він сказав, що вночі марсіян оточено військом і скоро мали привезти гармати. Потім я з полекшенням почув знайомий гуркіт потягу, що пробіг у напрямі Вокінгу.

— Їх хочуть лишити в живих, коли це буде можна,— сказав мені молочар.

Я побачив свого сусіду, що працював у садку, перебалакав з ним хвилину, а потім пішов снідати. Це був звичайнісінький собі, як і завше, ранок. Мій сусіда був тої думки, що на протязі дня, за допомогою війська, марсіян або буде знищено або буде взято в полон.

— Яка шкода, що вони зробили себе такими неприступними. Було б дуже цікаво довідатись, як вони живуть на іншій плянеті; ми могли б дечого довідатись,— сказав він.

Він підійшов аж до дротяної загороди й простяг мені цілу жменю полуниць, бо він був так само щедра людина,

як і ретельний садівник. Тоді ж він розповів мені про пожежу в сосновому борі, коло Байфліт-Голф-Лінкс.

— Кажуть, ніби там упав ще один такий самий благословенний дарунок неба, їх уже два. Але ж справді одного було б досить для нас. Вони всі коштуватимуть страховим товариствам не один порядний пенс, поки все це впорядкується.

З останніми словами він розсміявся з виглядом людини, що має найкращий настрій.

— Ліс і досі ще горить,— додав він, показуючи мені на пливучі хвилі імлистого диму.— Кілька днів їм буде гаряче ходити по землі, бо товстий ґрунт торфу та соснової глици ще довго горітиме.

Потім раптом, ставши серйозний, додав: „Сердешний Огілві“.

Після снідання я, замість того щоб працювати, рішив сходити на вигін. Під залізнодорожним мостом я натрапив на групу салдат, мабуть, саперів; це були люди в маленьких круглих кашкетах, у розстібнутих, брудних, червоних жакетках, з-під яких видно було сиві сорочки, в темних штанях і чоботях з довгими халявами. Вони сказали мені, що переходити через канал заборонено. Поглянувши вздовж дороги на міст, я побачив на мосту вартового, одного салдата Кардигенського полку. Я поговорив трохи з салдатами і розповів їм про те, що я бачив марсіян за день перед цим. Ніхто з них не бачив марсіян, і всі вони мали дуже неясні поняття про них, а тому засипали мене питаннями. Салдати сказали, що вони не знають, хто велів послати сюди війсьکو; на їхню думку це мало вийти від кінної гвардії.

Прості сапери куди розвиненіші, ніж решта салдат,— вони не без знання із цікавою дотепністю обмірковували умови боротьби.

Я описав їм тепловий промінь і вони стали поміж себе обмірковувати засоби війни.

— Підповзти під захистом і кинутись на них, та й годі,— сказав один.

— От сказав -- під прикриттям! Який же може бути захист від цих теплових проміннів? Він однаково тебе спече,— сперечався другий.

— Ні, нам треба підступити якнайближче, а потім обкопатися.

— Хай їх вітром знесе, оті твої окопи! Ти завше із своїми окопами. Тобі, Сніпі, треба було родитися кротом.

— То в них, ви кажете, немає ніякої шиї?— запитав несподівано третій, маленький замислений чорнявий чоловік, посмоктуючи люльку.

Я повторив свій опис.

— Октопус, от як би я назвав їх. Говоріть краще про рибалок, що ловлять людей, про вояків, що б'ються з рибою,— закінчив він.

— Це не буде навіть убивство, як убити таких тварин,— сказав перший.

— Чому б не розстріляти гарматами цих потвор одразу й не скінчити з ними?— знов зауважив чорнявий салдат.— Ви й уявити не можете, що вони можуть натворити.

— Але де наші набої?— запитав перший.— Не можна гаяти часу. На мою думку, як розбити, то відразу.

Так вони сперечалися. Через якийсь час я залишив їх і пішов на станцію, щоб закупити стільки ранішніх газет, скільки можна було знайти.

Але я не буду втомлювати читача описанням того довгого ранку і ще довшого полудня. Я не встиг поглянути навіть на поле,— бо навіть башти Горсельської та Кобгемської церкви були в руках військової влади. Салдати, що до них я звертався з запитаннями, самі нічого не знали; офіцери були так таємничі, як і заклопотані. Я помітив, що люди в місті в присутності військової сили почували себе зовсім певно; тут же відь Маршала, власника тютюнової крамнички, я вперше довідався, що його син загинув

разом з іншими на полі. Салдати примусили мешканців окраїни Горселя вибратись геть і позамикати свої хати.

Я вернувся додому близько другої години, бо, як я вже сказав, день був дуже гарячий, душний, і, щоб освіжитися, я взяв холодну ванну. Близько пів до п'ятої я пішов на станцію дістати вечірні газети, бо ранішні містили лише дуже неточні описання смерти Стента, Гендерсона, Огілві та інших. Але нічого нового з них я не довідався, все те мені було відоме. Марсіяни все ще сиділи в своїй ямі й не з'являлися. Вони всі, як видно, були дуже заклопотані в своїй ямі: звідти чулося стукотіння молотів та вилітала безперервна цівка диму. Очевидно, вони запопадливо готувалися до боротьби. „Нові спроби порозумітися з ними лишилися без успіху“,—повторяли всі газети стереотипну фразу. Сапер розповів мені, що були проби сигналізувати з рову, виставляючи звідти прапор на довгий тичині. Марсіяни стільки ж звертали на це уваги, скільки ми на корову, що лягає спочити.

Мушу признатися, що видовище всіх одних озброєнь, всіх приготувань надзвичайно хвилювало мене. Моя уява спалахнула—і я побивав ворогів на всі лади; до мене мов би вернулися знову мрії шкільних років про бойовища й героїзм. Мені навіть соромно якось було битися з такими ворогами; вони мені здавалися такі безпорадні в своїй ямі.

О третій годині по півдні розлягся розмірний гуркіт стрілянини гармати, десь коло Чертсі та Адельстона. Я довідався, що сосновий бір, куди впав другий циліндер, почали обстрілювати з гармат, маючи надію знищити його до того, як він відчиниться. Але гармата, призначена проти першого „загону“ марсіян, прибула аж коло п'ятої години.

Коло шостої години вечора, в той час як я сидів із своєю жінкою в літній хатині, гаряче обговорюючи майбутні бої, що насувалися на нас, я раптом почув з поля

глухий гук пострілу, а потім розлягся гук грімкої стрілянини. Раптом після цього, близько від нас, так шалено грюкнуло, що аж земля під нами затремтіла. Вибігши на майдан, я побачив, як вершки дерев біля Орієнтального Коледжу запалали червоним полум'ям, змішаним із димом, а поруч башта маленької церковки повалилася додолу. Верх бані зник без сліду, а дахи коледжу мали вигляд, мов у нього стріляли із стотоннової гармати. Один із димарів нашого дому розвалився, мов від удару гарматного набою, і розсипався з грюком; по дахові полетіли шматки цегли; на грядці квітів під вікном мого кабінету насипалися купи уламків.

Я й жінка стояли мов приголомшені. Потім я зміркував, що раз коледж зруйновано, верх Мейберського сугорбу мусить бути теж відкритий для теплового променю марсіян.

Зрозумівши це, я зразу ж ухопив жінку за руку й виштовхнув її без жадних церемоній просто на шлях. Потім впіймав нашу служницю й випхав її також, сказавши, що сам піду на гору по її скриню, без чого вона ніяк не хотіла тікати.

— Ми ні в якому разі не можемо тут лишатися,— сказав я. Не встиг я ще цього сказати, як на вигоні знову розпочалася гарматна стрілянина.

— Але ж куди ми підемо? — спитала моя жінка з жахом.

Я замислився, збитий з пантелику. Потім пригадав, що її кузен живе в Ледергеді.

— У Ледергеді! — закричав я що було сили, намагаючись перекричати гуркіт гармат.

Вона глянула геть у долину,— скрізь перелякані люди вибігали із своїх хат.

— Як же ми дістанемось до Ледергеду? — запитала вона.

Я й собі глянув. Біля підгір'я я побачив загін гусар, що перебігали щодуху під залізничним мостом; трое

з них проскакали крізь відчинену браму Орієнтального Коледжу; двоє інших злізли з коней і побігли вздовж дороги від хати до хати.

Криваво-червоне сонце світило крізь стовпи диму, що хмарами здіймалися вгору понад верховіттями дерев і кидало на все навкруги дивно прозоре сяйво.

— Почекай мене,— сказав я жінці,— тут ти в повній безпеці.

Зараз же я побіг до готелю Spotted Dog¹ бо знав, що господар мав коня й легкий віз. Я послішив, бо розумів, що через якусь хвилину все заворушиться на цій боці гори. Я найшов хазяїна за буфетом; він ще нічого не знав, що діялось за його хатою. Якась людина стояла спиною до мене й розмовляла з ним.

— Менше одного фунта я не візьму,— говорив він;— а до того ще в мене нема нікого, хто б міг одвезти.

— Я даю вам два!— крикнув я через плече незнакомця.

— За що?

— І до півночі я привезу назад,— додав я знову.

— Боже!— скрикнув хазяїн готелю.— Що за поспішність? Я продаю своє поросля. Ви платите два фунти й беретесь привезти назад! Нічого не розумію!

Я пояснив якнайшвидше, що залишаю свій дім і мушу дістати коня з возом. У той мент я ані на хвилину не подумав, що хазяїнові треба б виїздити так само хутко. Я постарався захопити візок тої самої хвилини і під'їхав до того місця, де на мене чекали жінка й наймичка. Залишивши їх доглядати коня, саме я тимчасом кинувся до хати й наспіх спакував деякі найцінніші речі— золоті й срібні тарілки й т. ін. Внизу, недалеко від мого дому, спалахнув уже буковий гай, поки я робив усе це, а загорода при дорозі так нагрілася, що аж червона стала. Поки я був таким чином заклопотаний, один із спішених

---

¹ То значить, як перекласти дослівно — „Плямистий Собака“.

гусарів наспів до нашого дому. Він переходив від хати до хати й попереджав, щоб залишали помешкання й тікали.

Він проходив поуз мій дім, коли я, навантажений своїм скарбом, зав'язаним у настільник, виходив парадним ходом на вулицю.

— Що нового? — гукнув я до нього...

Він оглянувся, подивився якимсь диким поглядом, пробелькотав щось на зразок: „Виповзують, наче під якоюсь покришкою з блюда“, — і побіг до воріт дому, що стояв на самій верховині гори. Раптом хмара чорного диму розіслася впоперек дороги й схвала його на хвилину. Я кинувся до дверей свого сусіди й затарабанив, щоб упевнитись, — це я вже знав і раніше, — що його жінка разом із ним виїхала до Лондону й замкнула двері на ключ. Потім я ще раз, виконуючи обіцянку наймичці — захопити її скриньку, пішов нагору, витяг її звідти й прив'язав на візку поруч з нею і, схопивши віжки в свої руки, стрибнув на візок поруч своєї жінки. В один мент ми вихопилися з диму та гамору й покотили вниз по протилежному узбіччю Мейборського пагорка просто до старого Вокінгу.

Перед нами постелився осяяний сонцем краєвид, жовті поля пшениці, а далі Мейборський заїзд з його вивіскою. Спереду їхав однокінний возик нашого доктора. З'їхавши з гори, я оглянувся назад. Стовпи чорного диму вибухали й мішалися з хвилями червоного вогню та скакали в височінь спокійного повітря і позад себе кидали темні тіні, що чорними плямами розсипалися на схід на зеленім верховітті дерев. Дим розходився тепер далеко на схід до Байфлітського лісу й на захід до Вокінгу. По всьому шляху видко було юрби людей, що бігли нам назустріч. В цю хвилину можна було почути, хоч і слабеньке, але, завдяки гарячому й спокійному повітрю, досить виразне торохтіння кулемета, а потім, після хвилевої мовчанки, безперервне тріскотіння рушниць.

Як видно, марсіяни палили все, що трапилось на дорозі їх теплового проміння.

З мене був дуже недосвідчений візник і я мусив негайно звернути свою увагу на коня. Коли, з'їхавши з другого пагорка, я знов обернувся, то вже диму зовсім не було видно. Я стьобнув коня батогом і пустив вільно віжки, і так ми їхали аж поки те божевільне пекло, а потім Вокінг і Сенд не лишилися далеко позаду. Я наздогнав і перегнав доктора якраз між Вокінгом і Сендом.

Х. ГРОЗА

Від Мейборського горба до Ледергеда — близько дванадцять миль. По той бік Перфорду по дорозі між соковитих лугів повітря було наповнене пахощами сіна; понад шляхом з обох боків тяглися веселі кущі тернини, вкриті рожевими квітами. Стрілянина з важких гармат, що була розпочалася, в той час коли ми з'їжджали вниз з Мейборського пагорка, так само раптом припинилася, як раптом і почалася. Вечір був тихий, лагідний. Коло дев'ятої години без жадних пригод ми дісталися до Ледергеда. Коняці треба було дати відпочинок; я скористувався цим, щоб повечеряти у родичів, а потім припоручив їм свою жінку.

Моя жінка була якась дивовижно мовчазна підчас усього переїзду і, здавалося, була пригнічена лиховісними передчуттями. Я намагався її заспокоїти; говорив, що марсіяни цілком прикуті до своїх ям, через свою незграбність, і найбільше, що вони можуть зробити, це виповзти з ями. Але в відповідь на це я чув від неї лише коротенькі слова — „авжеж“, „ну“, „так“. Коли б я не обіцяв господареві готелю повернути тої ночі коня, то гадаю, що вона поставила б на своєму, і я лишився б ночувати в Лендергеді. Коли б це було так! Я пам'ятаю, як вона зблідла, прощаючись зо мною.

Щождо мене, то я весь день був мов у пропасниці. Щось подібне до військової гарячки, що іноді охоплює

культурне суспільство, прокинулося в моїй крові. І в глибині душі я не дуже журився, що доводиться вертатися тої ночі до Мейборі. Я навіть боявся, що той останній гук гармат, що я чув, визначав може загибель наших ворогів з Марсу.

Щоб висловити свій настрій, я скажу, що хотів бути там у самій пащі смерти.

Було близько одинадцятої години, коли я вирушив. Ніч була несподівано темна; виходячи з освітлених кімнат сестриноного дому, вона дійсно здавалася мені надзвичайно чорна і душна як удень. Над головою хутко летіли хмари, хоч ні один листочок на кущах не ворухився. Чоловік моєї кухні засвітив обидві лампи. На щастя я знав дорогу дуже добре. Жінка стояла в освітлених із середини дверях і дивилася, як я лаштувався в дорогу. Ледве я сів на віз, вона раптом повернулася й пішла в хату, лишивши мене з сестрою та її чоловіком; вони побажали мені щасливої дороги.

Я був пригнічений побоюваннями своєї жінки, але мої думки скоро знов повернулися до марсіян. Тої хвилини я нічогісінько не знав про справжній характер вечірнього бойовища. Я навіть не знав, що викликало сутичку. Коли я переїздив через Окгем (я повертався цією дорогою, а не через Старий Вокінг і Сенд), я побачив на західній обрії криваво-червону заграву, що, коли я наблизився, поволі повзла на небо. Прудкі хмари змішалися з чорними звійками диму й віщували бурю.

Ріплей Стріт спорожнів і, крім одного, чи двох освітлених вікон, село не виявляло жадних ознак життя; але на повороті дороги на Перфорд я мало не вїхав в гурт людей, що стояли, обернувшись до мене спиною. Вони нічого мені не сказали, коли я їхав повз них. Не знаю, чи вони знали про те, що діялося по другий бік горба, чи ні; не знаю я й того, чи ті хати, повз яких я проїздив, були залишені й стояли порожні, чи там спали собі

безпечно; а може приголомшені мешканці стежили звідти за всіма страхіттями ночі.

Від Ріплей до кінця Перфорда я їхав долиною Вей і не бачив червоного відблиску. Коли я виїжджав на маленький горбок за Перфордською церквою, заграва знову стала перед очима, а дерева навколо здригнулися від перших віщунів бурі, що насувалася на мене. Я почув, як на Перфордській церкві продзвонило дванадцятую годину ночі; потім з'явилися обриси Мейборського горбу з його верхами дерев і дахів, що чорно й гостро відбивалися на червоному небосхилі.

Коли я дивився на це, раптом прозорий, зеленкуватий світ замахнув, мов крилами, коло мене й освітив дорогу та далекий ліс біля Аделстону. Кінь так рвонув, що я аж похитнувся. Я бачив, як зелененогніста смуга прорізала хмари, раптом освітила чорний хаос і впала в полі ліворуч мене. Це була третя летюча зоря!

Слідом за нею фіолетовим світлом затанцювала перша блискавка бурі й загуркотів грім, мов із тисячі гармат. Кінь прикусив удила і рвонув уперед.

Ми летіли вниз по схилу, що збігав до взгір'я Мейборського горба. Блискавки одна за одною, мов іскри, без перерви краяли пільму. Удари грому, що гуркотів майже безугавно з якимсь особливим тріском, були скорше подібні на роботу велетенської електричної машини, ніж на звичайний гуркіт грому. Блискавка засліпляла й збивала з дороги, дрібний та рясний град бив мені в лице. Я з усієї сили підганяв коня, поспішаючи з'їхати в долину.

Спочатку я звертав увагу лише на дорогу перед собою. Але раптом мій погляд прикувало щось невідоме, що прудко сунулося вниз з протилежного боку Мейборського схилу. Спершу я подумав був, що це мокрий дах хати, але при світлі блискавок я побачив, що воно хутко котилося. Для ока це була невловима картина: темрява, що бентежила вас зовсім,— потім того, блискуча, мов у день,

стріла блискавиці!.. Раптом, мов на долоні, майнули червоні будинки сиротинця зелені верховіття сосен, а серед усього з'явилась ота загадкова Річ — чітко, різко й ясно видима при світлі нічної громовиці.

І ця Річ я справді бачив! Але як описати її? Страхіття на трьох ногах, вище ніж найвищі доми, ступало через молоді сосни й розстрошувало їх, коли йшло; ходяча машина з блискучого металу, що перескакувало через гущавину; навколо теліпалися мов би товсті колінчасті линви із криці чи підойми, що бряжчали в супроводі громового гуркоту. При світлі білої блискавки з'являється воно з двома ногами піднесеними в повітрі в одному місці, зникає раптом, щоб миттю виринути в іншому місці, майже на сто ярдів ближче. Можете уявити собі триногий молочарський дзиглик, що шаленим скоком посувається по землі! Таке було вражіння в сяйві білозеленої блискавки. Але то був не молочарський дзиглик, а велетенське тіло машини, поставлене на трьох ногах.

Раптом спереду розхилилися соснові дерева, мов гнучкий очерет, коли людина біжить в його гущавині, зламані стовбури полетіли на землю — і з'явився другий триногий велетень, що, здавалося, просто сунувся на мене. А я поганяв коня з усіх сил йому назустріч! Побачивши друге страховище, я зовсім згубив контроль над своїми нервами. Вже не дивлячись ні на що, я з усіх сил шарпонував віжками коня праворуч і тої ж хвилини віз наїхав на коня; голобля з тріском переломилася; мене з силою шпурнуло в бік, і я важко гепнувся в неглибоку калюжу.

Я хутко виліз на трохи сухіше місце і прищулився під терновим кущем. Кінь лежав нерухомо (бідна тварина, як потім виявилось, збилася), і при сяйві блискавиці мені видко було перекинутий ящик візка з колесом, що помалу ще крутилося.

Далі повз мене хутко майнула велетенська машина й пішла вгору просто до Перфорду. Як дивитися близько,

ця Річ була неймовірно дивовижна. Це не була зовсім нечутлива машина, що летить стрімголов. Справді ж це була машина: ступала широкими металево дзвінкими кроками, з довгими гнучкими, блискучими підоймами, на взірєць рук, що з брязкотом теліпалися вздовж тіла машини. Я бачив, як одна така рука ухопилася за молоденьку сосну. Ідучи, триногий велетень вибирав собі дорогу, і мідяна покришка, що накривала його, весь час оберталася то праворуч, то ліворуч, дуже нагадуючи голову, яка роздивлялася навколо. Ззаду прироблено було мов би велетенського кошика, як у рибалок, з білого металу, а коли чудовисько проходило повз мене, я помітив, як із щілин між колінцями „ніг“ вилітали звійки зеленкуватого диму. Це хвилина,— і страховище було вже далеко.

Я багато, так багато бачив тоді,— все в неясних кольорах, в сяйві блискавок, до сліпоти різкому світлі, і в густих чорних тінях.

Коли проходив велетень, він проревів побідним голосом, що заглушив звуки грому й приголомшив усе навкруги. „Алов, алов!“— і через хвилину він уже опинився біля свого другого товариша, півмилі далі, в полі, де вони зупинилися над чимсь.

Я певен того, що то був третій з десяти циліндрів, посланих нам з Марса.

Кілька хвилин я лежав у темряві під дощем і стежив при безпереривних блискавках світла, як ці дивовижно химерні металеві істоти рухалися в далечині, перескакуючи через верхів'ття порослої придорожної загороди. Дрібний град почав сипати, і в міру того, як він стихав, то знов починався, постаті чудовиськ то ставали туманні, то знов яскраво виразні. Раз-по-раз блискавиця зникала: все падало в чорне провалля; тоді ніч ковтала їх чорною пащею.

Я промок до останньої нитки,— зверху від граду, а знизу від води. Я був так приголомшений, що минуло

чимало часу, поки я зміг вибратися на сухіше місце над канавою або подумати про свою неминучу загибель.

Недалеко від мене була маленька дерев'яна халупчина осадника з одною кімнатою, а навколо неї тягнувся невеличкий клаптик картопляного городу. З великими зусиллями підвівся я на ноги і, зігнувшись та стараючись захистити себе кожним кущиком, я побіг до хатини. Я затарабанив у двері, але не міг достукатися, бо ніхто з людей (коли там були які люди) не відповідав, і кінець-кінцем я покинув надію там переночувати й пішов назад, весь час тримаючись канави вздовж дороги. Так я встиг переповзти непомічений від потворних машин та сховатися в сосновому лісі неподалеку Майборі.

Під захистом лісу я поволі посувався наперед до свого власного дому,—наскрізь промочений, тремтючи від холоду. Я йшов між деревами, намагаючись потрапити на стежку. Стало зовсім темно, бо блискавиця вже рідко миготіла, а град цілими струмками сипався на землю крізь просвіти гущавини.

Коли б я був цілком зрозумів значіння всього, що бачив, я почав би, не гаючись, пробивати собі дорогу навкруги через Байфліт до вулиць Кобгему і так дістався б назад і зустрів би свою жінку в Ледергеді. Але дивовижність усього оточення навколо мене, моя фізична виснаженість тої ночі — не дали мені змоги зробити це; я був побитий, поранений, змучений, промоклий до нитки, приглушений і засліплений грозою.

Я невиразно відчував, що мені треба дістатися до своєї хати, і це було єдине бажання. Я плутався серед дерев, спотикався і впав у рівчак, розбив до крові свої коліна об якусь дошку і, нарешті, шубовснувся в провулок, що „збігав“ униз від Військового Коледжу. Я кажу „шубовснувся“, бо вниз по вулиці шуміла ціла річка брудної, дощової води, змішаної з піском. Тут, у глупій пільмі, якась людина наткнулася на мене, аж мало я не впав від

несподіваного вдару. Вона страшно крикнула, і, скакнувши вбік, метнулася вперед; я не встиг зібратися з думками, щоб сказати їй щонебудь.

Якраз у цьому місці буря бушувала з такою силою, що йти під гору було майже понад мої сили. Я підійшов аж до самого дротяного паркану, що був ліворуч від мене, і, тримаючись за нього та хапаючись за палі, почав поволі сходити на гору.

Вже на самому вершку гори я спіткнувся обі щось м'яке й при світлі блискавиці побачив у себе під ногами якусь купу широкої чорної одіжі й пару чобіт. Але я не встиг ще роздивитися, в якому стані лежала людина, як знову стало темно. Я стояв над нею, чекаючи нової блискавиці. Коли знову освітілося, я побачив людину, одягнену, хоча й дешево, але не погано. Зігнувшись і підобгавши під себе голову, людина ця лежала під дротяним парканом — мов би якась сила шпурнула її туди.

Переборовши огиду до мертвого тіла, як завше буває в тих, хто ніколи не дотикався до трупу, я нахилився й обернув мерця так, щоб прислухатись, чи б'ється серце. Людина була мертва. Певно їй зламано карк. Блискавиця майнула втретє й лице мерця кинулося мені в вічі. Я підскочив, мов обшпарений. Це був хазяїн готелю Spotted Dog, що в нього я взяв коня.

Обережно переступивши через нього, я пішов вище під гору.

Я пішов повз поліцію й Військовий Коледж просто до свого дому.

На схилах горба вже нічого не горіло, хоча на вигоні все ще миготіли червоні відблиски, а темно-червоний хвилястий дим схоплювався вгору назустріч вогкому градові.

Оскільки я міг бачити при світлі грози, будинки навколо здебільша були непошкоджені. Лише на дорозі коло Військового Коледжу лежала чорна купа руїн.

Внизу по дорозі до Майборського мосту було чути голоси й тупотіння ніг, але я не мав одваги ані гукнути, ані наблизитись до них. Я ввійшов у хату, зачинив двері за собою, замкнувся на ключ і, засунувши засувом двері, захитався й сів на сходах. Моя уява була повна тих залізних триногих потвор і мертвого тіла, розбитого об паркан. Весь тремтячи, мов у пропасниці, я притулився спиною до стіни біля сходів.

ХІ. БІЛЯ ВІКНА

Я вже сказав, що мої душевні хвилювання відзначаються властивістю скоро вчухати від самовиснаження. Через деякий час я відчув, що змерз, і побачив на килимі навкруги себе цілі калюжі води, що натекла з мене. Я встав майже машинально, ввійшов до їдальні, випив трохи віскі, а потім пішов змінити одягу.

Зробивши це, я зійшов нагору, до своєї робочої кімнати, але для чого я пішов туди, я й сам не знаю. З вікон цієї кімнати було видно ліс і залізницю, що йшла на Горсельський вигін. Поспішаючи скоріше виїхати, ми забули зачинити вікно. В коридорі було темно, а в порівнянні з картиною, видимою з вікна, ця частина кімнати здавалася зовсім непроникливо темна. Мимоволі я зупинився в дверях.

Буря ущухла. Башти Східнього Коледжу й соснові дерева навколо зникли без сліду, а в далечині було видно поле з пісковими ямами, над якими яскраво миготіла червона заграва. Поперек світла виднілися велетенські, чудернацькі й дивовижні, чорні постаті, що заклопотано снували сюди й туди.

Вся місцевість в тому напрямі, здавалося, була в огні: по широких схилах горбів снували маленькі язички полум'я і, гойдаючись та звиваючись під поривами бурі, кидали на хмари в височінь червоні відблиски. Пожежа все зростала, охоплюючи нові місця; інколи вікно закривали

хмари диму, ховаючи марсіянські постаті. Я не міг виразно бачити їхні форми, не міг розглядіти ті чорні речі, над якими вони працювали, і не знав, що вони взагалі робили. Не міг я також побачити ближчі пожежі, хоча їхні відблиски танцювали на стінах і на стелі моєї кімнати. Гостре тріскотіння пожежі й запах паленої смоли чувся в повітрі.

Я безшумно зачинив двері й обережно підкрався до вікна. Одразу передо мною розгорнувся широкий краєвид: в один бік я міг бачити будинки коло Вокінзької станції, а в другий — обгорілі й почорнілі сосни Байфлітського лісу. Внизу коло арки залізничного мосту було якесь світло; кілька домів вздовж Майборської дороги й деякі вулиці біля станції обернулися в купи руїн. Світло на залізниці збивало мене з пантелику; там лежали якісь чорні купи, поруч щось горіло, а праворуч ряди чогось жовтого, довгастого. Потім я зрозумів, що це був розбитий потяг, передня потрошена на шматки частина горіла, а задні вагони все ще стояли на рейках.

Між тими головними трьома джерелами світла — пожежі будинків, потягу та лісу коло Кобгему — простяглися окремими клаптями темні околиці з перервами вогню й диму то в тому, то в іншому місці. Чорна земля з розкиданими тут і там згарищами уявляла якесь химерне видовище. Вона нагадувала мені ганчарську фабрику вночі. Спершу я не міг відрізнити жадної людської постаті, хоч як я старався їх знайти. Але згодом я побачив при заграві пожежі, як окремі чорні постаті поодиноці перебігали залізничу лінію біля Вокінзької станції.

Невже ж цей огняний хаос був той маленький світ, де я безпечно жив на протязі довгих років? Я ніяк не можу зрозуміти, що трапилося за ці сім годин; так само не знаю я, хоч уже й почав догадуватися, в яких взаєминах перебувають оці механічні велетні з тими м'якотілими створіннями, що вилізли із циліндру. З дивним

почуттям якоїсь байдужости я присунув крісло для писання до вікна, сів у нього і втопив свій зір у чорний краєвид, пильно стежачи за тими трьома велетенськими постатями, що снували туди й сюди в червонім відблиску вогню біля піскових ям.

Вони, здавалося, були страшенно заклопотані. Я запитував себе, що вони уявляють із себе. Чи вони — розумні механізми? Подібна річ абсолютно неможлива, — я розумів це добре. А може в кожній машині сидів марсіянин і керував нею, як людський мозок керує тілом людини? Я почав порівнювати їх до людських машин і запитав себе в перший раз у житті, чим може здаватися інтелігентним нижчим тваринам дредновт або парова машина.

Небо стало чисте після бурі; вже маленька рожева зірка Марса почала на заході ховатися поза вкритий димом і згарищем обрій. Цієї хвилини за огорожею мого саду почулося якесь шамотіння. Я чув легеньке драпання об паркан і прокинувся від летаргії, що вже була охопила мене. Подивившись вниз, я побачив, як перелізла через частокіл якась людина. Побачивши людську постать, я опритомнів, і з радістю перехилився через віконницю.

— Хто там? — запитав я пошепки.

Він на хвилину зупинився, сидючи на частоколі, а потім перескочив і просто через квітник підійшов до причілку дома. Він зігнувся і ступав дуже тихо.

— Хто там? — спитав він теж пошепки, зупинившись під вікном і дивлячись угору.

— Куди йдете? — спитав я.

— І сам не знаю!

— Може ви хочете схватись?

— Так, звичайно!

— Заходьте тоді в хату, — запросив я його.

Я зійшов наниз, відчинив двері й впустив його всередину, замкнувши знову двері, як тільки він переступив поріг.

Я не міг бачити його обличчя. Він був без капелюха, верхня одежа розстебнута.

— О, який жах! — сказав він важко, коли я впустив його.

— Що трапилося? — запитав я.

— Що трапилося?! (В темряві я побачив, як він зробив жест розпачу). — Вони змели нас, просто таки змели до чиста, — проказував він одну й ту саму фразу.

Він майже машинально йшов за мною в їдальню.

— Випийте трохи віскі, — сказав я, наливаючи чималу чарку.

Він випив. Зненацька він сів за стіл, поклав свою голову на руки й почав мов дитина плакати. З якоюсь байдужістю, забувши про свій власний розпач, я стояв над ним, вельми дивуючись з того.

Багато часу минуло, поки він заспокоїв свої нерви й почав невиразно відповідати на мої запитання, все ще плутаючись. Він був за погонича при гарматі і з своєю гарматою прибув на місце бою лише о сьомій годині. В той час над вигоном стрілянина була в повному розгоні. Говорили, що купка марсіян, плазуючи на животі, повільно під захистом металевого щита підкрадалася до другого циліндру.

Пізніше цей щит схопився й пішов на трьох ногах; це була перша бойова машина, що я бачив. Гармату, з якою він приїхав, поставлено коло Горселю, щоб почати обстріл піскових ям; її прибуття прискорило події. Коли частина гарматної прислуги пішла назад, його кінь ногою попав у трусикову нору і впав, скинувши його самого в канаву на землю. В ту саму хвилину гармата вибухла. Вся амуніція полетіла в повітря; навколо нього все запалало, а він сам опинився під купами обгорілих мертвих людей та коней.

— Я лежав непорушно, — говорив він, — майже непритомний, а на мені лежав перед коня. Нас просто зме-

тено. А та убійча смалятина — смалятина горілого м'яса! О, боже! я дуже забив спину, падаючи з коня, і був притиснутий до землі його тілом. Довелося лежати, поки не став почувати себе краще. Всього одну хвилину перед тим усе було, мов на параді, а потім раптом — трах! — і нічого не стало... Просто зметено! — повторив він.

Він довго лежав під трупом коня, боязко виглядаючи, що робиться на полі. Салдати Кардиганського полку були пішли в атаку на ями, але загинули до одного чоловіка. Після цього дивовисько встало на свої ноги в увесь зріст і почало повільно, не хапаючись, походжати по всьому полю серед небагатьох утікачів, а його подібна до голови покришка зверху поверталася, мов справжня голова людини в капюшоні. Щось немов рука держало металеву скриню, навколо якої поблискували зелені іскорки, а з маленької дудочки виходив убійчий тепловий промінь.

Через кілька хвилин, як тільки салдат міг це бачити, вже по всьому полі не лишилося ні одної живої істоти: кожний кущик і деревце скрізь палали. Гусари стояли на дорозі в маленькій долині, але після цього він не бачив і сліду їх. Якийсь час він іще чув кулеметну стрілянину, але хутко все замовкло. Велетень аж до останньої хвилини не чіпав Вокінзької станції й домів, що скупчилися біля неї, але потім він навів і туди свій тепловий промінь — і за одну хвилину місто обернулося в купу огненних руїн. Після цього тепловий промінь раптом погас. Велетень, обернувшись спиною до гармаша, пішов, чи, краще мовити, почав сунутись у напрямі до обгорнутого димом соснового бору, де лежав другий циліндер.

Якраз цієї хвилини з ями висунувся другий такий самий блискуче-металевий титан. Як тільки салдат побачив, що другий велетень пішов слідом за першим, він почав обережно повзти по гарячому попелу до Горселю. Йому

пощастило попасти в р'вчак, що йшов уздовж дороги, й отак він утік по ньому до Вокінґу.

Далі важко було щось зрозуміти в його оповіданні. Місце було непролазне. Навколо мало було живих людей, та й ті здебільша божевільні, багато згоріло або обпеклося. З причини пожежі він мусив збочити й сховався під напівобгорілі й сплюндровані купи якоїсь стіни. Саме в цей час один із марсіян вернувся назад. Він бачив на власні очі, як той гнався за якоюсь людиною, схопив її своїм сталевим полапком і розбив їй голову об стовбур сосни. Нарешті, вночі він побіг далі й перебрався через залізнодорожну колію.

Після того, він довго блукав, маючи надію вибратися з небезпеки до Лондону. Народ ховався по ровах та льохах, а багато з тих, що лишилися живі, повтікали до села Вокінґ і Сенду. Він умирав від спраги, поки не натрапив коло залізнодорожної арки на одну розбиту водяну трубу, з якої вода дзюрчала цівкою просто на дорогу.

Оце й усе, що мені пощастило випитати в нього. Розповідаючи мені й силкуючись намалювати все, що бачив, він сам поволі заспокоювався. З самого початку він сказав мені, що нічого не їв від самого обіду. Я знайшов трохи холодної баранини й хліба і все приніс у кімнату. Із страху перед марсіянами ми не світили лампи і наші руки часто зустрічалися над тарілкою за хлібом і м'ясом. Тимчасом як він говорив, усі речі навколо нас стали виступати чорними контурами серед нічної п'тьми: покалічені кущі троянд і дерева вже ясніше стало видно з вікна. Здається, ватага людей або тварин були промчалися по царинці. Я побачив обличчя салдата — змарніле, почорніле, з божевільним від жаху поглядом; таке саме обличчя, певно, було й моє.

Коли попоїли, ми потихенько зійшли нагору, до мого кабінету, і я знову виглянув із вікна. За ніч наша долина

стала долина попелу. Огню вже не було. Там, де гуділо полум'я, тепер тяглися смуги диму; але велика сила розтрощених, зруйнованих, обшарпаних будинків, поламаних і почорнілих дерев, що ховалися в темряві ночі, тепер при світлі суворого ранку, повиходили й стояли жакні й страшні, як привиди. Та все ж таки деякі речі то тут, то там мали щастя врятуватися: ось білий залізнодорожний семафор, а там частина зеленого будинку, що стояв білий і свіжий серед загальної руїни. Ніколи ще до цього часу в людській історії війна не робила такого немилосердного і загального винищування, як тепер. А три металеві велетні стояли в далечині коло ям і виблискували при світлі почервонілого сходу; їх покришки поверталися кругом, ніби оглядаючи зроблену ними пустелю. Мені здавалося, що яма була поширена, і знов, як і раніше, час-від-часу клуби яскраво-зеленого диму летіли до ясного неба, назустріч ранкові, що надходив зі сходу,— піднімались, крутились вихором, розбивалися й зникали.

В далечині коло Кобгему стояли вогняні стовпи. Від першого дотику дня вони перетворилися в стовпи кривавого диму.

XII. ЩО Я БАЧИВ У ВЕЙБРІДЖІ Й ШЕПЕРТОНІ

Коли зовсім розвиднилося, ми одійшли від вікна, звідки ми стежили за марсіянами, і потихеньку зішли вниз.

Гармаш згодився зо мною, що лишатися в хаті не можна. Він сказав, що мав на думці простувати до Лондону й там прилучитися до своєї гарматної частини, дванадцятої кінної батареї. Мій план був — одразу вернутися до Ледергеду, бо могутність марсіян так надзвичайно мене вразила, що я порішив забрати свою жінку до Ньюгавена, а звідти негайно тікати геть зовсім з цього краю. Бо я вже досить ясно зрозумів, що всі околиці біля Лондону мусіли стати за місце жахного бойовища раніш, ніж винищиться ці створіння.

Правда, між нами й Ледергедом лежав третій циліндер із своїми велетнями-вартовими. Коли б я був сам, то, певно, пішов би навпростець. Але гармаш мене переконав: „Це не ласка для порядочної жінки — зробити її вдовою“, сказав він; і кінець-кінцем я згодився йти разом із ним під захистом лісу в напрямі на північ до самого Стріт-Кобгему; тільки там ми мали розлучитись. Звідти я мав зробити великий гак через Іпсам, а потім дістатися до Ледергеду.

Я був би подався в дорогу відразу, та мій товариш був на дійсній службі і знав трохи більше за мене, що треба робити в таких обставинах. Він настояв на тому, щоб я знайшов порожню пляшку й налив у неї віскі; потім ми

понапихали всі кишені бісквітами й тоненькими скипками м'яса. Далі крадькома вийшли з хати й побігли, що було сили, вниз малопротореною дорогою, якою я йшов тої ночі. Будинки були порожні. Троє обгорілих людей лежало на дорозі, забиті тепловими проміннями. Там і тут валялися дрібні порозгублені за втечі речі: годинник, пантофля, срібна ложка й інші злиденні цінності. На розі коло пошти стояла самотна фура, навантажена скринями й меблями, без коня й із зламаним колесом. Касова скринька була розбита й кинена серед уламків.

За винятком сирітського захоронку, що горів і досі, тут майже не було домів, що дуже потерпіли б від пожежі. Теплові проміння лише зруйнували димарі. А проте, крім нас, на Майборськiм полі, здавалося, не було ані одної живої душі.

Більшість мешканців, певно, повтікала через Старий Вокінг, — саме тією дорогою, що я нею їхав до Ледергеду, — або вони всі десь поховалися.

Ми зійшли вниз провулком мимо тіла тої людини в чорному; тепер, після грози, її засипав уже мокрий пісок. Добравшись до переліску, що був біля підосшви гори, ми, не зустрівши живої душі, перейшли його й попрямували на станцію.

Ліс навколо залізниці являв собою лише обдерті почорнілі дерева; більшість із них лежала на землі, але частина все ще манячила сірими сумними стовбурами й темнорудуватим листям, замість зелених.

На наших боці лише обгоріли найближчі дерева, а далі вогонь не встиг поширитися. В одному місці ще видно було суботню працю дроворубів й лежало кілька повалених дерев, недавно обрубаних і обтесаних, а також уцілів паровий тартак та валялися стружки й тирса. Недалечко стояла тимчасова халупчина, але була покинена.

Жадного подиху вітру не було чути — скрізь панувала якась дивовижна мертва тиша. Навіть пташки припинили,

а ми самі похапливо хутко посувалися вперед і розмовляли пошепки, щохвилі озираючись назад. Раз чи два ми зупинилися й прислухалися.

Через деякий час, коли наблизились до дороги, ми почули тупотіння кінських копит, а згодом побачили крізь стовбури дерев трьох салдатів на конях, що помалу їхали в напрямі Вокінгу. Ми гукнули їм, вони зупинилися й чекали, поки ми поспішали до них. Це був лейтенант із двома салдатами восьмого гусарського полку; вони везли з собою якесь приладдя на високій підставці (це був геліограф, як пояснив мені мій гармаш).

— Ви перші люди, що ми зустрічаємо сьогодні по тій дорозі,— сказав лейтенант.— Що у вас діється?

На обличчі й у голосі його помітно було занепокоєння. Салдати позад його прислухалися з широко відвертими очима. Мій товариш у нещасті, гармаш, перескочив через рів на дорогу й віддав честь.

— Гармати, сер, цієї ночі знищено. Я ховаюся. Хочу дістатися своєї батареї. Через півмилі звідси, коли поїдете цією дорогою, ви можете побачити марсіян,— я так гадаю.

— А до кого вони подібні, ці чорти? — запитав лейтенант.

— Велетні, з ніг до голови заковані в залізо, сер! Сто футів заввишки! На трьох ногах, а тіло, блискуче, мов алюміній, має здоровенну голову під покрешкою, сер!

— Ну! — сказав лейтенант.— Що за нісенітниця плетеш!

— Ви побачите, сер, самі. Вони носять при собі таку скриню, що стріляє вогнем і вбиває на смерть.

— З рушниці, хочеш сказати?

— Ні, сер! — І гармаш почав хутко розповідати про теплові проміння. На половині оповідання лейтенант перепинив його і глянув на мене. Я все ще стояв на тому самому місці збоку.

— А ви бачили це? — спитав він мене.

— То все чиста правда,— сказав я.

— Гаразд,— сказав лейтенант,— отже й мені треба побачити, це мій обов'язок. Слухай,— сказав він, звертаючись до гармаша,— нам наказано попередити людей, щоб вони покинули свої хати. А ти піди до бригадного генерала Марвіна й розкажи йому все, що бачив. Він у Вейбріджі. Дорогу знаєш?

— Я знаю,— сказав я. Тимчасом лейтенант повернув свого коня й поїхав на південь знову.

— Півмилі, говорите? — спитав він іще.

— Так, найбільше півмилі,— відповів я, показавши рукою на верхи дерев, що їх видно було на південь.

Він подякував і поїхав уперед. Більше ми ніколи його не бачили.

Дальше ми натрапили на трьох жінок і двоє дітей, що вибиралися з робітничого котеджу. Вони роздобули маленьку ручну тачку й навантажували її брудними лахміттями й потертими меблями. Вони всі були занадто заклопотані роботою, щоб заговорити з нами, коли ми проходили.

Біля станції Байфліт ми вийшли з лісу на рівне поле, спокійне й лагідне під проміннями ранішнього сонця. Ми були вже поза межами досягнення теплового променю і, коли б не мертва тиша в деяких домах або гамір від пакування в інших та юрби салдатів, що стояли на мосту через залізну дорогу й пильно дивилися вздовж лінії на Вокінг,— цей день ні трохи не одрізвився б від усякого іншого недільного дня.

Кілька селянських фур і возів скрипіли вздовж Аделтонської дороги. Раптом крізь ворота, що вели з поля, ми побачили впоперек смуги рівної луки шість дванадцятифунтових гармат, що стояли на однаковому віддаленні одна від одної, задравши свої пащі на Вокінг. Гармаші стояли коло гармат наготові, вози з набоями були трохи далі, як перед боєм. Люди стояли, мов підчас паради або приїзду вищого начальства.

— Це добре, — сказав я. — В усякому разі вони дістануть хоч один добрий набій.

Гармаш постояв трохи коло брами, потім сказав :

— Ну, я піду далі.

Трохи далі, якраз на тім боці мосту, стояли другою купкою салдати в полотняних блюзах і копали шанці, а за ними стояли ще гармати.

— То все — лук і стріла проти блискавиці, — сказав гармаш. — Вони ще не бачили тих теплових проміннів.

Офіцери, що не були так заклопотані працею, стояли й дивилися через лісок на південний захід; салдати щохвили зупинялись і теж дивились у тім же напрямі.

В Байфліті був повний розгардіяш, люди вибиралися, пакували речі, а кільканадцять гусарів, — з них деякі пішки, а дехто на конях, — ходили від хати до хати й вигонили людей з домів. Три-чотири урядових чорних возів з хрестами в білих кругах і одна стара карета разом з іншими возами стояли на вулиці, навантажені до верху. Тут було душ двадцять людей, з котрих деякі так шанували свято, що поодягалися в свої найкращі вбрання. Салдатам не легко було втокмачити їм серйозність стану. Ми побачили якогось зморщеного старого панка із здоровенною скринією в руках і з десятком горщиків з розквітлими орхідеями, він сердито сперечався з капралом, що не дозволяв брати їх із собою. Я зупинився й схопив старого за руку.

— Ви знаєте, що діється там? — сказав я, показуючи рукою через ліс, за яким мусіли бути марсіяни.

— Га? — промовив він, обертаючись до мене. — Я пояснив, що це дуже коштовні речі!..

— Смерть! — крикнув я. — Смерть іде, чуєте? Смерть!

Лишивши його обмірковувати те все, я хутко побіг за своїм гармашем.

На розі вулиці я оглянувся. Салдат кинув його, а він усе ще стояв біля своєї скрині й з горшками квіток,

устроївши безглуздий погляд кудись у далечінь поверх дерев соснового лісу.

У Вейбріджі ніхто не міг нам сказати, де був головний штаб: скрізь панувала така метушня, якої я ніколи раніш не бачив ні в одному місті. Карети, вози на кожному кроці, найдивовижніша мішанина фур і коней. Заможні мешканці міста, чоловіки в спортсменських костюмах, чепурно одягнені жінки — всі пакувалися; ті, кому нічого було робити, помагали іншим; діти страшенно верещали, задоволені новою розвагою. І над усім цим гармидером виразно розлягався дзвін хороброго вікарія, що правив свою ранню службу.

Ми з гармашем, сівши на підніжжя фонтану, гарненько поснідали тим сніданком, що встигли захопити з дому. Салдатські патрулі — вже не гусари, а одягнені в біле гренадери — попереджали людей хутчіш вирушати або не гаючись ховатись по льохах, як тільки розпочнеться стрілянина з гармат. Переходячи через залізнодорожний міст, ми побачили на станції і навколо величезний натовп, який невпинно зростав щохвилі, а вся платформа була вкрита горами скринь, кошиків і пакунків. Звичайний рух на залізницях спинився, щоб дати прохід для війська; згодом я чув, що там зчинилася страшенна дикунська боротьба, — на потягах, що їх було пізніше пущено для пасажирів.

Ми лишились у Вейбріджі до полудня, блукаючи по вулицях, поки не опинилися близько Шепертону, де вливаються ріки Вей і Темза. Частину часу ми витратили, допомагаючи двом старим жінкам упакувати на віз їхні речі. Вей вливається трьома гирлами; якраз саме в цьому місці можна було найняти човна, щоб переїхати на той бік. На шепертонському боці була гостиниця посеред зеленої луки, а далі маячила вище дерев дзвіниця Шепертонської церкви. Тут ми натрапили на схвильовану, галасливу юрбу втікачів.

Втікання ще поки не досягло розмірів паніки, але на березі вже назбиралася така сила людей, що всі човни, які були тут, уже не змогли їх усіх перевезти на той бік. Приходили все нові й нові втікачі, засапавшись від важкого тягару; один добродій вкупі зі своєю жінкою тарабанив хатне своє добро на дверях з комори, навмисне для цього знятих. Один чоловік сказав нам, що він хотів би за всяку ціну втікати з Шепертонської станції.

Багато було тут галасу й гармидеру; дехто навіть жартував. Всі були певні, що марсіяни подібні до людей істоти, правда, вельми небезпечні й дужі, що вони можуть напасти на місто, навіть розграбувати його; та проте їх, кінець - кінцем, знищать. Щохвилини люди нервово поглядали на той бік Вею, на Чертсейські луки, але там панував спокій.

По той бік Темзи, крім того місця, куди припливали човни, було також тихо — гострий контраст Сорейському берегові. Люди, вилізши з човнів, хутко зникали в провулку. Великий перевізний пароплав - човен тількищо повернувся. Три - чотири салдати стояли собі спокійно на майдані коло гостиниці, поглядаючи на втікачів і часом жартуючи з них, навіть не подумавши допомагати. Корчма була замкнена з огляду на неділю, коли продавати горілку заборонено.

— Що таке? — скрикнув матрос. — „Замовчи ти, йолопе!“ — крикнув другий чоловік, мій сусіда, на собаку, що скавучав поруч. Зненацька звук розлягся знову, на цей раз від Чертсі. То був звук гармати, мов придушений грім.

Бійка розпочалася. Майже слідом за тим незримі, — завдяки деревам, — батареї на тім боці ріки й собі приєднались до загального хору гармат, важко стріляючи одна за одною праворуч від нас. Якась жінка скрикнула. Кожний стояв ні живий, ні мертвий від наглого гуркоту баталії, що була так близька від нас, а проте нам невидна.

Нічого не можна було бачити, крім рівних луків, корів, що байдуже паслися, та сріблястої лози, що непорушно спала, купаючись у теплих проміннях сонця.

— Салдати не пустять їх, — сказала з сумнівом жінка біля мене.

Якось імла піднялась над верхами дерев. Раптом далеко від річки ми побачили звій диму, що скакнув відразу в повітря й повиснув там, а слідом за тим вся земля під ногами здригнулася: важкий вибух розсунув повітря, розбивши кілька вікон в сусідньому будинкові, вразивши нас усіх.

— Тут вони, тут! — скрикнув чоловік у блакитній вовняній сорочці. — Ось там! Ви бачите? Онде!

Хутко один по одному — один, два, три, чотири заковані в залізо марсіянину з'явилися, — далеко, ген на тім боці, за тими деревцями поза луками, що простяглися аж до Чертсі; вони хутко сунули до річки. Вони видавались оддалеки за маленькі постаті під колпаком, що гнали наперед, зі швидкістю птахів ідучи круговими рухами, і, збільшуючись, вони наближались.

Потім, посуваючись скісно до нас, вийшов п'ятий. Наближаючись, вони хутко виростали, а їхні панцерні тіла поблискували на сонці. Вони простували до гармат. Один із них ліворуч, цебто найдальший від нас, високо в повітрі тримав величезну скриню, — і жакний, як привід, тепловий промінь, що я його вже бачив у п'ятницю вночі, майнув над Чертсі і почав руйнувати місто.

Побачивши ці дивні, прудкі й страшні створіння, натовп уздовж берега, здавалось, відразу скам'янів від жаху. Не було вигуків, крику, панувало могильне мовчання. Далі якийсь невиразний топіт ніг і галас — і ну всі тікати од води. Мій сусіда був такий переляканий, що забув скинути з своїх плечей валізу, хутко обернувся, ледве не звалив мене з ніг, ударивши мене в плече ріжком свого вантажу. Якось жінка штовхнула мене рукою й кинулася

тікати. Я теж повернув був назад разом із хвилею людською, але страх ще не скував моєї думки. Страшний тепловий промінь не виходив і мені з голови. Сховатися під воду! Це ідея!

— Ховайтесь під воду! — крикнув я. Та на мене ніхто не звернув уваги.

Озирнувшись навкруги, я що сили кинувся проти марсіян, що насувалися на нас, униз по пісковому, встеленому гравієм березі, і шубовснув прямо в воду. Чимало людей зробили те саме. Човен, повний людей, пристав до берега біля мене тої самої хвилини, коли я кидався в воду. Каміння під ногами було таке сковзьке, а річка така неглибока, що я, мабуть, футів двадцять біг по пояс у воді. Потім, коли один марсіянин, мов башта, з'явився мало не над моєю головою, всього двісті ярдів від нас, я пірнув прямо в воду. Плескіт води від стрибання людей з човнів у воду голосно дзвенів у моїх вухах. Люди поспішно вискакували з човнів на один і другий берег.

Але марсіянин звертав увагу на людей, що бігали взад і вперед, не більше, як людина, що несподівано наступила на кубло комашні, звертає увагу на комашине метушіння. Коли вже, майже задушений, я виринув з - під води, у вічі мені кинувся марсіянин з покришкою на голові, оберненою до батареї, що невинно стріляла через річку; він на ходу крутнув те, що мусіло бути генератор теплових проміннів.

Через хвилину він уже був на березі річки. Ступивши одною ногою в воду, коліна його передніх ніг зігнулися аж на другому березі, вмить він знову піднявся в увесь свій ріст, вже недалеко від села Шепертон... Цієї хвилини шість гармат, захованих у кущах за селом і тому зовсім непомітних для ока з правого берега річки, почали одночасну стрілянину. Раптові близькі вибухи такі часті, що перші зливалися з останніми, відбивалися важким калатанням у моїм серці. В той час, коли вже чудовисько підняло вгору свою скриню з тепловим промінням,

над його покришкою, всього на шість ярдів вище, розірвався перший набій.

Я скрикнув від несподіванки. Інших чотирьох марсіян я не бачив і не думав про них; моя вся увага була прикута до цього найближчого. Одночасно два інших набоїв вибухли в повітрі біля самого тіла велетня; металова покришка метнулася на бік, але не встигла ухилитись від четвертого набою, що влучив у саму голову.

Покришку розстрожило на маленькі шматочки, на всі боки полетіли уламки блискучого металу й шматки скривавленого м'яса.

— Влучило! — вигукнув я. Це був крик, що нагадував одразу зойк розпачу й радості.

Я почув такі ж вигуки від людей, що були в воді біля мене. Під впливом несподіваної радості я мало не вискочив з води. Безголовий велетень захитався, мов п'яний, але ж не впав. Якимсь чудом він вернув свою рівновагу і, вже більше не розбираючи, куди ступати, міцно тримаючи камеру з тепловими проміннями, шалено понісся на Шепертон. Живий розум, що в особі марсіянина сидів під покришкою, був знищений і розвіяний по світу на всі чотири вітри, і машина лишилася тепер, як простий механізм із складною будовою, як металова річ, що сама вихором летіла на свою погибель. Без керівника машина летіла по простій лінії; наскочивши на Шепертонську церкву, що розвалилася мов від удару тарана, вона хитнулася й поперла в бік і з страшним грюкотом упала в воду.

Повітря здригнулося від страшного вибуху: стовпи води, пари, багна й потрошеного металу полетіли високо до неба. Коли камера з тепловим промінням торкнулася води, піднявся стовп пари. Ще хвилина — і здоровенна хвиля, мов від велетенського морського припливу, але гаряча до болю, знялася горою в заломі річки. Я бачив, як народ борсався в воді коло берегів, я слабо чув їхні вигуки, бо їх приглушало кипіння води, що нагрілася від падіння марсіянина.

В ту хвилину я не почував, яка гаряча була вода; забув, що треба було рятуватися. Я почав борсатися в бурхливій воді й посуватися в бік, примушуючи й свого сусіду в чорній одежі робити те саме, поки я не побачив залім річки. Біля півдесятка кинутих човнів безладно гоїдалося на бурхливих хвилях, а впоперек річки лежав напівзакритий водою велетень.

Густі хмари пари крутилися над велетнем, і крізь цю вихрасту пару мені було видко, мов в тумані, як ударили по воді велетенські члени тіла марсіянина, розкидаючи навкруги бризки й брудну піну. Метальові полапки махали в повітрі, мов руки живої істоти; і коли б не безпорадна безцільність тих рухів, можна було б сказати, що то якийсь поранений звір бореться серед хвиль за своє життя. І весь час з машини голосним струмком вилітав якийсь червоно-рудий плин.

Від того становища мою увагу відтягло якесь дике завивання, схоже на те, що ми по наших великих промислових містах називаємо сирена. Хтось недалеко від мене, по коліна в воді, ледве чутно гукнув мені й показав пальцем. Обернувшись, я побачив другого марсіянина, що йшов до нас велетенськими кроками з Чертсі. На цей раз гармати даремно випускали свої набой.

Помітивши це, я хутко пірнув, мов качка, в воду і, затримуючи дихання, з тяжким зусиллям плив під водою, поки міг. Вода навкруги мене нуртувала й ставала з кожною хвилиною гарячіша.

Коли я висунув на хвилину свою голову, щоб відіхнути, та відкинув волосся, що звисало над очима, я побачив над водою велетенські хмари пари, крізь які я не міг деякий час бачити марсіян. Пронизливе завивання не припинялося. Нарешті передо мною виступили невиразні обриси велетенських сірих постатей, що через імлу здавалися ще вищі. Всі четверо марсіян пройшли біля мене, двоє з них схилилися над пінисто-бурхливими останками свого това-

риша. Ці двоє стояли в річці ярдів на двісті від мене, а двоє останніх—ближче до Лейлгему. Тримаючи генератори теплових проміннів високо над головами, вони водили ними на всі боки; із кожного генератора падали з свистом теплові мечі й били в усіх напрямках.

Повітря було повне звуків. Це була якась дивовижна, пронизлива мішанина звуків, що приглушувала голосний брязкіт бойових марсіянських машин, тріскотіння й шипіння загород, будинків та дерев, що загорялися й валилися від теплових проміннів, рев і свист огню. Чорний дим, змішаний з парою, що піднімалася з ріки, знімався густими звійками вгору, а коли теплове проміння стало гасати по Вейбріджу, кожний його дотик позначався спалахненням біложарового полум'я, а слідом за ним починали танцювати сині й червоні язики вогню й знімалися хмари диму. Найближчі будинки ледве маячили крізь білу пару, чекаючи своєї долі, а за ними готів огонь.

Кілька хвилин я стояв по груди в майже як окріп воді, приголомшений у своїм притулку, без надії врятуватися. Крізь стовпи пари було видко, як люди, що сиділи в воді навколо мене, почали дряпатися на берег крізь очерет, мов ті жаби, що тікають при наближенні людини. Люди бігали по березі в невимовному розпачі.

Раптом білі іскри теплових проміннів, перескакуючи з місця на місце, стали наближатись до мене. Будинки від їхнього дотику розсипалися й обвалювалися, викидаючи з себе полум'я, і дерева з шипінням обволікалися бурхливим полум'ям. Але ось біле полум'я затанцювало по кладці на пристані, злизало людей, що метушилися на березі, і добігло до води не далі якихось п'ятдесят ярдів від мене. Далі воно метнулося через річку на Шепертон, і, де воно пройшло, вода хвилями пари й білих кипучих бугрів знялася вгору. Я повернув до берега.

Ще хвилина, і мене накрила велетенська хвиля води, гарячої, мов окріп. Я скрикнув від болю і, напівпритом-

ний, обварений, напівосліплений, з усієї сили став вигрібати до берега крізь бурхливу воду, що шипіла навкруги мене. Коли б я був послизнувся, був би кінець мені там. Безпомічно повалився я на широку голу піскову мілизу, що простягалася там, де сходилися ріки Темза й Вей, якраз саме на очах марсіян. Я вже ні нащо не сподівався, крім смерті.

Мов крізь туман пригадується мені, як нога марсіянина ступила в м'який пісок у двадцяти ярдах од моєї голови і знов піднялася, розкидавши далеко навкруги дрібний гравій. Далі пригадую, як настали довгі хвилини важкого чекання — і потім чотири велетенські постаті пройшли, несучи на руках останки свого товариша; їхні кроки, спершу ясно чутні, поволі замирали десь по той бік річки в просторах лугів, серед серпанку диму та імлі. А далі поволі я почав розуміти, що якимось чудом я врятувався.

XIII. ЗУСТРІЧ ІЗ ВІКАРІЄМ

Познайомившись так несподівано з могутністю земної зброї, марсіяни відступили на свою попередню позицію на Горсельському полі, і, певно, через поспішність та будиши обтяжені останками свого товариша, що вони його несли з собою, вони зовсім не звернули уваги на такі випадкові й зайві жертви, як я та багато інших. В той час між ними й Лондоном, крім двадцятифунтових гармат, не було нічого, що могло б перешкодити їхньому наступові, і коли б вони були лишили свого товариша й погнали б далі на місто, то вони захопили б його скоріше, ніж звістки про їхній похід встигли б туди досягти. І цей їхній похід на Лондон був би такий наглий, жахний і повний руїни, що його можна було б хіба порівняти з землетрусом в Лісабоні років сто тому.

Але вони не хапалися.

Циліндер летів за циліндром; крізь міжпланетну просторінь через кожні двадцять чотири години підмога наспівала за підмогою. А тимчасом військова влада армії й фльоти напружувала завзяту енергію, щоб зустріти свого ворога, надлюдську могутність якого вона тепер уже добре зрозуміла. Щохвилини нові гармати виїздили на позиції, аж поки, перед смерком, кожний кущик, кожний рядок пригородних дач на узбіччях холмів навколо Кінгстону й Річмонда не були обсажені замаскованими чорними пащами гармат. А скрізь по спорожнілих, обгорілих

полях, не менш як на двадцять квадратних миль навкруги Горсельського табору марсіян, скрізь по випалених і сплюндрованих селах, що розкинулися серед зелених дерев, попід верховіттями дерев, що нині стояли обгорілі або диміли, але які ще день назад творили зелений бір,—скрізь підкрадалися сміливі пластуни з геліографом, що мали за обов'язок повідомляти про наближення марсіян.

Але марсіяни тепер зрозуміли силу наших гармат і небезпеку близької присутності людини, а тому ні одна душа, не ризикуючи життям, не могла підступити до циліндра ближче, як на милю, а коли хто підходив ближче, то накладав життям.

З усього видно було, що ранішню частину дня велетні витрачали на перенесення всіх речей з другого й третього циліндру—один був біля Аделстону Голф Лінкс, другий—біля Перфорду—до їхньої головної бази на Горсельському вигоні. Над почорнілим ялівцем, зруйнованими будинками, що далеко тяглися вперед і по обидва боки, стояв один з них мов вартовий, а решта залишили свої бойові машини й поспускалися в яму. Там вони пильно працювали до гупої ночі, бо весь час над ямою стояв високий стовп густого зеленого диму, що його було видно не тільки з Меровських горбів, а навіть, як розповідали, з Банстеда й з Іпсом Давнзу.

А в той час, коли марсіяни лаштувалися до нового нападу, а людство купчило свої сили до бою, я потихеньку, з великим зусиллям пробирався, відчуваючи ворога за своєю спиною, від згарища й диму з Вейбріджу просто на Лондон.

Я побачив залишений маленький човен, що плив униз по річці. Скинувши з себе більшу частину свого забрудненого вбрання, я догнав його й вибрався на ньому з цього пекла. На човні не було ні одного весла, але я хитрився гребти руками,—так, звичайно, як це тільки

можна було робити обпареними руками. Так по-маленьку, щохвилини озираючись назад, що цілком зрозуміло,— я посувався за водою, в напрямі на Галіфорд і Волтон. Я тримався річки, бо гадав що коли б ці велетні вернулися, то вода дала б мені найкращу змогу врятуватися.

Разом зо мною текла й гаряча вода, що нагрілася від падіння марсіянської машини, і я довгий час, на протязі цілої милі, з - за туману майже не бачив берегів. Один раз, правда, мені кинулася в вічі довга смуга чорних людських постатей, що тяглася від Вейбріджу. Галіфорд, певно, зовсім був залишений; деякі будинки неподалеку від річки були охоплені полум'ям.

Було якось чудно дивитися, як від спокійного спорожнілого міста, що завмерло під гарячим блакитним небом, підіймалися смуги диму та вогню й линули в височінь полудневої спеки. Ніколи за свого віку я ще не бачив пожежі без людської метушні. Трохи далі на березі палав і димів сухий очерет, а від нього тяглася смуга вогню; далі переходила вона по сінокосах і зникала в даліні.

Я був такий знесилений подіями, що їх довелося мені пережити, а вода в річці була така гаряча, що я довго сидів непорушно в човні, поклавшись цілком на волю течії. Потім переляк знову опанував мене, і я почав гребти. Сонце припікало мені в спину. Та коли я з - за стрімкого берега побачив Волтонський міст, мій переляк під впливом зморености й пропасниці почав проходити, і я, пригнавши човна до Мідлесецького берега, кинувся на густу траву ледве живий. Тоді, мабуть, було вже коло-четвертої або п'ятої години. Зараз же я схопився, пройшов, мабуть, з півмилі, не зустрівши жадної живої душі, а потім знову ліг коло тину в тіні. Мені ніби пригадується, що я про щось докладно розповідав сам собі. Крім того, мене мучила спрага, і я гірко шкодував, що не напився більше води з річки. Цікаво, що я гнівався на свою

жінку; не знаю, як це пояснити, але моє даремне бажання досягти Ледергеда страшенно мене дратувало.

Я не пам'ятаю як слід, як і коли прибув до мене вікарій, либонь я дрімав тоді. Я пригадую його сидячу по-стать, одягнуену в сорочку, з вимазаними в сажу рукавами; його чисто виголене лице дивилося в той бік неба, де ще досі танцювали тремтячі іскри. Небо вкрите було перистими хмарами, трохи рожевими від заходу сонця.

Я сів. Він почув мій рух і хутко глянув на мене.

— Чи нема у вас води? — запитав я його відразу.

Він хитнув головою.

— Ви вже цілу годину просите води, — сказав він.

На хвилину ми замовкли й дивилися один на одного. Напевно йому я мусів здаватися за якусь чудернацьку особу: крім шарпеток та штанів на мені не було жадної одежі, шкіра обпалена, лице й плечі почорніли від диму. Його лице зблідло від втоми, з невжразним підборіддям, кучеряве волосся, майже біле, спускалося на його низьке чоло; великі ясноблакитні очі тупо дивилися в далечінь. Говорив він — мов би рубав і все безглуздо, в якомсь поглядаві у бік мене.

— Що це таке? Що це все значить? — питав він.

Я пильно вдивлявся в нього й не відповідав йому. Він простяг свою тонку білу руку і заговорив майже із сльозами в голосі:

— Навіщо це все дозволяється? Який гріх ми вчинили? Сьогодні після ранішньої одправи я пішов прогулятися, щоб підготувитись до вечірні, а тут нагло — вогонь, землетрус, смерть! Содом і Гомора! Вся наша праця пішла марно, всі змагання... Хто вони — ці марсіяни?

— А ми хто такі? — ледве вимовив я.

Він обхопив руками коліна й знов обернувся до мене. З півхвилини він тупав і мовчки дивився на мене.

— Я пішов прогулятися, щоб підготувитись до служби й раптом — огонь... землетрус... смерть! — повторив він.

І знов замовк, уткнувшись підборіддям у коліна.

Далі знов заговорив :

— Праця, недільні школи — все загинуло. — І він махнув рукою. — Що ми зробили, чим провинився Вейбрідж? Все, що ми зробили — знищено до щенту. А церква? Це й трьох років нема, як ми перебудували її наново. Зруйнована, зметена з лиця землі! За віщо?

Нова павза, потім знову безладна мова, наче божевільний.

— Дим цієї пожежі буде зніматися до неба во віки й віки! — вже майже несамовито вигукував він.

Очі йому блискотіли, а худорлявим пальцем він показував у напрямку до Вейбріджу.

В цю хвилину я почав розуміти, хто передо мною. Страшна трагедія, що налетіла, мов буря, на нього — бо він певно був один із утікачів з Вейбріджу — мало не позбавила його розуму.

— Ми далеко від Сенбері? — спитав я його байдужим голосом.

— Що нам робити? — говорив він далі, не слухаючи мене. — Чи вони, ці страхіття, усюди? Чи всю Землю віддано в їх владу?

— Далеко до Сенбері?

— Це сьогодні вранці я відправляв службу в нашій церкві.

— Після того багато чого змінилося, — сказав я. — Не слід губити голови; ще є надія.

— Надія?..

— Так, є велика надія, не вважаючи на цю руїну.

Я почав з'ясовувати йому мій погляд. Спершу він слухав, але далі всякий інтерес зник із його обличчя, а його очі набрали знову закам'янілого, мертвого вигляду, і погляд знов почав блукати без ніякої мети навколо.

— Це все початок кінця, — сказав він, перебиваючи мене. — Кінець! Великий страшний день суду, коли люди

скажуть горам: обваліться і поховайте нас від лиця того, хто сидить на престолі!

Я почав розуміти, в чому річ.

Я кинув викладати свої міркування й складні докази, підвівся і, нахилившись над ним, поклав свої руки на його плечі.

— Будьте людиною,— сказав я.— Ви стратили розум від жаху. Що то за віра, коли вона валиться від першого нещастя? Згадайте тільки, скільки землетрусів, потопів, воєн траплялося в житті людства і скільки лиха заподіяли вони людям!.. Невже ж ви гадаєте, що бог зробив виняток для Вейбріджу?.. Він же не страховий агент.

Кілька хвилин він неперушно сидів мовчки.

— Але як нам урятуватися? — раптом запитав він. — Вони немилосердні, вони непереможні.

— Не те, а можливо й не друге,— відповів я.— Що могутніші вони, то обережніші й розважливіші повинні бути ми. Всього три години тсму одного з них убито на річці.

— Убито? — скрикнув він, оглядаючись навколо. — Хіба ж може бути вбитий слуга божий?

— Я сам бачив,— доводив я йому.— Ми попали в саму гущу бойовища, треба вам це знати.

— Що визначають оті блискавиці на небі? — несподівано запитав він.

Я сказав йому, що то сигнали геліографа, мовляв, познака в небі людської допомоги, що повинна от-от надійти.

— Ми в самому осередкові бою, хоч зараз і тихо навкруги,— додав я.— Оце тремтіння на небі говорить про те, що наближається буря. Там, за ними,— я бачив це добре,— готуються марсіяни, а по той бік у напрямку до Лондону під захистом дерев, що видніються на шпiлях між Річмондом і Кінгстоном, там риють шанці та ставлять гармати. Марсіяни не забаряться знову вернутись...

Я не встиг скінчити. Він раптом зупинив мене і, ско-
чивши на ноги, показав мені рухом руки.

— Слухайте! — сказав він.

З-за низьких горбів, що тяглися по той бік річки, чути було глухі відгуки людського крику. Далі знов усе притихло. Над огорожею знявся хрущ і зник за тином. Високо на заході серп місяця, блідий, кволий, повиснув над димом Вейбріджу і Шепертону в задушливій і лагідній тиші величного заходу сонця.

— Нам краще піти тією стежкою, на північ,— сказав я.

XIV. В ЛОНДОНІ

Мій молодший брат був у Лондоні, коли в Вокінзі впав перший циліндер з марсіянами. Він був на медичному факультеті й готувався до іспитів. Про марсіян він не чув до самого ранку суботи. Ранішні суботні газети вмістили, крім довгих додаткових статей про Марс, про життя на планетах і т. ін., ще коротеньку, складену дуже неясно телеграму, що найбільше вражала своєю стислістю.

„Марсіяни, злякавшись натовпу, що наближався до них, убили кілька душ людей із скорострільної гармати“ — говорилося в телеграмі; кінчалася телеграма такими словами: „Не вважаючи на свою могутність, марсіяни проте досі не виходили з тої ями, куди впали, та, певно, і не зможуть вийти. Це походить, мабуть, від того, що сила тяжіння більша на Землі“. На останньому тексті автори передовиць зупинялися найдовше і дуже тим тішились.

Звичайно, всіх студентів підготовчих курсів біології, куди ходив тоді мій брат, вельми зацікавила телеграма, але на улицах не було ніяких ознак незвичайного зворушення. В вечірніх газетах з'явилися на першій сторінці деякі нові звістки. До Горсельського вигону підходить усе нове військо, горять соснові ліси між Вокінгом та Вейбріджем — от і все, що вони могли покищо написати. Потім коло восьмої години вечора „St. James Gazette“ в екстремім випуску подала до відома голий факт про те, що телеграф і всякі звістки пірвано. Всі думали, що

це сталося тому, що горіли ліси і дерева, можливо, падали впоперек телеграфних дротів; поза тим людність Лондону не мала жадних вістей про події ночі, коли я їздив до Ледергеду й назад.

Брат не турбувався про нас, знаючи з газет, що циліндер упав більш як дві милі від нашого будинку. Він проте хотів поїхати до нас того ж вечора, щоб і собі побачити марсіян, перше ніж їх знищать (так він потім говорив). Біля четвертої години вечора він надав мені телеграму, якій не пощастило дійти до мене, і просидів вечір у музичному клубі.

В Лондоні була гроза в ніч із суботи на неділю, і брат мій доїхав до Ватерлоо вже візником. На платформі залізничного двірця, відкіля звичайно від'їздять нічні потяги, він після довгого чекання довідався, що на залізниці щось трапилося й потяги не доходять до Вокінгу. Що саме трапилося — він не міг довідатись, бо залізнична адміністрація в той час ще сама не знала, що сталося.

На станції не було помітно якогось особливого хвилювання. Дирекція не могла нічого іншого уявити, крім того, що десь між Байфлітом і Вокінзьким узлом потяг зійшов з рейок, і була заклопотана складанням нового розпису вечірніх дачних потягів, що звичайно йдуть трохи кружним шляхом через Вокінг на Верджінію, Ватер, або на Гілфорд. Вони діяльно клопоталися про зміну напрямку подорожі Савтемптонської й Портсмутської недільної ліги екскурсій. Якийсь газетний репортер, прийнявши мого брата за начальника руху, на якого він був трохи схожий, зупинив його й почав допитуватись. Крім залізничної адміністрації, мало хто зв'язував події з марсіянами.

В одному з повідомлень про суботні події я прочитав, що в неділю рано „по всьому Лондону, мов електрична іскра, промайнула звістка з Вокінгу“. В суті ніщо ані трохи не виправдувало такого сильного виразу. Багато

людей у Лондоні нічого не чули про марсіян аж до самого ранку понеділка, коли розпочалася паніка. Та й ті, що чули, довго ламали собі голови, щоб уторопати щонебудь із туманних телеграм недільних газет. Більшість же лондонців зовсім не читає недільних газет.

Але почуття особистої безпечности так глибоко вкорінилося в природу мешканців Лондону, до того ще й газети так привчили їх до всяких сенсаційних новин, що всі без жадного страху за власне життя могли читати: „Коло сьомої години вчора вночі марсіяни вилізли із циліндру і, заховавшись під панцер з металевих щитів, кинулися на станцію Вокінг і знищили її до щенту разом із сусідніми домами та вирізали цілий батальйон Кардіганського полку. Подробиці невідомі. Виявилося, що кулемети Максим цілком непридатні в боротьбі з ними, а польові гармати вони знищили відразу. До Чертсі послано кінноту попередити мешканців. Здається, що марсіяни поволі посуваються на Чертсі й Віндзор. У Вест-Сереї панує велика тривога, і для того, щоб затримати наступ марсіян на Лондон, там копають окопи“.

Так писалося про події в the Sunday Sun, а одна, вельми дотепне написана й прудка на висновки стаття в the Referee порівнювала наш стан до стану мешканців села, де несподівано розбіглися дикі звірі, випущені на волю із звіринця.

В Лондоні не було жадної людини, що знала б, як озброєні марсіяни; всі були переконані, що ці чудовиська повинні бути страшенно неповерткі: „Повзають, мов черепахи“, „над силу пересуваються з місця на місце“ — такі вирази можна було найти майже в кожній газеті. Жадна з телеграм не могла бути написана від тих, хто на власні очі бачив наступ марсіян. В міру одержання нових звісток недільні газети випускали спеціальні додатки, а деякі навіть незалежно від цього. Але справді — вони нічого не могли сказати до самого кінця дня, поки влада

не подала відомостей представникам газет. В газетах писалося, що натовпи втікачів з Волтону, Вейбріджу та з околиць сіл загатили всі шляхи до Лондону — і тільки всього.

Мій брат, все ще нічого не знаючи про те, що сталося в ніч на неділю, пішов собі вранці до церкви в Фавндлінзький Шпиталь. Там він почув розмови про наступ марсіян, і священник прочитав особливу молитву про дарування миру. Вийшовши з церкви, він купив число the Referee. Прочитавши новини, він, страшенно стурбований, зараз же пішов знову на станцію Ватерлов, щоб довідатись, чи налагоджено залізничий рух. По вулицях, як завше, котилися карети, омнібуси, самокати; величезна маса людей гуляла одягнена в свою найкращу святкову одіжу і, здавалося, зовсім була байдужа до тих дивних звісток, про які так голосно кричали продавці газет. Всі, правда, цікавилися ними, а коли й турбувалися, то хіба лише за мешканців, що жили неподалеку марсіян. На станції брат уперше почув, що телеграфічне сполучення з Чертсі й Віндзором перерване. Носії йому сказали, що вранці одержано кілька телеграм надзвичайної ваги зі станцій Байфліт і Чертсі, але вони чогось скоро й несподівано увірвалися. Докладніших відомостей братові так і не пощастило дізнатися. „Коло Вейбріджу йде бійка“ — оце й усе, що можна було від них довідатись.

Залізничий рух був уже дезорганізований. На станції зібрався вже досить великий натовп людей, що чекали своїх друзів з різних місцевостей по Південно - Західній колії. Один із натовпу, сивоголовий дідусь, підійшов до мого брата й став скаржитися на залізничі безладдя Південно - Західньої Компанії.

— На це треба звернути увагу, — говорив він.

Один чи два потяги приїхали з Річмонду, Патнею і Кінгстону. Всі ті, що були поїхали покататися на човнах, вернулися назад, бо всі шлюзи замкнено, всюди

почувалося якесь занепокоїння. Якийсь добродій у білій з блакитними смужками сорочці забалакав з моїм братом і розповів йому купу дивовижних новин.

— Цілі натовпи людей біжать на Кінгстон, хто пішки, хто на конях, з сундуками, валізками та іншим хатнім добром,— оповідав він.— Всі вони йдуть з Мовлсею, Вейбріджу й Волтону. Вони розповідають, що десь коло Чертсі чутно гарматні постріли, навіть з важких гармат; кінні салдати наказували всім мешканцям тікати, бо наступають марсіяни. Ми самі чули гарматну стрілянину зі станції Гамптон Конт, але думали, що то був грім. Що за чортovinня! Що все оце значить? Невже ж марсіяни спромоглися вилізити з ями?! Га, що ви думаєте?

Брат не міг нічого йому сказати. Скоро він помітив, що якась неясна тривога почала поширюватися на всіх пасажирів підземних залізниць, і всі недільні екскурсанти почали в незвичайно ранній час вертатися з усіх Південно-Західніх ліній — із Барнзу, Вімбелдону, Річмондського парку, Кю і т. д. Але жадна людина нічого не могла сказати, крім непевних чуток. Кожний, що мав якесь діло на залізниці, здавалося, був чимось роздратований.

Коло п'ятої години весь натовп, що скупчився біля станції, був надзвичайно схвильований, коли довідався, що відкрилась та залізниця, яка лежить між Південно-Західньою й Південно-Східньою станціями: майже ніколи не працювала, а тепер по ній повезли цілий ряд вагонів, навантажених гарматами й набитих повно салдатами. Гармати везли з Вулвіча й Чатаму до Кінгстону. Салдати жартували з публікою. „Вас там живцем з'їдять!“, „Ми їдемо втихомирювати звірів!“ і т. ін. Трохи згодом на станцію прибула поліція й почала розгонити натовп з плятформи. Отже й моєму братові довелося піти зі станції на вулицю.

По церквах дзвонили на вечірню. Відділ жінок Армії Порятунку з релігійними співами пройшов Ватерловською

дорогою. На мосту над річкою стояла юрба гульвіс і з зацікавленням дивилася на річку, де плили якісь шматки темнобурої піни. Над баштою й будинком парламенту розгорнулася найспокійніша блакить неба, позолочена проміннями заходу сонця, з довгими поперечними смугами пурпурових хмар. У натовпі пронісся гомін про мертве тіло в річці. Якийсь чоловік (рядовий запасу, як сказав він братові) говорив, що він бачив на заході відблиски геліографа.

На Велінгтон - Стріті мій брат зустрів двох здоровенних хлопців, що, мов несамовиті, вилетіли з друкарні на Фліт - Стріті, навантажені свіжими відбитками газет і крикливими плякатами. „Жахна катастрофа. Страшне нещастя!“ — кричали вони в два голоси, біжучи Велінгтонською вулицею наввипередки. „Бійка у Вейбріджу! Повне описання! Марсіян відбито! Лондон в небезпеці!“

З мого брата здерли аж три пенси за примірник цієї газети.

Тільки тепер він збагнув велетенську могутність тих страшних чудовиськ. Він узнав, що це не проста жменька маленьких лантухуватих створінь, а велетенські й могутні розуми, які вміли керувати складними механічними апаратами; вони могли рухатися надзвичайно прудко й били своїх ворогів з такою силою, що проти них не могли триматися найдужчі наші гармати.

Про них говорилося, що це, „схожі на велетенських павуків, машини, заввишки у сто футів, що можуть посуватися так швидко, як найпруdkіший потяг, та що стріляють надзвичайно гарячими проміннями“. В усіх місцевостях навколо Горсельського вигону, а особливо в околицях Лондону та Вокінгу були розташовані замасковані батареї з польових гармат; п'ять бойових машин марсіян були посунули в бік Темзи; одну з них завдяки щасливому випадкові розбито гарматою. Всі ж інші лишилися цілі, бо набої не влучали, і марсіяни в один мент знищили

своїми тепловими проміннями всі до одної гармати. Говорилося й про тяжкі втрати салдатами, але загальний настрій і тон повідомлення був проте досить бадьорий.

Марсіян одігнали, — отже, вони далеко не є непереможні. Вони відступили до свого трикутника між циліндрами навколо Вокінгу. Пластуни зі своїми геліографами продиралися вперед і оточували їх з усіх боків. Звідусіль — з Віндзору, Портсмуту, Алдершоту і навіть з півночі — спішно перевозили гармати (між іншими й довгі гармати дев'яносто п'ять тонн з Вулвічу). Разом на позиції вже було до ста шістдесяти гармат, що мали обороняти Лондон. Ніколи ще в Англії ніхто не бачив, щоб так широко й швидко скупчували військові сили й бойовий матеріал.

Всі сподівалися, що коли б іще падали циліндри, то їх було б знищено відразу тим вибуховим матеріалом, який почали скрізь хутко виробляти й розподіляти. Безперечно, — говорила далі газета, — становище надзвичайно серйозне й дивовижне, але людність прохають не хвилюватися та боротися з панікою. Правда, марсіяни надзвичайно страшні й дивовижні істоти, розлютовані. — вони можуть чимало накоїти лиха, але їх не більше двадцяти проти наших мільйонів.

Влада гадає, на основі розміру циліндрів, що марсіян не могло бути більш як п'ятнадцять, по п'ять на кожний циліндер; одного з них, а може, і більше, було знищено. Громадянство завчасу буде попереджене про небезпеку; для оборони мешканців південно-західніх міст і містечок, що їм найбільше загрожує небезпека, вжито серйозних заходів.

Отак, запевняючи, що Лондонові не загрожує небезпека та що владі пощастить упоратися з цими труднощами, і кінчалася проклямація.

Все це було надруковано величезними літерами, і папір ще був зовсім вогкий: випустити цей номер газети, певно, дуже поспішали, бо навіть не встигли зробити ніяких

пояснень. Було справді дуже цікаво, — говорив мій брат, — бачити, як увесь інший матеріал в газеті немилосердно стиснуто й зменшено, щоб дати місце цій статті-проклямації.

По всьому Велінгтон - Стріті можна було бачити, як люди розгортали й читали рожеві аркуші газети, і весь Стренд відразу наповнився голосами цілої армії продавців газет. Люди виходили з омнібусів, щоб купити примірник газети, їх виривали з рук один в одного.

Від попередньої байдужости не лишилося вже й сліду, скрізь кидалося в вічі загальне заворушення. Віконниці в крамниці з мапами на Стренді відразу повідчинялися, і крізь скло вітрини було видко, як крамарчук у святешному вбранні і в жовтих рукавичках похапливо розкладав на вітрині мапи Сорею.

Пробираючись по Стренду до Трафальгарського майдану і все ще тримаючи в руках газету, мій брат зустрів сім'ю втікачів із Західнього Сорею. Чоловік віз ручну тачку, що дуже нагадувала бідарку продавців овочів та городини, навантажену хатнім скарбом, а поруч ішла жінка з двома хлопчиками. За ними від Вестмінстерського мосту їхав селянський віз, на якому сиділо п'ять чи шість поважних на вигляд панків з пакунками й валізками; обличчя в усіх цих людей перелякані, зблідлі.

Вся ця картина вражала різким контрастом з чисто одягнутою в святешні костюми юрбою людей у міських омнібусах. З кебів їх з цікавістю виглядали гарно одяжені люди — чоловіки і жінки. Фургон зупинився біля майдану, мов би подорожні не знали, куди їм далі їхати, і нарешті повернув на схід уздовж Стренду.

Кілька хвилин згодом з'явилася нова постать чоловіка в буденній одежі.

Він їхав на старовинному триколісному самокаті з маленьким колесом спереду. Він був блідий і весь у болоті.

Брат повернув до Вікторії й знову зустрів юрбу таких утікачів. В його голові майнула неясна думка, чи не побачить він часом серед цих людей і мене. В цьому місці він побачив багато полісменів, що стежили за порядком руху на улицах. Дехто з утікачів голосно переказував новини тим, що сиділи в омнібусах. Один з них проголосив, що бачив марсіян: „Казани на дибах, скажу я вам, а ходять як люди“.

Більшість утікачів схвильовані й оживлені від усього, що їм довелося пережити.

За майданом Вікторії в шинках, куди під'їжджали втікачі, жваво йшла торгівля. На всіх перехрестях улиць стояли гурти людей і читали газети; всі жваво обмірковували новини й роздивлялися на цих незвичайних недільних гостей. Поволі натовп утікачів усе зростав і зростав, і нарешті під вечір на вулицях Лондону був такий тиск людей, як на Іпсом Гай Стріті підчас перегонів. Брат пробував був забалакати з деякими утікачами, але здебільша нічого не міг довідатися.

Ніхто з них не міг йому розповісти щонебудь про Вокінг, крім одного чоловіка, який запевняв його, що Вокінг попередньої ночі до щенту знищено.

— Я прийшов з Байфліту, — говорив він. — Якийсь чоловік на самокаті приїхав до нас. Він об'їхав усе місто від хати до хати з наказом усім виїжджати. Потім прийшли салдати. Ми вийшли на вулицю подивитися. На південь від нас — стовпи диму; нічого, крім диму, не було видно; людей в тім напрямі ані душі. Потім загуркотіли гармати в Чертсі, а з Вейбріджу почали сунути натовпи народу. Я замкнув мій дім і теж пішов за людьми“.

На улицах у цей мент уже починало наростати незадоволення владою, що не вміла впоратися з наїзниками без усіх тих неприємностей.

Коло восьмої години вечора на південь від Лондону стало чути досить виразну гарматну стрілянину. Брат не

міг цього чути лише за великим гармідером на головній улиці; та коли звернув в напрямі річки, в маленький глухий провулок, то зовсім виразно почув далекі вибухи.

З Весмістера він уже коло другої години вернувся до свого помешкання біля Реджент-Парку. Він дуже турбувався про мене і взагалі страшенно непокоївся, починаючи гаразд розуміти справжні розміри катастрофи. Його думки часто зупинялися на подробицях військових дій; його охопив військовий запал, як то було зо мною на попередні. Він думав про мовчазні пащі грізних гармат, що чекали ворога; про мирну країну, що раптом обернулася в первісно дикий степ; пробував уявити собі „казани на дибах“ заввишки сто футів.

Вздовж по Оксфордській улиці проїхали одна-дві фури з утікачами та кілька возів Марілебонською дорогою; але взагалі новини тут так повільно розходилися, що по Реджент-Стріту й Портландській дорозі, як і завжди вечорами в неділю, гуляли юрби святешно одягнених людей (хоча місцями, правда, видно було гурти людей, що жваво обговорювали новини), а по бічних доріжках Реджент-Парку, освітлених небагатьома ліхтарями, як і завжди, прогулювалися мовчазні парочки — і стільки ж, як і завжди. Ніч була тепла, тиха і навіть трохи душна; гук гарматної стрілянини з малими перервами долітав до міста, а після півночі на півдні блиснула блискавка — надходила гроза.

Брат читав і перечитував газету, весь час думаючи, що мене, може, вже не було в живих. Він місця не находив від турбот і після вечері, не маючи змоги висидіти в кімнаті, знов вийшов на вулицю. Вернувшись додому, він намагався звернути свою увагу на вивчення своїх нотаток для іспиту, але даремно, і хутко після півночі ліг спати. Йому снилися страшні сни; на світанку його розбудив, стук у двері й церковні дзвони. На улиці чуто якусь метушню, далеко десь торохтів барабан. На стелі танцювали якись червоні відблиски. Він лежав кілька хвилин

гостро вражений, дивуючись, чи це настав день, чи, може, світ перекинувся догори ногами. Потім він скочив з ліжка й підбіг до вікна.

Коли він вистромив голову з вікна (його кімната була на верхньому поверсі), то побачив, що всюди відчиняються віконниці й висовуються голови людей, заспаних, з розпатланим волоссям, неодягнених. Всі перегукувалися, розпитуючи, що таке трапилось.

„Вони вже йдуть!“ — кричав полісмен, стукаючи в двері. — „Марсіяни ідуть!“ — і біг до іншого будинку.

З Албані - Стріт з казарм чути було торохтіння барабану та рев військових труб, а дзвіниці всіх околишніх церков, мов наввипередки, намагалися розвіяти сон мешканців міста своїм безладним тривожним дзвоном. Скрізь грюкали дверима, а темні вікна великого дому на другому боці вулиці раптом блиснули яскравожовтим світлом.

З - за рогу вулиці вилетіла закрита карета, заторохтіла під вікном, заглушуючи всі згуки навколо, і поволі затихла в даліні. За нею слідом вискочила ще пара коляс, а далі ціла низка авт, карет і одноконнок; вони одна за одною хутко летіли на станцію Чак - Фарм, де виряджали екстрені потяги Північно - Західньої лінії, замість післати їх на Юстон.

Отуманений усім цим, брат мій довго стояв біля вікна й дивився, як полісмени бігали від будинку до будинку, стукаючи в двері й викрикуючи свої невиразні повідомлення про наближення ворога. Раптом позад його відчинилися двері. На порозі з'явилася постать його сусіди, що мешкав напроти його через коридор. На ньому була лише сорочка, пантофлі й штани з підтяжками, що вільно теліпалися коло стану, волосся на голові розпатлане — просто з ліжка.

— Що за чортovinня! Що трапилось? — запитав він. — Пожежа? Що це за пекельний гармідер?

Вони обоє висунули голови з вікна, силкуючись схопити слова полісмена. Нарід сходив з пішоходів і збирався тичбами на розі улиць, обговорюючи події.

— Що воно за чортовиння все це? — знов питав сусід мого брата.

Відповівши йому щось дуже невиразно, брат почав одягатися, підбігаючи щохвилини до вікна, щоб нічого не прогавити з того, що робилося на вулиці. А там заколот усе зростав. Раптом на вулицях з'явилися, не зважаючи на дуже ранній час, люди, що на весь голос викрикували :

— Лондону загрожує небезпека від задушення! Оборону лінії Кінгстону й Річмонду знищено! Жахлива різанина в долині Темзи!

Насувався ураган жаху, з першим подихом якого на вулицях і по домах усе заметушилося, — в кімнатах внизу, в домах поруч і через дорогу позад Парку-Вестборну, в сотнях інших улиць тої частини Марилебону й дільниці Панкратія, на захід і північ, в Сент-Джонз-Вуд і Гемстеді, на схід в Шордичі й Гайборі, в Гагерстон і Гокстоні, по всіх усядах велетенського Лондону, від Ілінга до Іст-Гама — скрізь люди, мов божевільні, протирали очі, відчиняли вікна, виглядали на вулицю, закидали один одного запитаннями, наспіх одягались у що попало. По вулицях велетенського міста пронісся перший подув неминучої бурі жаху : це був початок великої загальної паніки. Лондон у неділю вночі лягав спати спокійний, байдужний, — на світанку в понеділок прокинувся з гострою свідомістю страшної небезпеки.

Переконавшись, що, дивлячись із вікна, не можна нічого зрозуміти, брат спустився вниз на вулицю. Небо між парпетами домів зарожевіло перед сходом сонця. Натовп утікачів, в екіпажах і пішки, зростав з кожною хвилиною. „Чорний дим!“ — чулося крики навкруги. — „Чорний дим!“ — підхоплювали і безгавбно повторяли втікачі. Не можна було не захопитись цим загальним переляком. Поки брат,

стоячи в дверях, думав, який шлях вибрати, він побачив ще одного продавця газет і купив у нього один примірник. Газетник побіг далі, мов несамовитий, продаючи на ходу по одному шілінгу за примірник. Паніка й жадоба зиску! — яка дивовижна мішанина...

З цієї газети мій брат і довідався про все, прочитавши ту катастрофічну телеграму головного начальника:

„Марсіяни — писав він — за допомогою своїх ракет випускають величезні хмари чорного отруйного диму. Вони збурили наші батареї, зруйнували Річмонд, Кінгстон і Вімбелдон, і тепер поволі посуваються на Лондон, знищуючи все на дорозі. Ніщо не може їх зупинити. Єдиний порятунок від чорного диму — негайно тікати“.

Оце і все, — але цього було досить. Вся людність величезного шостимільйонного міста заметушилася, одягалася наспіх і тікала, хто куди міг; скоро велетенська, без кінця - краю хвиля втікачів ринула на північ.

— Чорний дим! Огонь! — чулося з усіх боків.

На дзвіниці сусідньої церкви шалено калатали дзвони. Якесь коляса з переляканим погоничем з усього маху вскочила в рів серед крику й прокльонів натовпу. У вікнах будинків тремтіло кволе жовтувате світло, а деякі карети миготіли непотушеними лихтарями. А вгорі над головою розгорався світанок, — чистий, непохитний, спокійний.

Брат почув біганину в кімнатах і на сходах позад себе: до нього підійшла хазяйка в наспіх накинутім халаті і з шаликом на плечах. За нею плентався чоловік її, щось вигукуючи.

Тількищо брат почав розуміти зміст усього, що творилося навколо нього; він хутко кинувся до своєї кімнати, заховав у кишеню всі свої гроші (щось коло десяти фунтів) і вибіг знову на вулицю.

XV. ЩО СТАЛОСЯ В СОРЕЮ

В той час, коли я слухав божевільне бурмотання вікарія, сидячи під тином серед рівних луків біля Галіфорда, та коли мій брат стежив за потоком утікачів, що геть чисто загатили Вестмінстерський міст,—марсіяни знов розпочали наступ. Як можна було довідатися із суперечливих повідомлень газет, більшість марсіян залишилася в ямі на Горсельському вигоні до дев'ятої години тої ночі, заповпадно працюючи й вироблюючи якісь хемічні препарати. На це вказував зеленкуватий дим, що вихоплювався з ям величезними стовпами.

Але трое марсіян напевно вийшли з ями ще о восьмій годині і, пробираючись помалу й дуже обережно, пройшли через Байфліт і Перфорд прямо до Ріплею і Вейбріджу, опинившись якраз перед батареями, що були заховані в тому місці. Вони наступали не гуртом, а поодинці, один за одним, на віддаленні приблизно півтори милі один від одного; їх постаті яскраво вимальовувалися на обрію, рожевому від заходу сонця. Вони перегукувалися пронизуватими голосами, що нагадували рев фабричних сирен, переходячи з одного тону в інший по всій гамі звуків.

Цей рев, переплітаючись із гарматною стріляниною біля Ріплею й Сент-Джордж-Гілу, долітав ото до нас у Галіфорд. Гарматні батареї, що стояли біля Ріплею, всі охочекомонні, що їх не слід було б ставити на таку відповідальну позицію, передчасно тарахнули з гармат навгад

і кинулись тікати, — хто верхи, хто пішки, — через спустошене село. Передній марсіянин спокійнісінько собі переступив через гармати, не вживаючи навіть своїх теплових проміннів, поминув їх спокійно і, несподівано підійшовши до батареї в Пейнзгіль - Парку, хутко її знищив.

Та гармаші Сент - Джордж - Гільської батареї були іншої вдачі, а може мали кращого командира. Їхніх гармат, захованих у сосновім лісі, марсіянин не помітив і підійшов до них дуже близько.

Спокійно, мов би були на параді, вони зарядили свої гармати; підпустивши ворога на тисячу ярдів, тарахнули з усієї батареї.

Набої вибухли навколо марсіянина, і салдати бачили, як він, ступивши ще кілька кроків уперед, захитався й упав. Крик радості вихопився з усіх грудей. З шаленою хуткістю салдати знов зарядили гармати. Марсіянин завив тягучим голосом; на його голос тої самої хвилі з півдня з'явився другий блискучий велетень. Здається, що одну з трьох ніг велетня було відбито шматком гранати. Другий випал батареї загинув марно, ударившись у землю досить далеко від поваленого велетня. А тимчасом обидва його товариші, прийшовши на допомогу, наставили свої теплові проміння на батарею. Ящики з набоями полетіли вгору; всі сосни навколо батареї в одну мить охопило полум'я. З усіх салдат урятувалося всього двоє - троє, що встигли перебігти верх і через гребінь — на другий бік горба.

Після цього велетні — всі троє, здається — стали радитися; принаймні, розвідка, що стежила за ними, сповіщала потім, що вони простояли на одному місці з півгодини. З-під покривки підбитої машини виповз марсіянин — мізерна смуглява істота, схожа здалеку на якогось павучка — і заходився, очевидячки, лагодити свою попсовану треногу. Коло дев'ятої години вечора він уже скінчив свою роботу, бо над верховіттями соснових дерев знову замажчав його каптур.

На початку дев'ятої години до тих трьох марсіян приєдналося ще четверо, озброєні якимись товстими чорними дудками. Вони дали їм тим трьом кожному по такій дудці; далі всі семеро, розташувались на південний захід від Ріплею, на рівній віддалі один від одного, охопили з одного боку Сент - Джордж - Гіль, Вейбрідж та село Сенд.

Як тільки вони почали рухатися, з різних місць до дванадцяти ракет злетіло вгору, попереджаючи цим батереї, що стояли наготові навколо Дитона й Ешера. В той саме час ще чотири бойові машини, озброєні такими ж дудками, перейшли через річку і дві з них, чорніючи проти західного неба, раптом мов би вирости передо мною й вікарієм, захопивши нас на дорозі з Галіфорду на північ, де ми в цей час плентались, страшенно зморені, напружуючи останні сили й ледве пересуваючи ноги. Поля вкрилися сивою млою, що досягала третини їхнього росту, — і нам здавалося, що вони йшли не по землі, а прямо по хмарах.

Побачивши таке дивовижне явище, вікарій скрикнув здавленим голосом і кинувся тікати. Але я знав, що від марсіян не можна втікати, а тому, звернувши в бік, я поповз крізь росисту кропиву й тернові кущі в широкий рів, що йшов уздовж дороги. Вікарій оглянувся і, побачивши, що я роблю, поповз і собі за мною.

Марсіяни зупинилися. Ближчий до нас стояв лицем до Сендєрі і скидався на якусь сіру пляму на тлі вечірнього неба.

Перегукування їхнє припинилося; серед мертвої тиші вони стали на свої місця величезним півколом, краї якого були один від одного не менше як за дванадцять миль; воно охоплювало всю територію, де лежали їхні циліндри. Ніколи ще з того часу, як люди вигадали порох, ні одна баталія не починалася серед такої тиші. На нас — та, певно, і на всякого іншого глядача, коли б він був біля Галіфорду чи біля Ріплею, — це справляло таке вражіння, мов би

марсіяни були єдині володарі темної ночі, що її освітлював тонкий серп місяця, перші зорі, відблиски заходу сонця та заграва пожежі Пейнзгільського лісу біля Сент-Джорджа-Гілу.

А проте з усіх боків, де тільки купка дерев чи сільських хат давали хоч маленький захист, на те півколо машин мовчазливо дивилися чорні паші захованих гармат; в Стенсі, Гавнслові, Дитоні, Ешері, Окгамі, з-за горбів лісу південного берегу річки та з-за низових луків, що йшли на північ від неї, — скрізь, де можна лише сховатися, стояли гармати. Настрій тих, хто стежив за цими подіями, страшенно напружувався. Коли б тільки марсіяни були ступили один крок у поле гарматного вогню, то миттю всі оті мовчазні паші гармат, що хмуρο поблискували в темряві ночі, разом з принишклими за ними нерухожими чорними постатями людей, були б вибухнули шаленим гуркотом.

Безперечно, на думці в усіх отих людей, що пильно прислухувалися в темряві ночі, як і в мені, було питання, що думають про нас марсіяни. Чи розуміли вони справді, що воюють з мільйонами організованих і дисциплінованих істот? Чи може всі оті вибухи нашого вогню й наших набоїв, наше оточення їхнього табору вони пояснюють так, як ми пояснюємо розпачливий одностайний напад сполоханого рою бджіл? А чи не думали вони часом нас усіх винищити? Тоді ще ніхто не знав, що вони їли. Тисяча подібних питань тислося в моїй голові, коли я стежив за велетенською постанню їхнього вартового. А десь у глибині душі я тішився свідомістю того, що на всьому шляхові до Лондону стоять велетенські, невідомі марсіянам, гаразд приховані військові сили. Чи встигли вже наші виготовити вовчі ями для ворога? Чи додумалися вони зробити з порохових заводів у Гавнслові пастку для нього? Чи вистачить у лондонців рішучості й відваги створити марсіянам з усієї маси велетнів-будинків другу Москву?

Потім, через безмежно довгий період часу, як нам здавалося, крізь тин, за яким сиділи ми, скулившись і не-сміливо виглядаючи іноді, почувся звук, наче далекий гуркіт гармати. Далі ще один — ближче, потім третій. Тоді марсіянин, що був найближче до нас, високо підняв свою чорну дудку й вистрілив з неї в напрямку батареї. Від страшного гуркоту цього вистрілу затрусилася земля. Марсіянин біля Стенса відповів йому таким самим вистрілом. Але не видно було ні диму, ні миготіння вогню — тільки страшний гуркіт трусонув усе навкруги.

Мене так вразили ці дивовижні періодичні вибухи, що я зовсім забув про небезпеку, про свої обварені руки й видряпався на тин, щоб поглянути в напрямку до Сенбері. Якраз коли я зліз на верх, почувся ще один вистріл — і велетенський набій із свистом перелетів через наші голови на Гавнзлов. Я сподівався побачити дим, огонь або якісь інші ознаки дії цього набою. Але бачив над собою лише синє небо з одинокою зіркою на ньому та широкі хвилі білої імлі, що низько плинули по землі. Не було чути ні тріскоту, ані жадного вистрілу у відповідь. Навкруги знов запанувала тиша.

Минула одна хвилинка, дві, три...

— Що сталося? — спитав вікарій, умостившись біля мене.

— Біс його знає! — відповів я.

В темряві майнув кажан і зник. Далекий гомін та крики долетіли до нас, потім раптом знову стихло. Я глянув на марсіянину; тепер він хутко гнав, мов би котився, просто на схід уздовж берега.

Кожну хвилину я сподівався почути грім вистрілів якоїсь захованої на його шляху батареї, але вечірню тишу ніщо більше не порушувало. Що далі відходив від нас марсіянин, то менша ставала его постать, пока аж імла й чорна ніч не проглинули його.

Інстинктивно, не умовляючись, ми злізли вище. В напрямку Сенбері ми побачили темну масу, що своєю

формою нагадуває конусоподібний шпиль. Цей шпиль мов із землі виріс і затулив нам весь краєвид; потім на тім боці річки ми побачили коло Волтону ще один такий самий шпиль.

На наших очах ці видовиська, схожі на шпиль, ставали щораз нижчі й ширші.

Підштовханий наглою думкою, я глянув на північ; і там так само побачив, як виріс такий шпиль і поволі на наших очах розповзався навкруги.

Осяяний раптом здогадом, я глянув на південь, і там побачив таку ж чорну, подібну на конус, велетенську хмарну масу.

Відразу скрізь запанувала мертва тиша. Здалека, з південного сходу, серед тиші долітали до нас перегукування марсіян. Потім повітря знову здригнуло від далекого вибуху марсіянської гармати. Але земна артилерія мовчала.

В той мент я не міг збагнути значіння цих явищ; але пізніше я довідався, що означали всі оті зловісні хмарні шпиль, що виростили в темряві ночі. Кожен з тих марсіян, що стояли на лінії півкола, як я вже згадував, на якийсь невідомий нам сигнал випускав із подібної на гармату дудки набій у напрямку кожного пагорка чи купки будинків, що могли бути за захист для наших гармат. Деякі з марсіян вистрілили по одному разу, а дехто два рази, — як той, що стояв ближче до нас. Той же, що стояв біля Ріплею, як розповідали, вистрілив не менше п'яти разів. Вдарившись об землю, ці набой розбивалися (але не вибухали, як наші) і випускали цілі хмари важкої, чорної, мов атрамент, пари чи диму, що спочатку схоплювався вгору густою чорною хмарою, а потім опав на землю й помалу розповзався навкруги по землі. Один дотик цього повзучого струмка, одно лише вдихання цього отруйного газу заподіювало смерть усьому живому.

Цей газ, чи пара, був дуже важкий — важчий від найгустішого диму. Отже через те після першого великого струсу, що підкидав його вгору, він опадав і розливався по землі, нагадуючи швидше плинну масу, ніж газ; він спливав з високих горбів у долини й рови, в річки й річечки зовсім так, як плине вуглекислий газ з розколин вулканів. Там, де він попадав у воду, починався якийсь хемічний процес: поверхня води раптом укривалася півкою дрібного порошку, що помалу осідав на дно. Цей порошок зовсім не розчинявся, і — дивна річ! — коли взяти на увагу, що газ так хутко убивав усе живе, — воду, в якій був цей порошок, без ніякої шкоди для здоров'я можна було пити.

А самий газ не розвіювався в повітрі, як це буває з усіма газовими тілами. Він спочатку великими шматками висів у повітрі, спливав униз по схилах гір, уперто змагався, коли його гнав вітер, а далі, помалу змішуючись з туманом і росою, він білим порошком падав на землю. Окрім того, що при хемічному розкладанні виявилася наявність у ньому невідомого елемента, який давав групу з чотирьох ліній на блакитному тлі світового спектру, справжня природа цього газу нам і по цей день лишилася невідома.

Як тільки після важкого вибуху набою закінчувалося творення газового конуса, чорний дим так міцно прилягав до землі, що на п'ятдесят футів над землею, на дахах і верхніх поверхах домів, на високих деревах була повна змога врятуватися, як це й було тої ж ночі в Стріт-Кобгемі й Диттоні.

Людина, що врятувалася в Кобгемі, оповідала предивну історію. Сидячи на дзвіниці, вона побачила, як хмари чорного диму огортали село й як помалу, мов у чорній пельці повзучої страшної потвори, зникали будинки. Півтори доби просидів він на дзвіниці, змучений, голодний, обпалений сонцем. Над його головою ясніло блакитне небо, вдалині зеленіли пагорки, а ближче лежала земля,

мов застелена чорним оксамитом, з-під якого стирчали куші, ворота, стайні і стодолі; червоні дахи, стіни й зелені дерева — все виринали з чорного моря проти світлих проміннів сонця.

Але то так було лише в Стріт-Кобгемі, де марсіяни дали чорному димові повну змогу цілком виявити свою властивість й опадати від власної своєї ваги. Взагалі ж вони робили інакше: давши змогу димові зробити своє діло, вони очищали повітря від нього, проходячи по отруєній ним місцевості й скеровуючи на чорну масу диму струмки звичайної пари, і цим перетворювали його в порошок.

Так зробили вони, наприклад, з димом в Горішньому Галіфорді, коли ми сиділи в одному залишеному будинкові, куди ми вернулися й звідки крізь вікно все це могли самі бачити при сьйві зірок. Звідтіля ми такж бачили метушливе бігання світу електричних прожекторів на Річмондському й Кінгстонському горбах. Раптом коло одинадцятої години ночі затремтіли вікна нашого дому: це стріляли з важких велетенських гармат, що стояли на позиції на Річмондським та Кінгстонським горбах. Стріляли в напрямку до Гемптону й Диттону, як попало, навагад, бо марсіян гаразд не було видно. Стрілянина невгавала протягом якихось чверть години, потім бліді проміння електрики потухли й замість них схопилося вгору яскраво-червоне полум'я.

Далі, мигнувши блискучим зеленим метеором, упав четвертий циліндер в Буші-Парку, як я довідався про це потім. Але ще раніш, ніж важка артилерія на Річмондській та Кінгстонській позиціях розпочала стрілянину, далеко з півдня долетіли до нас відгуки рясної канонади. Певно, тамошні батареї почали стріляти навмання, поки отруйний дим не задушив там усіх людей.

Ось так марсіяни спокійно й методично, як викурюємо ми осине кубло, затопили своїм отруйним газом усю

місцевість навколо Лондону. Кінці півкола, що ним посувалися марсіяни, помалу віддалялися, поки не розігнулися в пряму лінію між Ганвелем, Кумбом і Молденом. Усю ніч марсіяни посувалися вперед за допомогою руйнацьких дудок. Ані разу після того, як в Сент - Джордж - Гилі упав марсіянин, збитий з ніг гранатою, нашої артилерії не пощастило влучити когось із марсіян. Усюди, де марсіяни сподівалися наткнутися на заховані гармати, вони кидали свої набой з отруйним чорним газом, а де гармати стояли на видному місці, там вони орудували тепловими проміннями.

Деся опівночі полум'я від дерев, що палали на схилах Річмондського Парку, і заграва пожежі на Кінгстонському горбі освітили своїм світлом роботу чорного диму, що огорнув темним запиналом усю долину ріки Темзи і, куди тільки око сягало, простягався далі навкруги. А посеред цього всього, не хапаючись, поволі посувалися дві постаті марсіян і з шипінням пускали на всі боки струмки пари.

Тої ночі марсіяни намагалися не вживати своїх теплових промінів — чи тому, що вони мали обмежений запас матеріялу для виробу їх, чи може тому, що не бажали руйнувати країну, а хотіли лише налякати й зламати опір. І цього вони, безперечно, досягли. Ніч з неділі на понеділок була остання ніч організованої боротьби проти їхнього наступу. Всяка спроба в цім напрямі була б марна. Ніяка армія після того не могла б устояти проти них, — так безнадійна була боротьба. Навіть команди міноносок та контр-міноносок, що із своїми скорострільними гарматами були піднялися Темзою, зреклися воювати, зчинили заколот і вернулись назад в море. Єдина форма боротьби, на яку люди зважилися після тої ночі, була підкладати міни й копати вовчі ями, та і в цьому енергія їх виявлялася якось гарячково, без ніякої системи.

Ви тільки уявіть собі долю тих батарей в Ешері, нещасну долю сміливих людей, що в сутінках ночі так

напружено чекали слухної години бою. Ніхто з них не лишився живий! Уявіть собі цю картину: тиха ніч, батарея напоготові, офіцери стежать на варті, гармаші чекають напоготові, порохові ящики знято з передків, трохи далі гармати біля лафетів тримають коней; тут же й шпитальні фури і намети з попеченими й пораненими із Вейбриджу; гуртки цивільних глядачів стоять далеченько збоку. Навколо вечірня тиша.

Далі приглушений вистріл марсіянської дудки, над домами й деревами пролітає незграбний набій і важко падає на сусідньому полі.

Тепер уявіть: напружена увага всіх людей раптом звертається в іншій напрямі,— туди, де скоплюються вгору клубки чорного диму, що роблять темряву ночі темнішою... Уявіть цього незримого, страшного ворога— чорний дим, що підкрадається до своїх жертв і поволі охоплює людей і коней. Уявіть далі божевільне панічне втікання, кинуті гармати, крики розпачу цих усіх людей, що тікають, падають і в корчах звиваються на землі; а над усім цим хутко опадає конус чорного диму й розповзається навкруги. А далі— ніч і смерть і нічого більше, крім непроникливого темного запинала, що ховає під собою мерців...

Перед ранком чорний дим розстелявся по вулицях Річмонду і розбита державна машина в останньому своєму передсмертному змаганні попереджає населення Лондону, щоб усі якнайхутчіш тікали з міста.

XVI. ВИХІД ІЗ ЛОНДОНУ

Отже вам тепер стане цілком зрозуміла та божевільна хвиля жаху, що охопила найбільше в світі місто в понеділок рано, коли тільки почало на світ благословитися. Струмочок втікачів щохвилини зростав, поки аж не виріс у могутню течію, що з ревом і галасом вривалася в будинки залізничних станцій, скупчувалася в жахливій боротьбі навколо пристаней на Темзі й користувалася найменшими стежками, пробиваючись на північ і схід. Коло десятої години поліційний апарат, а коло півдня навіть і залізничний апарат почали втрачати організованість, усяку форму й придатність до праці, а потім хутко й зовсім розсипалися, розповзлися й зіллялися з живою течією людей і зникли серед цього раптового розкладу соціального організму.

Вся людність уздовж залізничної лінії на північ від Темзи, а також і всі мешканці в південно-східній частині міста по Каннон-Стріту вже були попереджені про небезпеку ще опівночі — і вже коло другої години всі потяги були вщерть переповнені, люди стояли на східцях, у проходах вагонів билися завзято за місця. Коло третьої години на Бішопсгейт-Стріті були вже роздавлені кінями й натовпом. На Ліверпульській улиці, двісті ярдів від станції, розляглися револьверні вистріли, люди падали від ударів кинджалів. Поставлена керувати рухом на вулицях поліція втратила всяку надію встановити будь-який

лад і, люто накинувшись на натовп, почала розбивати голови тих, кого вона мусіла боронити.

Пізніше, коли виявилось, що машиністи й кочегари зреклися вести потяги назад до Лондону, величезні натовпи втікачів одхлинули від станцій і затопили всі шляхи, що йшли на північ. Коло полудня з'явився біля Барнза один марсіянин, і повздовж Темзи Лямбезькою низиною поплила хмара отруйного чорного диму, що поволі опадав на землю й наближувався до мостів, однімаючи у людей всяку надію перейти на другий бік. Інша хмара диму розіслалася над Ілінгом, охоплюючи з усіх боків узгірря Касл - Гилу, що здавався маленьким острівцем з купкою людей, урятованих від смерти, але позбавлених змоги тікати.

Після марних змагань сісти на потяг Північно - Східньої лінії, що вирушав зі станції Чок - Фарм (паровози потягів, що їх вантажили в товаровому дворі, коли виїхали, то просто таки вривалися в натовпи людей, і десять здорових дядьків ледве відбивалися своїми міцними кулаками, щоб не дати натовпові розчавити машиніста біля печі машини),— мій брат видерся на вулицю Чок - Фарм, проскочив між екіпажами, що з усієї сили летіли вулицею, і опинився серед натовпу, що грабував крамницю самокатів. Йому пощастило добути собі самоката; тягнучи його через вікно, він пробив обі щось передню шину й порізав собі руку, але хутко видерся, сів і поїхав.

Стрімке підніжжя Гаверстоцького горба геть чисто було завалене перевернутими екіпажами та трупами коней. Побачивши, що тут проїхати не можна, брат звернув на Белсайз - Ровд. Видершись таким чином з найбільшого тиску людей, він виїхав на Еджвейрську дорогу й о сьомій годині вже приїхав в Еджвейр, голодний і стомлений,— проте, далеко випередивши натовп утікачів. Уздовж дороги стояли тичбами люди, з зацікавленням і з дивуванням поглядаючи на втікачів.

Брата випередили кілька самокатників, вершників і два авта.

З милю не доїжджаючи до Еджвейра поламалося колесо. Їхати далі не можна було. Він кинув самокат при дорозі й подався до села пішки. На головній вулиці села крамниці були напіввідчинені. На пішоходах, біля дверей і вікон стояли купками люди, вельми вражені видовищем цього небувалого потоку втікачів, що зростав кожної хвилини. Братові пощастило добути в одній гостиниці трохи харчів.

Не знаючи, що робити далі, він довгенько затримався в Еджвейрі. Число втікачів щохвилини збільшувалося. Багато людей, як і мій брат, зупинилися в Еджвейрі. Про напасників з Марсу ніяких нових звісток не було.

В той час уся дорога захрясла натовпами втікачів, але великого тиску ще не було. Багато втікачів їхали на самокатах, але хутко з'явилися автомобілі, а далі — коляси, карети, що курбелили вздовж Сент-Албанської дороги, здіймаючи величезні хмари куряви.

Можливо, невиразна думка про своїх знайомих, що жили в Челмзфордї, якраз і підштовхнула брата звернути, коли він вийшов із села, на вузьеньку глупу дорогу, що бігла між нивами на схід. Скоро він опинився перед перелазом, перемахнув його і пішов далі стежкою на північний схід. Він минув кілька самотніх хатин і хуторів, назви яких він таки і не взнав. Йому майже не доводилося бачити втікачів, але далі, коли вийшов на стежку, що вела лукою до Гай-Барнета, він зіткнувся з двома панями, що потім разом з ними він подорожував. Він здивався з ними саме в той мент, щоб вирятувати їх із біди.

Ще здалека він почув жіночі крики. Він кинувся на допомогу і, вибігши з-за повороту дороги, побачив маленький возик, запряжений одним поні. Двоє чоловіків силкувалися стягти паній з возу, тимчасом як третій ледве стримував за уздечку переляканого поні. Одна з паній,

маленького росту, в білій одежі, весь час кричала, а друга, струнка, чорнява, стьобала чоловіка, що, схопив її за руку, пугою, яку вона тримала в другій, вільній руці.

Мій брат, миттю зрозумівши суть справи, закричав на насильників і кинувся в бій. Один із них залишив паній й повернувся до брата. Побачивши по його обличчю, що бійка неминуха, будши гарний, досвідчений боксер, мій брат вихором кинувся просто на нього й з одного маху шпурнув його проти колеса екіпажу.

Тут уже не було часу гратися в лицарство. Приборкавши його добрим стусаном ноги, він схопив за комір другого, що стягав чорняву панну за руку. Тут він почув, як затупотіли копити, по його обличчю вдарило пугою, третій напасник боляче вдарив його в перенісся, а той, кого він тримав за комір, скористався цим, вирвався з рук і кинувся тікати назад по дорозі.

Ошелешений від удару брат опинився віч-на-віч з напасником, що був тримав коня, і побачив, що коляса, гойдаючись з боку на бік, хутко котила по дорозі з обома жінками, що оглядалися назад. Напасник, що з ним він лишився, здоровенний парень, одразу кинувся на нього, але брат попередив, з усієї сили ударивши його в лице. Далі, зрозумівши, що він залишився сам, обминув свого ворога і кинувся тікати вздовж дороги за колясою. Навздогін за ним погнався його супротивник. Тоді й той, що раніш утік, вернувся назад і собі гнався оддалеки.

Раптом брат спіткнувся й упав. Найближчий з напасників був кілька кроків од нього. Він хутко схопився й готувався вступити в бій тепер уже з двома ворогами. Ледве чи вийшов би він на переможця боротьби. Та на його щастя струнка чорнява панна спинала бричку й побігла йому на допомогу. Виявилося, що в неї був револьвер; він лежав під подушкою сидіння, коли на них напали. Не доходячи шости ярдів, вона вистрілила й замалим не влучила в мого брата. Один з грабіжників,

певно — великий страхополох, кинувся тікати; другий і собі побіг за ним, лаючи його за боягузство. Вони зупинилися аж на тому місці, де лежав їх непритомний товариш.

— Візьміть! — сказала струнка панна, подаючи братові револьвер.

— Сідайте хутчіш в екіпаж, — промовив брат, витираючи кров зі своєї розбитої губи.

Ні слова не кажучи (вони обоє задихалися від боротьби), вони пішли разом назад до коляси, де пані в білому ледве стримувала наляканого коня.

Грабіжникам, очевидячки, було досить того всього. Коли брат оглянувся, то побачив, що вони подалися геть.

— Коли дозволите, я сяду з вами, — сказав він і сів на порожнє місце спереду.

Струнка панна глянула через плече.

— Дайте мені віжки, — сказала вона й стьобнула коня; через хвилину троє чоловіків зникли з їхніх очей за рогом дороги.

Таким чином, мій брат, зовсім випадково, із скривавленими руками, розбитою щелепою й розсіченою губою, пошарпаний, ледве дихаючи, опинився в товаристві цих двох жінок, у чужому екіпажі, що хутко котив незнайомою дорогою.

Він скоро довідався, що одна з них була жінка, а друга молодша сестра одного лікаря із Стенмору. Вертаючись на світанку додому від тяжко хворого, лікар узнав на одній станції про наступ марсіян. Повернувшись додому, він розбудив обох жінок (служниця кинула їх за два дні перед цим), наскоро напакував трохи харчів, поклав під сидіння коляси револьвер, який у великій пригоді став моему братові, і сказав їм їхати до Еджвейру, щоб там сісти на потяг. Сам же він лишився попередити сусідів. Він гадав изздогнати їх о п'ятій годині ранку в Еджвейрі; тепер уже була дев'ята годича, а його все ще не було.

Вони боялися лишатись в Еджвейрі, бо великий натовп втікачів усе збільшувався, тому й виїхали на цю бічну дорогу.

Ось приблизно те, що вони встигли дорогою розповісти братові. Не доїжджаючи трохи до Нью - Барнету, вони зупинились відпочити. Брат обіцяв побути з ними, аж доки не прийде той, кого вони шукали, або доки вони не з'ясують собі, що робити далі; щоб заспокоїти їх, він упевнив їх, що добре стріляє з револьвера, хоч на правду йому вперше доводилося тримати його в руках.

Вони розташувалися табором коло шляху, а поні пустилися пастися. Брат розповів їм про свою подорож з Лондону й усе, що знав про марсіян та їхні звички. Сонце поволі сходило щораз вище вгору. Потроху розмови самі собою урвалися, уступивши місце тривожним передчуттям. Кілька подорожніх проїхали мимо них, і брат постарався, як тільки міг, довідатися про події. Кожна півзакінчена відповідь поглиблювала в ньому вражіння, що на людство насунулося величезне нещастя; отже, все переконувало його в тому, що їм треба якнайхутчіш тікати. Він розповів свою думку дамам.

— У нас є гроші,— сказала струнка жінка і завагалася.

Та її очі зустрілися з поглядом брата, і її вагання зникло.

— І в мене теж є,— сказав мій брат.

Вона пояснила, що в них було тридцять фунтів золотом, а крім того — п'ятифунтовий банкнот, і гадала, що вони могли б дістатися на потяг в Сент - Албанзі або в Нью - Барнеті. Брат уважав це за безнадійну справу, бо бачив на власні очі, як наряд люто змагався за місця в Лондоні. Він пропонував переїхати через Есекс у Гарвіч, а звідтіля вибратися взагалі з Англії.

Місис Елфінстон — це було прізвище жінки в білому — не хотіла й слухати ніяких доказів і все повторювала: „хочу бачити Джорджа“. Чорнява ж панна, її зовиця, була надзвичайно спокійна й розсудлива. Кінець - кінцем

і пані в білому згодилася з доказами мого брата. Вони повернули просто на Барнет, постановивши переїхати через Великий Північний Шлях. Мій брат вів коня, щоб не змучити його вкрай.

В міру того, як піднімалося сонце вгору, ставало надзвичайно жарко. З-під коліс густою хмарою знімався вгору гарячий білий пісок і сліпив очі. Наші подорожні посувалися дуже помалу. Огорожі вздовж дороги були сірі від пороху. Коли вони наближалися до Барнету, стало чути гомін тисячного натовпу, який дедалі дужче зростає.

На дорозі щоразу більше стало зустрічатися людей. Здебільшого були це знесилені, брудні, із стомленими обличчями люди, що дивилися переляканими очима й белькотали щось незрозуміле. Один, у гарному вечірньому костюмі, ішов похнюпившись пішки. Вони чули його голос; оглянувшись, вони бачили, як він учепився одною рукою в своє волосся, другою ж бив якогось незримого ворога. Коли минув пароксизм божевілля, він знов пішов своїм шляхом, ні разу не оглянувшись назад.

Коли брат і його товариство під'їжджали до перехрестя на півдні від Барнету, вони побачили якусь жінку, що з лівого боку наближалася до шляху просто полями. На руках у неї була маленька дитина, а поруч ішло ще двоє. Трохи далі йшов чоловік у брудній чорній одежі; в одній руці він ніс невеликий саквояж, а другою спирався на товстий ціпок. Далі, вже перед самим перехрестям дороги, що виходила на широкий шлях, на самому повороті з-поміж дач виїхав невеличкий возик, на якому сидів жовтоблідий хлопчик у сірому від пороху капелюсі й щосили підстьобував спітнілого чорного поні. На возі ще сиділи двоє дітей і три дівчинки, схожих на тих, що працюють на фабриках Іст-Енда.

— Ця дорога йде просто до Еджвейру? — спитав блідолиций візник, переляканими очима озируючись на всі

боки ; і коли брат сказав йому, що треба повернути ліворуч, то він в ту ж мить стьобнув коня й покотив, навіть забувши подякувати.

Мій брат раптом помітив спереду від себе сірувату хмару диму чи туману, що здіймалася вгору поміж домами й мов серпанком огортала білий фасад тераси, що маячила по той бік дороги серед задніх будинків вілл. Місис Елфінстон раптом скрикнула : над дахами дач, просто перед нами, крізь дим проскакували червоні язики вогню, шугаючи вгору понад домами до гарячого блакитного неба. Невиразний гомін натовпу перетворився тепер в безладну мішанину тисячі голосів, скрипіння сили коліс, гуркіт возів і тупотіння безлічі копит. Не доїжджаючи ярдів п'ятдесят до перехрестя, дорога відразу гостро повертала.

— Ой, лихо ! Куди ж це ви везете нас ? — скрикнула місис Елфінстон.

Брат зупинив коня.

На широкім шляху кипіло мов у казані. Бурхлива течія з живих істот, що тиснули та штовхали один одного, прудко летіла на північ. Тисячний натовп коней, чоловіків, жінок, — пішки й на возах усяких гатунків, — збивали густу хмару білої в проміннях сонця куряви, що на відстані дванадцяти футів покривала все на землі сірим запиналом, що весь час поновлювалося.

— Дорогу ! Давай дорогу ! — чути було голоси навкруги.

Виїхати на битий шлях там, де його переходила бічна дорога, було все одно, що кинутись у пекло бурхливої пожежі.

Натовп, мов огонь, ревів, гаряча курява пекла й не давала дихати. І на додачу до всього цього спереду, трохи на боці від шляху, горіла дача, і від неї густими хмарами дим сунув просто поперек шляху і збільшував сум'яття.

Пройшли двоє чоловіків, а потім жінка з важким пакунком на спині й сльозами на очах. Якийсь собака, що, мабуть, загубив свого хазяїна, почав несміливо крутитися навколо наших подорожніх, — нужденний, побитий, з висуненим язиком; але від першої погрози брата кинувся тікати.

Куди тільки сягало око праворуч, у напрямку Лондону, всьш шлях поміж домами, стиснутий з обох боків будинками й садами дач, залляла бурхлива, гомінка течія натовпу втікачів. Ця безформна маса, наближаючись до повороту вулиці, виразно висуває із своїх надрів окремі людські фігури, що хутко проходять мимо й знов потопляють у бурхливому потоці, розпливаючись у натовпі й, нарешті, поринаючи в хмарах куряви, що поглинала їх без останку.

— Пішов далі, далі! Дорогу! Давай дорогу! — тільки й чуто навколо.

Деякі упиралися своїми руками в спину один одному. Брат міцно тримав за уздечку свого поні. Охоплений непереможеним потоком, він помалу, крок за кроком, посувався вулицею вперед.

Безладдя, свідком якого він був в Еджевейрі, бурхливий натовп, що з бою брав місця в потязі в Чоак-Фармі, — все це було дрібниця в порівнянні з цією картиною: тут метушилася вся людність. Важко навіть уявити цей натовп. Він не мав власного обличчя. Обличчя з'являлися на розі вулиці, а коли віддалялися, то розпливалися далі в бурхливих хвилях. Обабіч дороги йшли піші втікачі, відступаючи набік, щоб дати проїхати фурам, падаючи в рови й штовхаючи один одного.

Всю середину шляху займали карети й фури, не лишаючи ні трохи місця для більш легких і нетерплячих екіпажів, які все ж умудрялися проскочити наперед при першій змозі, збиваючи з ніг піших утікачів й тиснувши їх до загорож та воріт дач.

— Хутчіш! Налягай! Вони йдуть! — чути було вигуки.

В одній кареті стояв сліпий чоловік у мундирі „Армії Порятунку“ і, вимахуючи своєю рукою з крючкуватими пучками, щосили гукав: „Вічність! вічність!“ Його голос був такий дужий та тріскучий, що брат мій ще довго чув його, навіть коли його постать зникла в хмарах куряви. Одні з тих, що сиділи в каретах, зовсім без потреби стьобали коней і лаялися з іншими погоничами. Деякі сиділи нерухомо, втопивши сповнені жахом очі кудись у просторінь; інші від спраги смоктали пальці або лежали, мов мерці, на дні своїх екіпажів. Уздечки коней укрилися густою піною, очі були наляті кров'ю.

Яких тільки екіпажів не було тут: карети, вози, фури, гарби! Брат бачив і поштовий диліжанс, і грабарку для вивозу сміття з улиць з написом „Правління Св. Панкратія“, і здоровенну плятформу перевозити дрова, навантажену до верху якимись людьми. Тут же прогуркотів віз з броварні; обидва колеса в ньому було заллято ще свіжою кров'ю.

— Дорогу! — вигукували голоси. — Дорогу!

— Вічність! Вічність! — долітало спереду...

Тут були й гарно одягнені жінки, засмучені, приголомшені. Багато з них ішло пішки разом із своїми дітьми, що, спотикаючись і плачучи, бігли поруч матерів. Пишні вбрання їм були забруднені порохом, вимучені обличчя були залляті сльозами. З багатьма йшли поруч і їхні чоловіки; дехто з них піклувалися про своїх жінок і допомагали їм; інші ж ішли дикі й похнюплені. Тут же плентався й якийсь волоцюга в брудному лахмітті, з витріщеними від жаху очима, і лаявся гидкими словами, ліктями й стусанами прокладаючи собі дорогу. Проходили й кремезні, широкоплечі робітники, поволі й стримано посуваючись вперед; проходили, похапливо продираючись серед натовпу, якісь перелякані люди — писарчуки або

прикажчики, як можна було думати, дивлячись на їхнє убрання; маячили серед натовпу й залізничні носії. Проїшов поранений салдат; пройшла якась злиденна істота в чоловічому пальті поверх нічної сорочки.

Але хоч який різноманітний був склад цього натовпу, все ж у всіх було щось спільне: на всіх обличчях був ляк і страждання і перестрах гнався за ними. Доволі було, щоб у якомусь місці сталося замішання або виникла сварка з-за місця на возі, як весь натовп шарався і приспішав ходу. Навіть люди, поранені і знесилені до того, що коліна їм підгиналися, раптом виявляли велику енергію і напірали наперед; спека й курява вже дали себе в знаки: шкіра їм пересохла, уста почорніли й порепалися. Ноги всі намулили,—ледве всі не падали, мучились від втоми й спраги. Серед тих усіх вигуків чулися сварки, докори, стогони знесли і втоми. Голоси у всіх захрипли, ослабли.

І крізь цю різноголосицю чулося, мов приспів:

— Дорогу! Дорогу!! Марсіяни надходять!..

Деякі зупинялися і звертали з шляху набік від течії. Вузька вулиця виходила на широкий шлях після повороту навскоси, і здавалося, що вона йде з Лондону. І ось у це гирло запливали струмочки головної течії; це найквотліші одиниці, що пробивалися з натовпу на вільне місце, хвилини дві-три спочивали й знов поринали в загальну течію. Трохи далі на вулиці лежав чоловік з розутою ногою, обмотаною скривавленими ганчірками. Двоє інших стояли, нахилившись над ним. Щасливий! Він ще мав друзів!

Маленький старенький дідок, з вояцькими сивими вусами, одягнений у чорний заялзений фрак, пришкутильгав із потоку й присів недалеко дороги, знявши чоботи зі своїх скривавлених ніг; він витрусив із них камінці і, надівши знову, пошкандибав далі. Потім маленька зовсім самотна дівчинка, років восьми-дев'яти, з плачем кинулася під загороду недалеко від мого брата.

— Я не можу йти далі, не можу! — плакала вона.

Брат, мов зі сну прокинувся, підійшов до неї, взяв її на руки і, заспокоюючи її ласкавими словами, поніс до міс Елфінстон. Ледве брат доторкнувся до неї, як вона відразу принишкла, мов перелякана.

— Олено! Олено! — кричала з сльозами в голосі якась жінка серед натовпу.

Дівчинка з криком „мама!“ вислизнула з братових рук.

— Вони надходять! — говорив якийсь чоловік, проїжджаючи біля них на коні.

— Ей там, з дороги! — раптом загукав з високого сидіння візник, і тої самої хвилини брат побачив, як із шляху до вузького провулку звернула карета.

Люди шарахнулись в усі боки, щоб не попасти під коней. Брат привернув свого коня з колясою близько до паркану. Карета проїхала трохи й зупинилася на самому повороті. Це була карета з дишлом для двох коней, але запряжений був один кінь.

Брат бачив, — як, звичайно, можна було бачити крізь куряву, — що двоє чоловіків вийняли з карети на носилках щось біле й обережно положили на траву під кущем біля загороди. Один із них підбіг до брата.

— Чи нема тут денебудь води? — запитав він. — Він уже вмирає, дуже хоче пити. Це — лорд Гарик.

— Лорд Гарик? — здивувався брат. — Верховний суддя?

— Води! Чи нема у вас води? — повторив той.

— Може, в якій із тих хат і знайдете воду. У нас нема води, і я не можу кинути своїх, — сказав брат.

Чоловік почав пробиратись проти юрби до брами сусіднього дому на розі провулку.

— Куди йдеш? Пішов наперед! — кричав натовп.

Потім братові у вічі кинулася постать чоловіка з довгою бородою й з орлячим носом, що ніс малу валіску. Коли той проходив мимо коляси, раптом тріснула маленька туга напхана валізка, що він її тримав у руці, і звідтіля

дощем посипалися червінці під ноги людям і коням. Бородач зупинився, збентежено поглядаючи на своє багатство. В цю хвилину його пхнуло дишлем у плече й відкинуло набік. Він скрикнув, подався назад і за малим не попав під колесо.

— Геть з дороги! З дороги! — кричали на нього навкруги.

Як тільки проїхала карета, він упав на свої червінці й обома руками почав жменями пхати їх у свої кишені. Раптом він побачив над собою конячу голову, хотів підхопитись, але за хвилину опинився під копитами коня.

— Стій! — скрикнув брат і, мало не збивши з ніг якусь жінку, намагався схопити коня за вуздечку. Але не встиг він ще вхопити, як почув з-під екіпажа страшний крик і крізь хмару куряви побачив, як через спину сердеги переїхало колесо. Фурман шмагнув брата, що біг за екіпажем, пугою й поїхав далі. Брат став приголомщений ударом і шумом юрби. Чоловік корчився від страшного болю в поросі серед своїх розсипаних червінців. Він не міг встати: йому переломило хребет, йому віднялися ноги. Брат став над ним і закричав на фурмана другого екіпажу, щоб зупинити коня. На допомогу йому підскочив якийсь вершник на вороному коні.

— Заберіть його з дороги, — порадив він.

Брат схопив його одною рукою за комір і поволик набік, але той все ще жадібно хапався за землю, де були розсипані його гроші, і, розлютовано дивлячись на мого брата, бив його що було сили по руці кулаком з затиснутими в ньому червінцями.

— Ідіть вперед, ідіть вперед! Дорогу! Дорогу! — кричали сердиті голоси позаду.

Раптом почувся тріск: дишло карети встромилося в екіпаж, що його тримав вершник на вороному коні. Брат оглянувся; тієї ж хвилини чоловік із переламаним хребтом умудрився повернути голову й укусяти руку, якою брат

тримав його за комір. Зчинилася сутичка. Чорний кінь з вершиком шарахнувся набік, а другий екіпаж раптом рушив уперед. Братові ледве не віддавило ногу копитами. Він випустив з рук комір роздушеного чоловіка і одскочив. Він бачив, як замість гніву на обличчі нещасного каліки з'явився вираз невимовного жаху, і миттю він зник під ногами людей і коней.

Бурхлива жива течія пронесла брата на широку вулицю повз входу до провулку. Йому немало енергії довелося витратити, поки пощастило пробитися назад у провулок.

Міс Елфінстон сиділа, затуливши очі руками, а поруч, біля коляски, мала дитинч, без властивого дітям співчуття, дивилася широкими очима на чорну купу розчавленого в лахміттях тіла, що лежало непорушно; через нього їхали екіпажі й мололи його своїми колесами.

— Ідьмо назад! Ми не зможемо проїхати через це пекло! — І брат почав повертати коня назад.

Вони од'їхали назад ярдів на сто тією дорогою, що раніш їхали. Оскаженілої юрби, нарешті, не стало видно. На повороті в провулку, в рівчаку біля тину, брат побачив обличчя людини, що була знята з карети і вмирала; бліде, як у мерця, лице було вкрите рясним передсмертним потом. Дві жінки, скулившись та тремтячи, сиділи мовчки біля хворого.

За поворотом вони знов зупинилися. Міс Елфінстон страшенно зблідла, а її братова гірко плакала, забуваючи навіть кликати свого „Джорджа“. Брат сам був теж вельми стурбований і не знав, що робити. Ледве вони відступили назад, як братові відразу стало ясно, що вони мусять так чи інакше переїхати через ту дорогу. Він раптом обернувся до міс Елфінстон, повний рішучості.

— Ми мусимо таки їхати тим шляхом, щоб переїхати через дорогу, — сказав він, знову повернувши назад поні.

Уже вдруге в той день ця дівчина виявила прикмети своєї вдачі. Брат передав їй віжки й вискочив з коляси.

Щоб пробитись крізь бурхливу течію людську, що непереможно плинула вздовж шляху, він кинувся вперед. Він схопив за вуздечку коня якогось кеба, що на них наїжджав, а міс Елфінстон, скористувавшись цим, стьобнула пугою свого поні і проїхала попід самою головою коня.

Але тут їхній віз зачепився за колеса фургону, і в ту саму хвилину вибито дошку з сидіння їхньої коляси. Ще хвилинка — і їх підхопила течія й понесла вперед. З кривавими слідами на обличчі й на руках від пуги, що нею його хвосцьнув візник затриманого кеба, брат ускочив у колясу й узяв віжки від міс Елфінстон.

— Наставте револьвера на чоловіка позаду, коли він буде надто наполягати на нас . . . Проте — ні: краще на його коня, — сказав він, даючи в руки їй револьвера.

Він уважно почав стежити, чи не пощастить їм часом перебратися на правий бік вулиці. Але, попавши у течію, вони мов би втратили свою волю й стали частиною цього натовпу людей, що тікали не оглядаючись в хмарі куряви. Течія пронесла їх через усе місто Чіпінг-Барнет. Від середини міста вони од'їхали майже мильо, коли їм пощастило, нарешті, вибитись на другий бік дороги. Гармидер і тут був страшенний, але за містом шлях розходився в кількох місцях вилками; це до певної міри поліпшило лихо.

Вони завернули на схід через Гадлей. Там вони наткнулися на вельми цікаву сцену: безліч людей, припавши до маленької річечки, з великою жадобою пили воду; а багато інших знову билися, щоб пройти до води. А далі, виїхавши на горб за Іст-Барнетом, вони побачили два потяги, що поволі йшли один за одним без ніякого ладу й без сигналів. Обидва поїзди вщерть переповнені. Люди стояли навіть на тендерах, навіть у вугільних вагонах позаду машини і йшли на північ по колії Великої Північної Залізниці. Вийшли вони, певно, з якоїсь маленької станції, а не з Лондону (так, принаймні, думав мій брат),

бо в ті дні втікачі так накидалися на потяги, що пускати їх із центральних кінцевих станцій не було ніякої змоги.

Незабаром після того наші мандрівці зупинилися відпочити, бо хвилювання, які довелося їм пережити того дня, вкрай знеслили всіх трьох. Вечоріло, і вони почували голод. Ніч випала холодна. Ніхто з них не наважувався заснути. Повз них проходило чимало втікачів. Сердешні тікали від незнаної небезпеки, і майже всі йшли туди, звідкіля приїхав мій брат.

XVII. „ДИТИНА ГРОМУ“

Коли б марсіяни мали на увазі тільки винищувати, то вони могли б знищити всю людність Лондону ще в понеділок, коли народ розповзався по довколишніх повітах. Такі бурхливі натовпи втікачів, як той, що гнав шляхом через Барнет, сунули ще й через Еджвейр і Волтгам, а також дорогами, що вели на схід через Савтенд, Шовберинес і на південь від Темзи до Дійла і Бродстейза. Коли б хто злетів угору на аероплянні під саму блакить неба над Лондоном, то всі шляхи, що виходили на північ і схід з лабіринту лондонських улиць, здавалися б йому чорні — так багато тікало народу. І кожна цяточка цієї чорної маси несла в собі жах і фізичні страждання!

В попередньому розділі я навмисно навів докладне оповідання мого брата про їхню мандрівку шляхом через Чіпінг-Барнет, щоб читач міг собі уявити той сполошений комашник, ті чорні цяточки, — як вони здавалися тому, хто сам поділяв їхню долю. Ніколи ще в історії людства не були згромаджені такі натовпи людей, об'єднаних спільним стражданням і спільною небезпекою. Легендарні орди готів і гунів, ці найбільші армії, що тільки бачила коли Азія, були б краплиною в цьому морі істот. До того, це не був дисциплінований похід. Ні! Це була перелякана на смерть велетенська отара; це було втікання шести мільйонів народу, — страшне, безладне;

втікання людей — голодних, неозброєних, — вперед і вперед... Це був початок загибелі цивілізації, нищення людського роду.

Коли б хто знявся вгору на аероплянні, то він би побачив під собою широку, складну мережу вулиць; побачив би на цій велетенській мапі — церкви, будинки, сади й садки — мовчазні, безлюдні, а на півдні все — мов вимазано чорним атраментом. Мов би велетенське перо пройшло по мапі й замазало ті місця, де був Ілінг, Річмонд та Вімбелдон. І кожна чорна пляма розповзалася, струмочками витягувалася на всі боки, охоплюючи ланцюгом високі місця, і, раптом найшовши нове річище, хутко збігала узгір'ям у долину, — зовсім так, як розповзається на пропускальному папері крапля атраменту.

А ззаду, над блакитними горами, що здіймаються вгору на південь від річки, ходили блискучі марсіяни, не поспішаючи, методично, далі й далі розстилаючи по тім клапті землі свої отруйні хмари чорного диму, поливаючи їх струмками пари після того, як вони зробили своє діло, і крок за кроком опановуючи переможену країну. Як видко, вони не мали на увазі винищити людство, але лише хотіли деморалізувати його так, щоб знищити всякий опір. Вони пускали в повітря запаси пороху, що здибували на своєму шляху, перетинали телеграфічні дроти й псували залізницю. Вони калічили людство, перетинаючи йому жили.

Вони, певно, не хотіли далеко поширювати своїх операцій, бо того дня не пішли далі центральної частини Лондону. Можливо, значна частина населення Лондону весь ранок у понеділок ще сиділа по хатах. Тільки відомо, що дуже багато людей загинуло від чорного диму, не виходячи з хати.

Дивовижну картину являла Лондонська затока на Темзі від ранку понеділка аж до полудня. Геть уся річка в цьому місці чисто захрясла пароплавами й різними

суднами: вони прийшли забирати втікачів, зацікавлені великими грошима, що їм пропонувано. Багато людей пробували, як розповідають, дістатись пароплавів уплав, але їх одштовхували баграми і вони йшли на дно.

О першій годині дня між арками Блекфраєрського мосту з'явилися тонісінькі залишки від хмари. Щось страшне знялося на річці: запекла боротьба, тиск, сутички й крики!.. Був час, коли величезне число берлін і дрібніших човнів стовпилося коло північної арки Тавер - Бріджу, і матросам та вантажникам треба було просто таки вступати в бій з народом, що з усіх боків видирався на судна. Люди сповзали вниз навіть по стовпах мосту.

Коли через годину після того за Клок - Тавером з'явився марсіянин і пішов просто по воді за течією, — на річці — скрізь, де він перейшов, геть до Лаймгавза й вище, вже плавали тільки щепки від суден.

Про те, як і де впав п'ятий циліндер, скажемо згодом. Шостий упав у Вімбелдоні. Мій брат, вартуючи біля двох жінок, що спали в колясі серед луків, бачив, як в даліні за горбами блиснув через усе небо зелений огонь. У вівторок наша мандрівна група, непохитна в своїй постанові дістатися моря й сісти на пароплав, проїхала до Колчестера крізь бурхливу від величезної маси втікачів місцевість.

Звістка про те, що марсіяни захопили Лондон, стверджувалася. Їх бачили в Гайгейті і навіть, як розповідали, в Ніздоні. Але брат не бачив їх аж до наступного дня.

Розпорошена величезна маса людей у той день почала відчувати, що їй треба десь добути харчів. Що довше вони голодали, то хутчіш право власності втрачало свою непорушність. Фармерам із зброєю в руках доводилося боронити свої обори з худобою, комори, городину й пашню. Більшість втікачів, як і мій брат, прямували на схід, але були й такі, що з розпачу верталися до Лондону за харчами. Це були переважно мешканці околиць

Лондону, що про чорний дим знали тільки з невиразних чуток.

Братові розповідали, що в Бірмінгемі зібралася майже половина членів парламенту й уряд та що заготовлено величезні запаси вибухових речей для автоматичних мін, що їх мають покласти через весь Мідландський повіт. Крім того, була чутка, що правління Мідландської залізниці призначило нових машиністів і кочегарів замість тих, що розбіглися першого дня паніки, що рух на залізниці упорядковано та що мов би від Сент-Албанзу північною колією пускають пояги, запобігаючи цим нагромадженням натовпів утікачів по суміжних з Лондоном повітах. В Чіпінг-Онгарі розліплено оповіщення про те, що в північних містах наготовлено великі запаси борошна, і що через яких двадцять чотири години будуть роздавати в околицях хліб для всіх голодних.

Та, не зважаючи на ці вістки, брат не кинув свого плану при першій змозі виїхати з Англії. Вони втрюх весь день не переставали якнайшвидше посуватися на схід, і за весь час своєї подорожі вони ніде не бачили, щоб роздавали хліб. Та насправді й ніхто цього не бачив. Тієї ночі впала сьома зоря на Примрозькому Горбі. Її бачила міс Елфінстон, що чатувала підчас спочинку вночі чергуючись із братом.

В середу ранком, переночувавши на ниві з невижатою ще пшеницею, наші мандрівники прибули до Челмсфорду. Тут якась купка людей, що звала себе „комітетом народного харчування“, захопила їхнього коня, не давши за нього нічого, крім обіцянки видати їм другого дня їхню пайку м'яса. Тут же вони почули, що марсіяни ніби вже доскочили до Епінгу, що пороховий завод Валтгамського абатства зруйновано дощенту після невдалої спроби з нашого боку зірвати одного з марсіян.

Тутешні мешканці вилазили на дзвіницю, щоб побачити марсіян. Але мій брат, на своє щастя, як потім виявилось,

гадав краще йти хутчіш до моря, не чекаючи, поки будуть роздавати їжу, хоч усі троє страшенно хотіли їсти. Ще до полудня вони пройшли Тілінгам. В місті панувала надзвичайна тиша: крім двох чи трьох випадкових мародерів, які нищпорили по хатах, шукаючи їжі, вони нікого не зустріли. За Тілінгамом раптом перед ними блиснуло море, вкрите найрізноманітнішими суднами, які тільки можна собі уявити.

Коли судна не могли вже більше посуватися вгору по Темзі, вони підійшли до Есецького берега — до Гарвіча, Волтону й Клектону, а далі — до Фулнеса й Шубері, щоб забрати звідтіля втікачів. Вони стали в затоці велетенським серпом, один кінець якого губився в тумані, десь аж біля Нейзу. Ближче до берега топилися рибальські човни — англійські, шотландські, французькі, голяндські, шведські, парові й електричні карети з Темзи, „власні“ яхти. За ними видно було судна більшого розміру: вантажні судна, брудні берліни з - під вугілля, берліни перевозити худобу, нафту, торговельні судна на вітрилах, невеличкі пасажирські пароплави та великі океанські крейсери. Був тут навіть один білий транспортний пароплав, були й чистенькі білі пароплави товариств Совтемптону й Гамбургу. І вздовж усього блакитного берега, куди тільки око сягало, геть десь біля Блаквотеру мій брат відрізняв масу людей, що кишіла на березі, пробиваючись до човнів, — і ця чорна комашня тягнулася від Блаквотеру майже до Молдену.

Дві милі від берега стояв панцерник так глибоко в воді, що рівень води майже досягав аж палуби, — так, принаймні, здавалося братові з берега. Це був панцерний монітор — „Дитина Грому“ — єдине воєнне судно, що стояло недалеко від берега. А далі, праворуч, над спокійною поверхнею моря — того дня панувала мертва тиша — розстелялися пасма диму, виявляючи присутність броненосців Ламанської ескадри. Підчас непереможного наступу

марсіян вони стояли, розташувавшись в один ряд проти гирла Темзи, під парою, наготові до бою, але безсилі зупинити ворога.

Коли місіс Елфінстон побачила море, її охопив панічний жах. Як не переконувала її зовиця — все даремно. Вона ніколи не виїжджала з Англії... Краще вже померти у рідній країні, ніж їхати кудись у далеку чужину, де нема нікого з рідні... І так далі й таке інше. Сердешна жінка, певно, уявляла, що й французи можуть бути дуже подібні до марсіян!

За два дні подорожі вона стала якась залякана, пригнічена й страшенно знервована. Вернутись до Станмору — ось що стала її єдина думка: в Станморі все було завше безпечно і гарно. В Станморі вони найдуть її Джорджа... Вони вдвох на превелику силу умовили її підійти до надбережжя.

Тут братові хутко пощастило звернути на себе увагу одного маленького пароплава, що виходив з гирла Темзи. Від пароплава під'їхав до них човен. Матроси сказали, що вони їдуть в Остенде. Поторгувалися трохи, погодилися взяти їх трьох за тридцять шість фунтів.

Було десь близько другої години дня, коли брат і його товаришки, заплативши при вході до судна гроші, опинилися живі й здорові на палубі пароплава. Тут можна було дістати, хоч і за надзвичайно дорогу ціну, харчів і всі троє, примостившись на носі, добре пообідали.

На пароплаві було вже до 40 пасажирів (багато з них оддали за переїзд останні свої гроші), але капітан пароплава не поспішав їхати, До п'ятої години вони стояли біля Блэквотеру, щораз більше приймаючи нових пасажирів. Кінець-кінцем чардак був до того переповнений, що пароплаву стала загрожувати небезпека.

Вони, певно, простояли б ще довше, коли б не гарматна стрілянина, що її виразно було чути коло п'ятої години. Мов би відповідаючи на неї, гримнув з легкої гармати

броненосець, що стояв на рейді, і викинув усі свої прапори. Стовпи диму вихопилися з його димарів.

Дехто з пасажирів гадав, що стріляють в Шуберинесі; але виявилось, що це було не так, бо стрілянина ставала дедалі голосніша. Раптом далеко, на південному сході, над морем з'явилися пасма диму, а далі над водою виринули щогли й димарі трьох броненосців. Але увагу брата знов прикувала стрілянина на півдні. Йому здалося, що крізь сіру млу він бачив хмару чорного диму.

Маленький пароплав уже почав вибиратися з тісного півкола суден, повертаючи на схід, і низький Есецький берег почала огортати блакитна мла. Раптом здалеку, від Фулнеса, ступаючи вздовж берега, з'явився маленький, ледве помітний через далеку відстань, марсіянин. Капітан, що стояв тоді на чардаку, з переляку почав голосно лаятись, кленучи себе за проволікання, і колеса пароплава хутчіш залопотіли, мов би пройнявшись його переляком. Пасажири всі до одного позлазили хто на ослони, хто на краї борту і переляканими очима дивилися в той бік берега, де сунулася повільними широкими кроками, кумедно нагадуючи хід людини, дивовижна постать марсіянина, вища від дерев і церковних веж.

Це був перший марсіянин, що його бачив мій брат. Він був більше здивований, ніж переляканий, коли дивився на велетня, як той спокійно увійшов у воду й пішов в напрямку фльотилії, не кваплячись, щораз далі відходячи від берега. Але ось оддалеки, з-за Кручу, з'явився й став наближатися другий велетень, без ніяких труднощів переступаючи через низенькі дерева, а за ним, ще далі — над блискучою поверхнею болота, що, здавалося, висіло між небом і морем, — глибоко вгрузаючи в дряговину, з'явився і третій велетень. Вони всі троє прямували до моря, мов би для того, щоб перегородити шлях тим численним суднам, що скупчилися між Фулнесом і Нейзом. Як не пихтіла, як хутко не працювала машина нашого

пароплава, як хутко не крутилися його колеса, збиваючи велику піну, — пароплав проте страшенно помалу псувався вперед, а зловісні велетні щораз, то ближче насувалися.

Брат глянув на північний захід: широке півколо суден похитнулося й почало розпадатися, охоплене панікою. Судна намагалися випередити одне одного, а інші знов гостро повертали в море, порушуючи цим півколо. Пароплави свистіли й ревіли, випускаючи хмари диму й гарячої пари, інші судна нап'яли свої вітрила, а маленькі човни, мов несамовиті, металися на всі боки. Брат, мов зачарований, стояв і дивився на все це. Його так захопила картина цієї метушні та думка про небезпеку, яка насувалася ліворуч, що зовсім не оглядався назад в напрямку до моря. Раптом пароплав, щоб не зустрітися з ншим судном, хутко повернув, ледве встигши з ним розминутися і брата шпурнуло з тої лавки, де він був примостився. В ту ж хвилину він почув навкруги на палубі тупотіння й крики „с л а в а !“ І звідкілясь почулося у відповідь ледве чутне „с л а в а !“ Пароплав зненацька похилився і брат упав на палубу.

Коли він схопився на ноги, то не далі ста ярдів од їхнього пароплава, що безпорадно гоїдався серед могутніх хвиль, він побачив, як повз них летіло на всіх парах залізне страхіття. Воно летіло просто до берега, розтинаючи, мов плугом, поверхню води, розкидаючи на обидва боки гори піни і здіймаючи велетенські хвилі. Під ударами цих хвиль наш пароплав шпурляло мов шкаралупу: то він вискакував із води і лопаті його винтів безпорадно крутилися в повітрі, то він знову поринав у воду геть до ватерлінії.

На хвилину брата засліпило дощем води, що бурхнула водоспадом на палубу. Коли він протер очі, — залізне страхіття вже промайнуло повз них і швидко гналося до берега. Видно було лише окуту в залізо ту частину, що

виходила з води, з двома димарями, з яких вилітали хмари диму й снопи іскор. Це був торпедний монітор „Дитина Грому“, що поспішав рятувати загрожену флотилію.

Ухопившись руками за поруччя й ледви тримаючись на палубі, що безперестанку гойдалася під ногами, брат перевів свій погляд від цього велетня на марсіян.

Тепер вони всі троє стояли близько один від одного, так далеко відійшовши від берега, що нижня частина їхнього тіла майже вся сховалася під водою. Коли дивитися на них з такої далечини, то вони зовсім не здавалися такими страшними, як порівняти їх з тим залізним страхиттям, що біля нього так безпорадно гойдався на хвилях наш пароплав. Здавалося, що троє велетнів з цікавістю оглядали свого нового ворога. Можливо, їм видавалося, що цей закутий в залізо велетень був такий самий, як вони. Монітор без жадного вистрілу гнав усе вперед, просто на них. Може через те, що він не стріляв, йому й пощастило наблизитись так щільно до ворога. Вони не знали, що з ним робити. Коли б він був стрельнув хоч один раз, вони відразу б послали його на дно своїм тепловим промінням.

Він гнав так шалено хутко, що через півхвилини він уже, здавалося, був на півдорозі між пароплавом і марсіянами і щохвилини його чорна маса ставала щораз менша на лінії Есецького берега, що зникав в далечині небосхилу.

Раптом передній марсіянин націлився в нього своєю дудкою й кинув набій із чорним димом. Та набій влучив у лівий борт, сковзнув далі, розбився і, викинувши вгору стовпи чорного диму, що хутко став розповзатися над поверхнею моря. Але монітор гнав далі, залишивши позаду чорний дим. Глядачам з маленького пароплава, що сидів глибоко у воді (до того ще їм довелося дивитися проти сонця), здавалося навіть, що він уже був між марсіянами.

Вони побачили, як три чудернацькі постаті відходили одна від одної й почали посуватися назад до берега, хутко виростаючи над водою. Далі один із велетнів підняв угору генератор з тепловим промінням. Він тримав його трохи навкоси. Ледве тільки теплове проміння доторкнулися води, раптом велетенський стовп пари знявся вгору. Воно мусіло пронизати залізну обшивку монітора, як набіло-розпалений залізний дріт пронизує папір.

Зненацька крізь стовпи пари, що знялася над водою, вихопився вихор полум'я. Марсіянин похитнувся і зашкандибав. Ще один момент — і він з усього розмаху гримнувся в море. Неймовірно могутня маса води й пари знялася в повітря. На моніторі гуркотіли гармати, випалами викидаючи в марсіян силу набоїв. Один набій високо підняв стовп води біля нашого пароплава, одскочивши в бік інших суден, що пливли на північ, і на трісочки розбив рибальський човен.

Але цього майже ніхто не зауважив. Коли марсіянин упав, з грудей капітана пароплава вихопився шалений радісний крик, який зразу всі пасажери підхопили в один голос. Але раптом всі закричали вдруге. Бо з виру білої пари виринула якась продовгувата, безформна чорна маса: це був покалічений монітор. З середньої його частини вихоплювалося полум'я, — вогонь вилітав стовпами з його вентиляторів і димарів.

Монітор ще був живий: керма його, як видно, була ціла і його машини працювали далі. Він гнав просто на другого марсіянина й був уже на сто ярдів від нього, коли на нього знову скеровано тепловий промінь. Потім почувся страшенний вибух, і чардак монітора з усіма своїми димарями скакнув угору. Вибух був такої сили, що марсіянин похитнувся. Ще момент — і охоплені вогнем уламки монітора, не перестаючи по інерції сунутися з великою силою вперед, наскочили на марсіянина, ударили його, і зім'яли, мов хатку з паперу. Брат мимохіть скрикнув,

Далі знову все потонуло в хмарі гарячої пари.

— Два! — вигукнув капітан.

Всі кричали, вся палуба тремтіла від шаленого, радісного крику. Інші судна, одно за одним, теж підхопили ці радісні крики.

Пара ще хвилин десять стояла над водою, зовсім ховаючи від очей третього марсіянина і весь берег. Весь час пароплав енергійно працював своїми лопатями щораз далі відсуваючись од бойовища. Коли ж, нарешті, пара розвіялася, від берега поповзла хмара чорного диму, і не було ніякої змоги побачити, чи залишилося що від „Дитини Грому“. Не видно було й третього марсіянина. Але зате зовсім близько з'явилися з моря броненосці і, прямуючи до берега, хутко залишили пароплав далеко позаду.

Наше мале судно невпинно посувалося в море, вперед, і чорні обриси броненосців далі одсувалися від берега, що все ще був оповитий мармуровим запиналом туману, пари й чорного диму, що мішалися й оберталися в дивовижні візерунки. Флотилія втікачів помітно зменшувалася, ховаючись за північносхідній обрій. Між пароплавом і броненосцями плавало кілька човнів. Та раптом, трохи не доходячи до стіни мармурової пари, броненосці повернули на північ, далі знов повернули на південь; їхні обриси поволі розповзалися в туманних сутінках вечора. Берегова смуга поволі почала зникати в далині, поки зовсім не розтанула в хмарах, що громадилися химерними звійками проти заходу сонця.

Раптом із заходу почулися відгуки гарматної стрілянини і на тлі золатої імлі заходу сонця заворушилися чорні тіні. Всі кинулися до бортів пароплава, пильно вдивляючись у цю блискучу золоту заграву. Але нічого не могли ясно побачити, — над берегом знялися густі хмари диму й закрили собою червоне сонце. Пароплав посувався наперед. Всіх охопило чуття безмежної непевності.

Сонце заховалося в сірі хмари. Небо спалахнуло й хутко потемніло. Блиснула перша вечірня зірка. Темрява ночі насувалася. Раптом капітан скрикнув, показуючи рукою вгору. Брат напружив свій зір. Із сірої імлі щось майнуло у саме небо, майнуло навскоси вгору щось дуже велике, широке в ясну, чисту просторінь, описало криву лінію над хмарами на західньому обрії і далі, помалу зменшуючись, почало опадати на землю й потонуло серед таємничої сірої мли ночі. А коли це пролетіло, на землю впала густа темрява.

КНИГА ДРУГА

ЗЕМЛЯ ПІД ВЛАДОЮ МАРСІЯН

І. ПІД П'ЯТОЮ

В кінці першої книги я ухилився від моїх власних пригод, щоб розповісти про пригоди мого брата. Підчас подій, описаних в останніх розділах, я залишився з вікарієм в одному порожньому будинкові в Галігорді, куди ми заховалися від чорного диму. З цього місця я й почну знову своє оповідання.

Весь вечір в неділю й увесь понеділок, — цей день паніки, — ми просиділи, зовсім одрізані від усього світу, мов на маленькому сонячному острові серед моря чорного диму. Нам нічого не лишалося робити в ці два тяжкі дні, крім одного — чекати в стані болючої бездіяльності.

Мою душу сповняли турботи про жінку. Я уявляв її в Ледергеді, — серед небезпеки, перелякана на смерть, вона, певно, вже оплакує мою смерть. Я ходив уздовж і впоперек кімнати й голосно стогнав від однієї думки про те, як я був одрізаний від неї, від думки про все те, що могло трапитися з нею без мене. Мій стрічний брат, правда, був, як я знав його, відважний для всяких несподіванок, але він належав до тих людей, у яких бракує вміння хутко орієнтуватися й попередити небезпеку. А в цьому випадкові якраз саме й потрібна була

спритність, а не хоробрість. Єдине, що мене трохи заспокоювало, так це надія, що марсіяни рушать на Лондон, цебто в протилежний бік. Ці повсякчасні непевні побоювання тримали мозок в стані болісного напруження.

Безперестанні скарги вікарія страшенно обридли й нервували мене. Мене дратував його себелюбний розпач. Після кількох спроб заспокоїти його, я, нарешті, залишив його самого й пішов у кімнату, і, мені здається, це була шкільна дитяча кімната. Там були глобуси, стояли шкільні лавки й лежали зшитки. Коли ж вікарій трохи згодом теж прийшов туди, я перейшов на вищий поверх — у якусь, певно, кладовку й запер двері, щоб лишитися на самоті із своєю тугою.

Весь цей день і ранок другого дня ми були оточені чорним димом. Сумежний з нами дім ще в неділю вечером виявляв ознаки життя: з вікон було видно світло, в одному навіть промайнуло чиєсь обличчя, а трохи пізніше було чути грюкіт дверима. Але я не знаю, що то були за люди, і не знаю, що з ними потім сталося; другого дня ми вже нікого не бачили. Цілий ранок в понеділок чорний дим поміалу спливав до річки, щораз більше насуваючись до нас, і, нарешті, поповз уздовж дороги поуз дім, де ми сиділи.

Опівдні прямо через поля прийшов марсіянин. Він ішов за течією чорного диму, поливаючи його гарячим струмком пари, що шипіла, коли дотикалася до стін будинків, та розбиваючи всі вікна, до яких доторкалася пара. Вікарієві теж спекло руки парою в ту хвилину, коли він тікав з передньої кімнати. А коли ми обережно прийшли знов до тих кімнат, ще мокрих від охолодженої пари, і виглянули з вікна, то побачили, що вся місцевість на північ од нас мала вигляд, мовби над нею пройшла буря і випав чорний сніг. Глянувши на другий бік річки, ми з дивуванням побачили, що почорнілі, мов від пожежі, луки виблискують червоним кольором.

Ми не зразу з'ясували, яке значіння для нас мають ці зміни, крім хіба того, що тепер бояться чорного диму нам нічого. Але пізніше я збагнув, що тепер облогу знято і що тепер уже можна вийти з дому. І як тільки я зрозумів, що шлях перед нами вільний, у мене з'явилося бажання тікати. Але вікарій був мов зачаклований і не хотів слухати ніяких аргументів.

— Тут безпечно, нам не загрожує тут небезпека,— повторював він.

Я постановив кинути його, — ох, чому я цього не зробив! — Навчений досвідом недавньої мандрівки з гармашем, я подбав за харчі й питво на дорогу. Крім того, я захопив із собою оливи й ганчірок для перев'язування незагоєних ще виразок, що зісталися від гарячої води в річці; далі, в одній з опочивалень я знайшов капелюх і фланелеву сорочку, і таки постановив піти сам.

Коли вікарій зрозумів, що я не боюся йти сам, він раптом встав і сказав, що він теж іде. На вулиці панувала тиша; ми вийшли на почорнілий шлях і звернули в напрямкові до Сенбері. Було коло п'ятої години вечора.

В Сенбері і скрізь по дорозі лежали трупи людей і коней, зігнуті, в неприродних позах; попадалися перекинуті екіпажі, розкидані пакунки й валізи — і все це припало товстим шаром чорного порошу. Шар попелу й порошу пригадав мені те, що я читав колись про зруйнування Помпеї. Ми дійшли до Гамптон-Корту без ніяких пригод, але під тяжким вражінням незвичної жакної картини, що нас оточувала. Лише в Гамптон-Корті очі наші трохи спочили на клаптику зелені, що її не зачепив отруйний вихор. Ми пройшли весь Буші-Парк з його каштанами й оленями, що паслися на волі, і вийшли до Твікенгаму. Парком здалеку поспішали якісь люди — чоловіки й жінки; всі вони прямували на Гамптон. Це були перші живі люди, що ми зустріли за весь час своєї подорожі.

По той бік шляху, біля Гаму й Петерсгаму, все ще горіли ліси. Твікенгам не був пошкоджений: ні чорний дим, ні теплові проміння не доторкнулися до нього. Тут зустрічали чимало людей, але ніхто з них не міг розповісти нам нових звісток. Все це були такі ж, як і ми, безпритульні втікачі, що, користуючись тишею, пересувалися до інших мешкань. У мене було навіть таке враження, що по багатьох хатах далі жили десятками мешканці,— до того перелякані, що навіть не наважувалися тікати. Тут так само вздовж усієї дороги видно було рясні сліди панічного масового утікання. Мені найяскравіше пригадуються три самокати, що лежали вкупі, потоптані, потрошені колесами екіпажів, що їхали за ними.

О пів на дев'яту годину ми перейшли через Річмондський міст. Хоч ми, звичайно, проходили цей міст хутко, проте я встиг помітити, що на воді плавали жмути якоїсь червоної маси; деякі мали кілька футів уперек. Я знав, що це таке, роздивлятися було ніколи, а пояснення, що я його зробив, було куди жакхіше, ніж це було справді. Тут, на Сурейському березі, знов земля була також укрита чорним порохом, опадом чорного диму і знову валялися трупи; не доходячи до станції, ми натрапили на цілу гору їх; але майже до самого Вартсу ми не бачили ні одного марсіянина.

Переходячи через почорніле поле, ми бачили, як оддаєки вискочили звідкілясь збоку і побігли в напрямку до річки троє людей. Але поза тим усе навколо, здавалося, спорожніло. Спереду, на горбовині, яскравим полум'ям горів Річмонд; а навколо міста не було ніяких слідів чорного диму.

Раптом, коли ми вже підійшли до Кью, ми зустріли гурт людей, що бігли. А далі понад дахами домів, яких сто ярдів од нас, з'явилася марсіяньська бойова машина. Ми так і охололи від переляку. Небезпека була велика. І коли б лише марсіянин глянув униз—і ми напевно

загинули б. Ми до того були охоплені жахом, що побо-
ялися йти далі, звернули з дороги й заховалися в яко-
мусь садку в повітці. Вікарій забився в куток, скорчився
на землі й тихенько плакав; він рішуче odmовився йти
далі.

Але моя рішучість дійти до Ледергеду не залишала
мене. І як тільки присутеніло, я вибрався знову далі.
Я пройшов спочатку кущами, далі пішов провулком, повз
якогось великого будинку та обійстя, що до нього нале-
жало. Я знов вийшов на шлях до Кью. Вікарія я зали-
шив у сараї, але хутко почув, що він доганяє мене.

Та вирушити в цю другу подорож з мого боку було
найбільше безглуздя. Бо було ясно, що марсіяни зовсім
недалеко від нас. Ледве вікарій наздогнав мене, як за
луками, в бік Кью-Лоджа, ми знов побачили бойову
машину, чи ту саму, що бачили недавно, чи, може, іншу.
Чотири чи п'ять маленьких чорних постатей тікали від неї
сірозеленим лугом; з першого ж погляду видно було,
що марсіянин женеться за ними. Ступивши три рази,
він наздогнав їх, але вони метнулися щосили вrostіч
з-під самих ніг у нього. Він не вживав своїх теплових
променів, не нищив їх, але половив усіх поодиноці й по-
клав їх у велику металеву скриньку, що висіла в нього
за спиною, мов кошик з приладдям у робітника.

Тут я перше зрозумів, що марсіяни, можливо, і не мали
на увазі знищувати переможене людство; я зрозумів, що
в них могла бути й інша думка. На хвилину ми остовпіли
з переляку; потім повернулися й кинулися тікати. Уско-
чивши в якусь хвіртку, ми опинилися в саду, обгородже-
ному високим муром, і майже випадково скотилися в рів.
Там ми пролежали, ледве зважуючись розмовляти між собою
пошепки, поки небо не засялося зорями.

Була, певно, одинадцята година ночі, коли ми знов на-
важилися йти далі. Але тепер ми не насміювалися йти
шляхом, а обережно пробиралися садами й городами,

попід загородами, гостро вдивляючись у темряву ночі, — він праворуч, я ліворуч, — чи не з'являться денебудь марсіани, що, нам здавалося, були повсюди навколо нас. В одному місці ми наткнулися на досить чималий вигін, спалений, почорнілий і встелений ще навіть теплим попелом, і устелений багатьма жакливо попеченими й покаліченими людськими трупами; але — дивна річ: у всіх обгоріли тулуб і голова, а ноги й чоботи були цілі! Навколо лежали шматки потрошених порохових скриньок та гармат, а далі, футів п'ятдесят, лежали трупи коней.

Містечко Шін, як видно, уціліло від зруйнування; воно було заможне. Скрізь панувала тиша. Трупів ми не бачили; проте ніч була така темна, що й бачити когось не було змоги, особливо на пішоходах. В Шіні мій подорожній став скаржитися, що стомився й хоче пити; отже ми постановили спробувати заїзти у якусь хату.

Перший дім, куди ми влізли з деякими труднощами, через вікно, як виявилось, була маленька напіввідокремлена дача. Але там ми не найшли ніякої їжі, крім цвілого сиру. Зате найшли чисту воду, а, крім того, тут я захопив сокиру, що могла бути нам корисна, щоб вломитися в якийсь інший дім.

Ми перейшли дорогу там, де вона повертає на Мортлейк. Тут ми побачили білий дім серед саду, а навколо — стіну. В коморі ми знайшли цілий склад усякої їжі: два буханця хліба в кошику, великий шматок сирого м'яса й півстегна шинки. Я навмисне подаю такий детальний список, бо нам довелося два тижні жити з цими харчами. Під полицею стояли кілька пляшок пива, а на полиці лежало два мішки зелених бобів та кілька жмутів зів'ялої салати. Двері комори виходили не просто в кухню, а в сінці, поруч неї. Тут у кутку лежали дрова й стояла шахва з посудом, де ми найшли щось із півдюжини пляшок бургундського вина, консервовану лососину та дві бляшанки бісквітів.

Ми засіли в кухні, попоїли хліба з шинкою й випили пива з одної пляшки; ми сиділи поночі, не зважаючи запалити світла. Вікарій все ще не міг опам'ятатися від переляку, але, як це не дивно, йому тепер не сиділося на одному місці, і він усе намагався йти далі. Мені довго довелося умовляти його ще під'їсти перед дорогою. Та тут трапилася пригода, через яку ми опинилися в полоні.

— Я гадаю, що нема ще й дванадцяти годин, — сказав я.

Не встиг я скінчити, коли раптом спалахнуло сліпуче яскравозелене сяйво. Кухню осяяло зеленуватим світлом, всі речі мовби вискочили з темряви і зразу ж ізнову зникли. Далі так струсонувало будинок і загримів такий гул, якого я ніколи не чув, і я дивуюсь, як ми залишились живі. В ту ж хвилину за спиною в мене розлігся страшений грюкіт. Шкло з брязком посипалося з вікон; навколо нас полетіла цегла з стін, і з стелі, просто нам на голову обвалилася штукатурка й розбилася на тисячі шматків. Мене скинуло на підлогу. Я відлетів у куток, ударився об бічні двері головою й упав ошелешений. Вікарій потім розповідав мені, що я довго лежав непритомний. Коли ж я, нарешті, очутився, то виявилось, що ми, як і раніш, сиділи в темряві; він поливав мені водою на обличчя, а в нього самого, як я довідався потім, лице було вогке від крові, що стікала з розсіченого лоба.

Деякий час я нічого не міг пригадати, що трапилось. Потім потроху пам'ять вернулась. Я відчув біль від рани на скроні.

— Вам краще? — пошепки спитав мене вікарій.

Я нарешті відповів, а потім сів.

— Тихше! — сказав він. — По всій підлозі валяються черепки посуду. Коли ви ворухнетесь, то неодмінно знімете гармидер, а вони, здається, тут, за стіною.

Ми сиділи так тихо, що навіть чути було дихання.

В кухні панувала мертва тиша. Один тільки раз, десь зовсім близько, упав шматок штукатурки чи цегли.

Знадвору, зза стіни, чувся безперестанний брязкіт металю.

— Чуєте? — шепнув мені вікарій, коли незабаром почувся знову цей звук.

— Так. Що це?

— Марсіянин, — говорить вікарій.

Я прислухався.

— Але що ж то був за грюкіт і світ? Це не було теплове проміння — сказав я.

І на хвилину блиснув у моїй голові здогад: чи не спіткнулася часом об наш дім бойова машина, як тоді в Шепертоні об церковну вежу?

Наше становище було таке дивовижне й незрозуміле, що ми годин зо три-чотири просиділи мовчки на одному місці, аж поки не розвиднилося. Але ось помалу почало пробиватися всередину світло — не крізь вікно, яке було темне, а крізь трикутню щілину між трямком стелі й стіною, звідки вивалилася цеглина. Тепер ми вперше мали змогу с'як-так оглянути нашу кухню.

Вікно було розбите й догори завалене землею й шматками цегли. Купи уламків лежали на столі, за яким ми раніш сиділи, а також валялися навколо нас на підлозі. Завалило, здається, увесь дім. Перед вікном, біля горішньої лутки, стирчала вирвана з землі ринва. Вся підлога була засипана черепками. Проламано ту стіну в кухні, що сполучала її з домом; і через те, що світ проходив звідтіля, зовсім ясно було, що більша частина дому завалилася.

Дивовижним контрастом серед цієї руїни виступали білі з блакитними квіточками шпалери, гарненька шахва, розмальована за тодішньою модою блідозеленою фарбою і заставлена бляшаним і мідним посудом, та ще дешеві малюнки, що звішувались із стін над кухенною піччю.

Коли розвиднилося, крізь проламану стіну ми побачили постать марсіянина, що, як видно, стояв на варті і водночас доглядав іще розпечений циліндер.

Побачивши це, ми обережно, як тільки можливо, повзли геть із освітленої кухні в темряву сусідньої комірки.

Раптом мене осяяла думка, що відразу з'ясовувала всю пригоду.

— Це п'ятий циліндер, п'ятий набій з Марса! Він уловив у цей дім і поховав нас під його руїнами,—прошепотів я.

Кілька хвилин вікарій сидів мовчки, потім пошепки став молитись:

— Господи, змилуйся над нами!

І я почув, як він тихенько заскімлив.

Крім його схлипування, в комірці панувала абсолютна тиша. Я ледве наважувався дихати й сидів, не відриваючи очей від маленької смужки світу, що проходила з-під дверей кухні. Передо мною з темряви ледве виступало блідою круглястою плямою обличчя вікарієве, його комірець і манжети. Раптом за стіною почувся заглушений стук молотка по металу, далі залунало шалене гикання, і, нарешті, після кількох хвилин тиші почулося шипіння, мов з парової машини. Всі ці звуки за стіною, зовсім незрозумілі для нас, довго не припинялися, і з кожною хвилиною до них дедалі ще приєднувалися нові звуки. Відразу розпочалося таке розмірене гуркотіння та гупання, що підлога й стіни затремтіли, а в коморі заскакав і задеренчав посуд.

Трапилося раз, що пасмо світу під дверима зникло, насунулася густа темрява.

Не можу пригадати, скільки годин просиділи ми в темряві, жахаючись вимовити слово, скулившись та тремтючи, поки, нарешті, не ослабла стомлена наша увага і не скував очей сон...

Коли я прокинувся, то відчув, що страшенно хочу їсти. Мені здається, що ми мусили проспати отак більшу частину дня. Голод так мене мучив, що я наважився, що б там не було — шукати їжі. Я сказав вікарієві, що йду шукати харчів, і став помацки пробиратися в комору. Він нічого не відповів мені, але коли почув, що я їм, зразу ж і сам осмілів і підповз до мене.

II. ЩО МИ БАЧИЛИ З-ПІД РУЇН ДОМУ

Попоївши, ми знов перейшли в комірку. Там, я певно знов заснув, бо коли прокинувся, то був один. Важке, безнастанне, розмірне й надокучливе гупання ані на хвилину не припинялося. Я кілька разів тихенько позвав вікарія й нарешті помацки став пробиратись до дверей кухні.

На дворі ще був день. Я заглянув у кухню й побачив в протилежному кутку вікарія. Він увесь припишк до стіни й крізь трикутну щілину в стіні пильно дивився на марсіян; голови його з-за піднятих плечей не було видно.

З-за стіни долітали до мене найрізноманітніші звуки, мов із залізничої майстерні, але гуркіт від розмірного гупання глушив усі інші звуки. Крізь щілину я бачив верховіття дерева, позолочене заходом сонця, і клаптик блакиті сумирного вечірнього неба. Я простояв хвилини дві, стежачи за вікарієм, а далі, зігнувшись та обережно ступаючи між черепками, що вкривали підлогу, і собі тихенько підійшов до нього.

Я торкнув його за ногу; від несподіванки він так здригнув, що від стіни назовні відвалився великий шматок штукатурки й шумно впав на землю. Я схопив його за руку, боячись, щоб він не закричав. Ми обоє заціпилися на одному місці й довго так сиділи, затримуючи навіть дихання. Потім я обернувся й глянув, що сталося з нашим

муром. В тому місці, де обвалилася штукатурка, з'явилася продовгаста щілина. Я обережно підвівся навспинячки, перекинувся через деревину і, зазирнувши в щілину, оглянув ще мирну учора ввечері передміську вулицю. Дійсно! навколо зчинилася величезна зміна.

П'ятий циліндер, як видно, упав у середину того дому, куди ми заходили спочатку. Будинок зник: його розтощено до щенту, розпорошено й вирівняно з землею. Циліндер тепер лежав значно нижче від підмурку, глибоко в ямі, що вже була куди ширша тієї, яку бачив я в Вокінзі. Земля навкруги була розбризкана від удару цього тіла і лежала величезними купами, з-за яких не видно було сусідніх домів. Велетенської сили удар розбризкав її, — кажу „розбризкав“, бо це зовсім так, як розбризкало б грязюку, коли б по ній ударити молотком. Наш дім завалився назад; передня його частина, геть аж до першого поверху, була чисто знищена. Випадково кухня й комірка лишилися цілі й були поховані під руїнами й засипані з усіх боків горами землі, крім тієї частини, що була проти циліндру. Ми висіли над краєм глибокої круглястої ями, де лежав циліндері над поширенням якої працювали нині марсіяни. Важке, розмірне гупання лунало відкільсь іззаду, і раз-по-раз нашу щілину застеляв серпанок іскрастої зеленуватої пари, що здіймалася вгору.

Циліндер був уже відчинений. Він лежав посередині ями, а на її протилежному боці, серед потрощених і засипаних дрібним камінням, яскраво вирисовуючись на тлі вечірнього неба, нерухомо стояла одна з великих бойових машин, — порожня, кинута своїм машиністом. Було б, звичайно, послідовніше розпочати докладний опис ями або циліндра. Але в першу хвилину мене так вразили дивовижні істоти, що ледве повзали по купках землі в ямі, так вразив мене новий незвичайний блискучий механізм, що тепер працював у ямі та якого я бачив уперше, — що спочатку я ледве звертав увагу на яму або циліндер.

Цей механізм одразу прикував до себе мою увагу. Він був зроблений безперечно з блискучої криці, здався за живу істоту; це був один із тих складних механізмів, так званих „машин-робітників“, що з того часу набули великої слави й вивчення яких у нас на Землі дало великий стимул до винаходів. З першого погляду ця річ нагадувала металевого павука, на п'яти легеньких колінчастих ніжках, з численними рухливими колінчастими підйомами і якимись додатками, що хутко схоплювали й втягувалися, на взірць полапок чи рук, прип'ятих уздовж усього тіла. Більшість цих рук були тепер втягнуті, але трьома „руками“, висунутими на всю довжину, машина витягала з циліндра якісь залізні штаби, дошки, листви, що, як видно, підпирали його стінку. Все це машина, одну річ за одною, методично виймала й так само методично складала на рівному місці на землі за циліндром.

Всі ці підйоми так хутко бігали, були такої вдосконаленої й складної конструкції, що я спочатку не вірив, що передо мною машина, не зважаючи на металевий блиск. Бойові машини також вражають досконалою координацією своїх рухів і подібністю на живих істот, але вони — ніщо в порівнанні з цією машиною. Хто своїми очима не бачив цієї дивної будови й має уяву про неї лише з фантастичних начерків наших художників — та ще з не зовсім правдивих і докладних описів таких самовидців, як я, — той ледве може уявити собі всі її життєві якості й властивості.

Особливо яскраво пригадується мені малюнок до одного з памфлетів, де подавалося описи війни з марсіянами. Художник, певно, вивчив наспіх дещо про бойові машини марсіян — і цим обмежилось його знання. Він намалював її як триногих велетнів, на високих дибах, з покришкою зверху, неповертких, з одноманітними рухами, — що, звичайно, було далеке від дійсності. Памфлет цей з малюнком вельми був поширений, і я згадую про нього лише для того, щоб попередити читачів од помилкових

уявлень, що могли б скластися в них. Малюнок був такий схожий на марсіянину, якого я бачив, як голяндська лялька на людину. На мою думку, памфлет був би куди ліпший без малюнків.

Спочатку, знов таки кажу, „машина - робітник“ на мене зробила вражіння не машини, а якоїсь істоти, подібної на краба, з блискучою шкірою на спині. Справді ж у машині сидів марсіянин, що своїми вельми чутливими полапками керував її працею, виконуючи ті функції, що їх виконує мозок у живого краба. І лише згодом я звернув увагу, що ця бурувата шкіра у краба подібна до шкіри тих химерних істот, які повзали навкруги ями, і мені стала цілком зрозуміла справжня суть цього робітника - автомата. І коли я зрозумів це, то всю свою увагу зосередив на тих інших істотах — на живих марсіянах. Я вже дещо про них знав і почуття огиди, що вони викликали спочатку, тепер уже не заважало мені спостерігати їх. А до того ще вони тут уже не могли мене бачити, а тому я тепер мав змогу уважно придивитися до них.

Тепер я добре їх роздивився. Це були найхимерніші істоти, яких тільки можна уявити собі. Величезне, — футів чотири в діаметрі, — круглясте тіло або, правдивіше голова і спереду обличчя, що не мало ніяких ознак ніздрів (марсіяни, певно, зовсім позбавлені нюху!). Але зате на ньому було двоє великих очей, а під очима — м'ясистий наросток, мов дзюбок у птахів. На потилиці цієї голови чи з іншого боку цього тіла, — не знаю вже, як і назвати, — була туго напнута барабанна болонка; як виявили пізніші анатомічні дослідження, це було вухо, але воно було, мабуть, зовсім малоприслатне в нашому більш стисненому повітрі. Навколо рота прип'ято шістнадцять тонких, гнучких, як лозина, полапків, об'єднаних у два жмути, по вісім у кожному. Згодом, відомий анатом професор Говз досить влучно назвав їх „руки“. Ще коли

я вперше побачив марсіян, я зауважив, що вони силкувалися піднятися на цих руках, та, звичайно, не могли, бо при відмінних умовах тяжіння на Землі вага їхнього тіла збільшилася. Є підстави припускати, що на Марсі вони, мабуть, досить легко пересуваються цими руками.

Майже так само просто збудований й увесь їхній організм,— як це пізніше виявилось, після того коли зробили розтин їхніх трупів. Центральне місце займає мозок, від якого йдуть дуже грубі нерви до очей, до вуха й до органів дотику лапаків. Вельми складну будову мають легені й серце з їхніми жилами. Що вони мають легені, — можна було сказати й без розтину тіла: важке дихання, — в наслідок більш стисненої атмосфери й більшого тяжіння на землі, — виявлялося у них через досить помітне корчієне тремтіння зовнішньої шкіри.

Оце й усі органи, що мають марсіяни. Як це не дивно, марсіяни не мають заплутаного харчотравного апарату, що складає головну частину нашого тіла. Марсіянин майже весь складається з одної голови, — він не має ні шлунк, ні кишок. Вони не їли, — отже, ще менше перетравлювали їжу. Замість їжі вони вживають свіжої крові, яку вони беруть з живої істоти і вкраплюють її в свої жили. Я сам бачив, як це вони робили, і скажу про це далі. Але, хоч би як мене читач уважав за хворого на нерви, я все ж таки не почуваю себе в стані докладно описувати те, на що я навіть не міг довго дивитися. Досить сказати, що кров здобувається з живої істоти, переважно з людини, переливається маленькою піпеткою просто в стравохід...

Одна думка про це без сумніву викликає в нас огиду. Та нам не слід було б забувати, що, певно, наші м'ясоїдні звички здалися б огидними якомунебудь трусикові, коли б він міг мислити.

Фізіологічні вигоди цих вкраплювань безперечні, коли згадаємо, як багато часу й енергії витрачаємо ми на їжу та на харчоварні процеси. Людське тіло наполовину скла-

дається з залоз, проводів та органів перетворення їжі в кров. Харчоварні процеси впливають на нашу нервову систему: вони можуть нищити наші сили й відбиваються на нашому розумі. Людина буває щаслива чи нещаслива залежно від того, здорова чи хвора у неї печінка та добре чи кволо працюють у неї кишки. Марсіяни ж, завдяки своїй органічній будові, не залежать від цих органічних хитань настрою й почуття.

Що вони давали перевагу людині, як джерелові годування, видно з тих останків трупів, що вони взяли з Марса собі харчуватись. Придивляючись до цих жертв, ми бачимо, що вони — істоти двоногі, футів шість заввишки, з крихким хребтом, як у деяких порід вамбака¹, з кволими м'язами, з круглястою головою й великими очима в твердих западинах. В кожному циліндрі було, здається, по дві чи три таких істоти й усіх їх було вбито скорше, ніж марсіяни долетіли до землі. І вони мусять дякувати долі, бо від першої ж їхньої спроби стати на ноги на нашій планеті в них поламалися б кістки.

Коли я вже почав описувати марсіян, я мушу подати тут кілька деталей про фізіологічну організацію, бо, хоч цих деталей тоді ще ми не знали, вони допоможуть читачеві, незнайомому з марсіянами, скласти яскравіше уявлення про цих бридких істот.

Фізіологічна. Організація їх відрізняється від нашої ще в двох напрямках. Організм їхній не потребує відпочинку: вони не сплять, як не спить серце в людини. Не маючи розвинутих м'язів, що потребували б постійного поновлення тканин, їхні організми не відчувають потреби періодично припиняти свою працю. Вони, здається, знають дуже мало або майже зовсім не знають почуття втоми. Навіть на Землі, де марсіяни не могли ступати ні одного кроку без величезного напруження, вони не відпочивали ні на хвилину аж

---

¹ Spongia.

до самого кінця. Протягом двадцяти чотирьох годин вони працювали двадцять чотири години! У нас на Землі працює так хіба лише одна комашня.

Друга властивість марсіян, — як не дивно це може здатись світові, де таку важливу роль відіграє сексуальне життя, — це те, що вони зовсім безполі істоти; отже й не знають вони тих бурхливих пристрастей, які виникають у нас від ріжниці полів. Розплоджуються вони почкуванням — дійсно, як наші поліпи. Нині вже встановлено, що за час війни й перебування марсіян на Землі з'явився на світ маленький марсіянин. Він, як дійсно виявилось, був прип'ятий до свого родителя, на взірць, наприклад, того, як пуп'янок лілеї прип'ятий до стебла.

На Землі у всіх вищої організації істот, не виключаючи й людини, цей спосіб розплодження зник, але й на Землі, безперечно, це був первісний спосіб. Серед нижчих істот, аж до найближчих хребтовців, обидва способи існували поруч, але, зрештою, сексуальний спосіб узяв гору. На Марсі очевидячки цей процес пішов протилежним шляхом.

Цікаво зауважити, що один відомий письменник-філософ, — досить, проте, сумнівної наукової репутації, як учений, — ще задовго до приходу на Землю марсіян уже пророкував, що людина кінець-кінцем матиме структуру тіла не дуже вже далеку від тієї, що її мають марсіяни. Я пригадую собі його пророцтва, коли вони з'явилися в одному з чисел, нині вже покійника, Pall Mall Budget, за листопад чи грудень р. 1893; і пригадую також одну карикатуру на неї, що з'явилася ще в домарсіянському часописі Pnncu. В жартовливому тоні говорилося в статті, що удосконаленість механічних приладдів зробить зайвим ноги й руки в людини, а вдосконаленість хемічних винаходів зробить зайвим перетравлювання їжі; що такі органи, як зуби, волосся, ніс, вуха й підборіддя, переставши бути важливими для організму, будуть поволі зменшуватися й за кілька віків поволі атрофуються шляхом натурального

добору. Важливий лише один мозок,— він і залишиться. Крім мозку, великі шанси на існування має рука — „учитель і агент мозку“. В той час, коли інші органи тіла будуть зникати, руки мають стати довші.

Сказане жартом часто стає правдою, і на марсіянах ми бачимо безперечний, фактичний приклад такого пригноблення розумом тваринної частини організму. Я, принаймні, зовсім серйозно гадаю, що прабатьки марсіян вельми наблизилися своєю структурою тіла до людини і що шляхом поступового розвитку мозку й рук, — що обернулися, нарешті, у два жмути чутливих, тоненьких полапок, — вони перетворилися в ті істоти, яких ми нині знаємо. Без тіла мозок мусив розвиватися ще своєрідніше і, не маючи ніяких емоційних нашарувань, властивих людським істотам, став самолюбніший.

Є ще одно, чим марсіяни відрізняються від нас. На перший погляд ця різниця може декому здатися дрібна, малоцінна й випадкова. Мікроорганізмів, що викликають на Землі так багато всяких хвороб і страждань, або ніколи не було на Марсі, або санітарія марсіян уміла винищити їх до щенту за кілька віків тому. Жадна з усіх численних заразливих та інших смертельних хвороб, що отруюють наше життя, — ніякі тифи та сухоти, пістряки¹, пропасниці, ніякі тяжкі опухи не скаламучують спокійного життя марсіян.

До речі, коли вже я розпочав оповідати різниці життя на Марсі й на Землі, то мушу сказати ще кілька слів про одно цікаве явище: про Червону Траву. Очевидячки на Марсі переважає яскравий криваво-червоний колір рослин, а не зелений, як у нас. Принаймні, все те насіння, що принесли з собою марсіяни, — навмисне чи випадково, — завше давало червоні паростки. Але з усіх цих рослин тільки рослина, що зветься в народі „Червона Трава“,

---

¹ Cancer.

витримали конкуренцію з земними породами й прийнялася на Землі. Друга червона рослина, Повзучка, прожила на Землі недовго й мало хто її бачив. Але Червона Трава розрослася надзвичайно пишно й навдивовижу хутко. Вже на третій чи четвертий день нашого примусового сидіння в розваленому будинкові вона вкрила всю яму і її соковиті, як у кактуса, пагінці оповивали наше трикутне віконце в стіні. А далі я бачив її на полях, на шляхах — всюди: вона розрослася по всіх околицях, надто там, де протікала вода.

Марсіяни, як доведено анатомічними дослідями, мають слуховий орган, тільки замість вух, як у людей, вони мають одну круглясту бубенну болону ззаду голови. Очі їхні бачуть приблизно так само, як і наші; тільки та ріжниця, що блакитний і фіялковий кольори, за Філіпсом, здаються чорні для них. Висловлювалася гадка, що марсіяни порозуміваються між собою за допомогою звуків і рухами полапків. Це говорить, наприклад, в тому талановитому, але написаному трохи наспіх, памфлеті, що я про нього вже згадував і що був за головне джерело для знайомства з марсіянами. Безперечно, його писала людина, що не бачила марсіян або хоч і бачила, то лише мигком. Можу сказати, що з усіх нас, які лишилися живі після цієї руйни, ніхто не бачив їх так близько й так довго, як я. Це, звичайно, не є моя заслуга, а випадок, але я стверджую лише те, що справді було. Я по кілька годин придивлявся до марсіян і стверджую, що бачив їх, як вони незграбно виконували найскладнішу, наймудрішу і найважчу працю учотирьох, уп'ятьох, а одного разу навіть вшестьох, не порозуміваючись ні рухом, ні звуком.

Своєрідне їхнє виття завше чулося перед їдою. В ньому не було ніяких модуляцій і воно аніяк не мало значіння сигналу. На мій погляд, це було просто видихання повітря, — підготовчий акт до їжі. Я маю принаймні елементарне знання, що марсіяни порозуміваються без ніякої допомоги

фізичних засобів, і я переконався в цьому, не зважаючи на всі свої великі упередження. Перед наступом марсіян, читачі, що їм доводилося читати мої статті, певно, пригадують, що я писав і, здається, з великим захопленням проти телепатичної теорії.

Марсіяни одежі не носять. Їхні поняття прикраси й пристойності різняться від наших, що, звичайно, цілком зрозуміло. Цього ще мало: вони не тільки не відчують змін температури, але атмосферне тиснення, очевидно, не відбилоса ані трохи серйозно на їхньому здоров'ї. Хоча марсіяни й не носять одежі, але в усьому іншому, що може штучно поповнити фізичні сили, вони, безперечно, мають величезну перевагу над людьми. Ми, з своїми самокатами та ковзунами, із своїми летальними машинами, із своїми рушницями та гарматами і т. ін., лише розпочинаємо ту еволюцію, що її марсіяни вже перейшли. Можна сказати, що марсіянин — це мізок, який вибирає для себе, залежно від потреб, те чи інше тіло, зовсім так, як людина надіває одежу, і залежно від погоди сідає на самокат, коли поспішає, або бере парасоль, коли йде дощ.

І серед усіх цих механічних пристосувань особливо вражає одна цікава особливість: у них зовсім нема того, що становить характерну особливість майже всіх механізмів, зроблених людьми, — нема колеса. З усіх речей, що вони занесли на землю, ні в жадній не помітно навіть натяку на вжиття принципу коліс. А здавалося б, що ним мусли б користуватися, хоча б для пересування з місця на місце.

Треба зазначити з приводу цього одно цікаве явище, що й на нашій Землі природа ніколи не подала натяка на колесо або ж подала інші способи для розвитку ідеї використання колеса. Та марсіяни або не тільки не знають колеса (що мало ймовірно), або ж утримуються використовувати його, але навіть в їхніх апаратах надивовижу малий¹ вжиток зроблено з непорушної осі

або з відносно - непорушної осі, з одночасним круговим рухом навколо неї, що відбувається в одній площині. Майже всі сполучення в їхніх машинах становлять складну систему сковзастих частин, що пересуваються по маленьких надзвичайно гарно вигладжених підпорах.

Цікава ще одна подробиця: довгі підойми їхніх машин переважно зрушуються системою металевих дисків в еластичному футлярі, що вельми нагадує систему м'язів. Через ці диски пускають електричний ток, диски поляризуються й притягаються один до одного з великою силою. Оце саме й давало рухові подобу з рухом живої істоти; це саме й дивувало та лякало всіх, хто бачив марсіян, як вони рухаються. Ніби крабовидна робоча машина, що працювала, розвантажуючи циліндер, саме в ту хвилину, коли я виглянув з розколин в стіні, мала багато таких штучних м'язів. Її безперечно було легше визнати за живу істоту, ніж марсіян, що лежали навколо ями проти сонця, задихаючись, знесилено похитуючи своїми полапками, і ледве переповзали з місця на місце, не зовсім ще очунявши після своєї мандрівки через безповітряні простори.

Я ще довго придивлявся до них, освітлених сонячним промінням, крізь свою щілину. Я з цікавістю стежив за їхніми кволими рухами, помічуючи кожен дивну для нас особливість їхніх фігур, поки, нарешті, вікарій не пригадав мені про свою присутність, зо всієї сили сіпнувши мене за руку. Я оглянувся й побачив його сердите обличчя й красномовно стиснуті уста. Він теж хотів дивитися, щілина ж була маленька й двом одночасно дивитися крізь неї не можна було. Отже мені довелося кинути свої спостереження, аж поки він не використав своє право.

Коли я знов дивився в щілину, невтомна машина - робітник уже посклала докупи всі вийняті з циліндра окремі частини апарату і зробила з того щось таке, що своєю формою, безперечно, нагадувало її саму. А трохи ліворуч

я побачив іншу машину: це був маленький апарат для копання землі. Викидаючи вгору стовпи зеленої пари, він прудко бігав навколо ями, поволі, методично збільшуючи її, так само методично та доцільно складаючи землю по краях ями рівним валом.

Тепер я тільки зрозумів, відкіля долітав до нас грюкіт, переплітаючись із ритмічними ударами, від яких тремтіли стіни нашого хисткого захоронку. Підчас праці цей апарат гудів і свистів. В ньому не було, як це я тільки міг помітити, марсіянина і працею ніхто не керував.

III. ДНІ УВ'ЯЗНЕННЯ

Прибуття другої бойової машини примусило нас кинути щілину й заховатися знов у комірчину. Ми боялися, щоб часом марсіянин із своєї високости не побачив нас у нашій схованці. Згодом ми зрозуміли, що великої небезпеки не могло бути: при світлі та ще в такий яскравий день наше віконце повинно було здаватися просто чорною плямою. Але спочатку нам було досить побачити бойову машину, як ми, не оглядаючись, із калатанням серця тікали в комірку або в комору. А проте, хоч як жахлива була небезпека, що нам загрожувала, ми непереможно тягнулися подивитися крізь щілину. І нині, з почуттям величезного здивування, я пригадую, як ми, не зважаючи на наш безнадійно-розпачливий стан, коли нам у вічі зазірала смерть од голоду або навіть іще жахливіша смерть від марсіян-кровожерів,— ми все ж таки зважувались запекло змагатися за страшну привілею дивитися крізь вилим у стіні. Химерно ступаючи між черепками, охоплені ляком, щоб не наробити гармидеру, і водночас, поспішаючи один перед одним наввипередки, ми перебігали через кухню, бились та штовхали один одного ногами, хоча найменший шум міг відкрити марсіянам наші схованку.

Треба сказати, що ми з вікарієм були люди зовсім проти-лежної вдачі, різних думок і звичок, а ув'язнення та небезпека ці різниці загострювали. Ще в Галіфорді я зне-навидів його за безпорадне рюмсання та за його тупоголову

впертість. Його безугавне бурмотання, монологи собі під ніс зовсім розбивали мої змагання скласти якийсь план визволення й іноді доводили мене, і без цього надзвичайно знервованого, майже до божевілля. Він так само мало вмів себе стримувати, як дурна баба. Він іноді хлипав цілими годинами. Мені здається, що цей мазунчик долі кінець - кінцем і сам вірив, що його нікчемні сльози зможуть йому якось допомогти. Я сидів у темряві, намагався не помічати його, забути про нього, — і не міг, бо він настирливо нагадував про себе.

Їв він більше за мене. Я кілька разів говорив йому, що єдина наша надія на порятунок — це сидіти в цьому будинкові й чекати, поки марсіяни скінчать свою працю біля ями, і що підчас чекання, може, навіть вельми довгого, може статися, що в нас не буде чого їсти. Марно! Він їв і пив з великими перервами і ненажерливо. Спав він мало.

Його примхуватість і небажання рахуватися з обставинами до того загострили небезпеку й нашу скруту, що я, — як це мені не гидко було, — постановив взятись до погроз, а потім почав його бити. Це на нього трохи вплинуло. Але він належав до тих кволих людей, лукавих, брехливих, що бояться своїх близьких, ба навіть самих себе, — огидна, боягузька вдача, нікчемна, без ніякої тобі пошани до себе...

Мені гидко навіть згадувати, а не то що писати про все це; але я хочу, щоб моє оповідання було докладне. Той, кому не довелося стикатися з темними й жахливими пригодами життя, певно, з легким серцем буде лаяти мене за мою жорстокість та за вибух люті, що нею закінчилася наша трагедія. Ці люди не гірше за наших відрізняють добро від зла; та вони не знають, на що бувають здібні катовані люди. Але той, хто перейшов через темні тіні життя, хто упав до первісного стану людства, той гляне на справу ширше й пожаліє мене.

Тимчасом як серед темряви точилася ця боротьба, як ми лаялися пошепки, видирали один в одного з рук їжу та билися,— поза стінами, в ямі, в сьйві безжалісного сонячного світла жахливих червневих днів ішло невідоме, дивовижне життя марсіян...

Однак я вертаюсь до перших пригод, що їх я тоді пережив. Довго я не наважувався підійти до щілини в стіні; коли ж підійшов, то побачив, що до тих марсіян на допомогу прийшло ще троє марсіян на своїх бойових машинах. Вони принесли якісь нові апарати й приладдя і розташували їх навколо циліндру. Другу машину - робітника було вже складено й вона обслуговувала ті нові приладдя, що їх принесли три бойові машини. Це був вельми складний апарат. Над великим циліндричним приймищем, що нагадувало дійницю для молока, містилося сполучене з першим приймищем, грушуватої форми, що весь час хиталося. З першого приймища безперервним струмком сипався якийсь білий порошок в поставлену для цього круглу мідницю.

Одним із полапків машина - робітник надавала хиткий рух другому приймищу. Двома гнучкими іншими руками, з кінцями на взірць лопат, вона копала глину й кидала її великими шматками до того приймища. Одночасно інший полапок одчиняв заслонку в першому приймищі й викидав з нього блакитну на колір перегорілу цеглу, а ще інший крицевий полапок пересував жолобом білий порошок з чугуна в третє приймище, якого я не бачив зза наваленої купи згарища. Від цього не видного мені приймища знімався вгору в спокійне повітря зелений димок.

Далі на моїх очах машина - робітник із ледве чутним дзвоном висунула з себе, як це буває, напр., у телескопі, ще одну руку, що до того часу здавалася якимсь наростком на її тілі. Рука випросталася на всю довжину і кінець її сховався за купами згарища. Через хвилину знялася вона вгору, держачи довгу штабу блискучого, ще

не потемнілого алюмінію, і обережно поставила її на бік
ями до інших таких штаб. Блакитна купа зростала і, на-
решті, вирівнялася з боками ями.

Справді, контраст між швидкими, яскравими й складними
рухами цих усіх машин та тою кволою й хворобливо - важ-
кою вайлуватістю, що виявляли їхні господарі, був такий
різкий і гострий, що мені ще довго довелося переконувати
себе в тім, що з цих двох речей живі істоти дійсно є саме
ці останні.

Щілина була якраз в посіданні вікарієвому, коли притягли
до ями перших людей. Я сидів на підлозі, підобгавши під
себе ноги, й пильно прислухався. Раптом він відскочив
назад; я весь скулився від жаху, думаючи, що нас по-
бачили. Він увесь тремтів і не міг говорити. На хви-
лину його переляк перейшов і на мене. Він показував
жестами, що не хоче більше дивитися. Тоді цікавість на-
дала мені сміливости: я підвівся, переступив через нього,
примостився і прилип до щілини. Спочатку я ніяк не міг
зрозуміти, що його так перелякало. Уже вечоріло, в небі
подекуди блимали зірки, яма освітлювалася блисками
зеленого вогню, бо там іще перепалювали глину для ви-
роблення алюмінію. Тремтяче полум'я то яскраво спалаху-
вало, то майже гасло — і тоді насувалися чорні тіні. Над
ямою пурхали кажани, не звертаючи жадної уваги на
вогнь. Взагалі, картина була жахлива, зловісна, так що
страшно було дивитися.

Виріши ще дужче вгору, купа зеленувато - синьої глини
зовсім затулила від мене марсіян, що вовтузились на землі.
В одному кутку ями стояла бойова машина, вкорочена
вп'ятеро, бо коліна її триніг були складені. На мить мені
здалося, що я чую людські голоси крізь грюкіт машин,
але я зразу ж одкинув від себе навіть думку про це.

Притулившись лицем до щілини, я роздивлявся до най-
менших дрібниць бойову машину. Тут я вперше на власні
очі пересвідчився, що на машині під покришкою дійсно

сидить марсіанин. Кожен раз при спалахненні зеленого вогню я бачив його лискучу шкіру й блискучі очі. Раптом я побачив, як із - під покришки висунувся довгий полапок і перегнувся через плече машини назад, в напрямкові до кошика чи клітки, що стирчала у неї за спиною. Почувся пронизливий крик. Далі щось темне, щось маленьке, розпачливо борюкаючись, живою загадкою майнуло високо в повітрі на тлі вечірнього неба; а коли ця загадкова річ знизилася, то в мерехтінні зеленуватого світла я побачив, що це була людина. В цей момент її було дуже добре видно. Це був кремезний, з червоними щоками, добродій, середнього віку, гарно одягнений; три дні тому він ходив собі по землі і був, певно, значна особа й прогулювався по світу, щасливий своєю долею. Я бачив витріщені від жаху очі, бачив його блискучі шпоньки та ланцюжок від годинника. Він зник за високою купою. На хвилину запанувала тиша. Зненацька почувся пронизливий крик і довге задоволене скигління марсіян.

Я поповз, гаразд не пам'ятаючи себе, з купи цегли, підвівся, затулив вуха й кинувся до комірки. Вікарій, що сидів досі на підлозі, скулившись і обхопивши голову руками, глянув на мене і, побачивши, що я кидаю його, закричав уже зовсім повним голосом, і побіг за мною.

Цієї ночі я сидів, причаївшись, у темній комірці, змагаючись із жахом та непереможним бажанням поглянути в щілину, крізь яку видко марсіян, намагався скласти якийсь план утечі, і, хоч гаразд відчував потребу щось робити, не міг нічого видумати. Та на другий день я трохи заспокоївся й міг уже, як слід, обміркувати наше становище. Вікарій, як я уже тепер остаточно упевнився, зовсім загубив голову. Всі ці страхіття вплинули на нього, відібравши в нього розум. Він загубив усяку здібність передбачати й взагалі логічно думати; він жив самими лише імпульсами. Інакше кажучи, він знизився до рівня тварини.

Але я рішив узяти себе, мовляв, у руки. Як тільки я глянув на все тверезим оком, то почав розуміти, що, який би не був жакхливий наш стан, у нас нема ще підстав цілком губити надію на порятунок. Можливо, ця яма є лише тимчасовий табір для марсіян: це була найголовніша наша надія. А коли вони й залишаться тут, то, можливо, не будуть завжди ставити сторожу; отже, тоді буде змога втікати. Крім того, я докладно обміркував і іншу можливість — утекти через підкоп. Але можливість вилізти з-під землі десь на очах одної з вартових бойових машин, видавалася спершу надто імовірна; та й копати довелося б мені самому: на вікарія не було чого покладатися.

Здається, третього дня, коли не зраджує мене пам'ять, на моїх очах марсіяни вбили юнака. Це було вперше і востаннє, коли я на власні очі бачив, як їдять марсіяни. Після цього видовища я старався більшу частину дня зовсім не підходити до щілини. Озброївшись сокирою, я перейшов у комірку, причинив двері в кухню і почав копати, намагаючись робити це як можна тихше. Я працював кілька годин; але коли прокопав уже футів два углиб, земля раптом з гуркотом обвалилася. Це відняло в мене останню енергію і я перестав копати далі. Я довго лежав на підлозі, без думки в голові, не маючи навіть бажання поворушитись. Після того, я зовсім кинув усяку думку втекти через підкоп.

Щоб читач міг зрозуміти, яке вражіння на мене зробили марсіяни, доволі буде сказати, що спочатку в мене була зовсім непохитна певність, що ніякими людськими зусиллями перемогти їх не можна. Але однієї ночі, на четвертий чи п'ятий день нашої неволі, я почув звуки далекої гарматної стрілянини.

Це було пізно вночі. Місяць яскраво світив. Марсіяни забрали апарат для копання землі; і коли б не бойова машина, що стояла віддала над самою ямою, та не

машина - робітник, що працювала в самій ямі в кутку, майже під нашою щілиною, так що її не видно було,— можна було б подумати, що вони зовсім покинули свій табір. Коли не брати на увагу маленького світла, що його давала машина - робітник, та подекуди білого світла від місяця,— яму огортала абсолютна темрява. Скрізь панувала тиша, яку порушувало тихе брязкотіння машини - робітника. Ніч була чудова, зоряна. Крім одної планети, місяць, здавалося, сам панував на небі. Десять далеко гавкала собака. Ці знайомі звуки вернули мені розуміння дійсності, і я став прислухатися. Тоді я почув зовсім виразні вибухи, як від стрілянини з важких гармат, Я нарахував шість вистрілів, а потім, після довгої перерви, ще шість. А потім знов запанувала тиша.

IV. СМЕРТЬ ВІКАРІЯ

Це сталося на шостий день. Заглядаючи в щілину, я вже лагодився дати місце вікарієві, коли, озирнувшись, раптом помітив, що я сам. Замість того, щоб чіплятися за мене й намагатися відштовхнути мене від щілини, як це він звичайно робив, він пішов назад до комірки. У мене раптом мигнуло підозріння. Тієї ж хвилини я тихенько слідком за ним пішов до комірки. В темряві я почув, що він п'є. Я навздогад простяг руку й схопив за пляшку з бургундським вином.

Кілька хвилин ми змагалися. Пляшка впала на підлогу й розбилася. Я випустив його з рук і підвівся. Ми стояли, важко дихаючи й погрожуючи один одному. Скінчилося тим, що я став між ним і харчами й оповістив свою постанову — завести суворий лад. Я поділив усі харчі на порції так, щоб їх вистачило на десять день, і сказав, що не дам йому їсти до завтрішнього дня. Перед вечором він, проте, намагався дістатись до харчів. Я саме тоді дрімав, але зразу ж прокинувся. Весь день і всю ніч ми просиділи один проти одного: я — ледве не падаючи від утоми, але з непохитною думкою стояти на своїй постанові, він — плачучи, мов дитина, й скаржучись, що голодний. Минула всього одна доба, — день та ніч, — я це гаразд пам'ятаю; але вона здавалася мені, — та й тепер ще здається, коли я згадую про це, — за пекельно довгий відтинок часу.

Оттак обопільна наша боротьба, хутко загострюючись, скінчилася на одвертій ворожнечі. Два дні ми тихо боролися, пошепки сперечалися, штовхалися билися. Траплялося, коли я починав його лупцювати, по чому попало; пробував і умовляти й прохати. Навіть один раз пробував його підкупити останньою пляшкою бургундського вина, бо в кухні була помпа від дощової води, звідки я міг брати воду пити. Та на нього ніщо не впливало — ні ласка, ні сила: він був зовсім несамовита людина. Він не міг себе стримати, щоб не накидатися на їжу, як не міг і не бурмотати про себе. Він не хотів дотримувати найелементарнішої обережності, і життя наше, без того жахливе, ставало пеклом. Поволі я почав розуміти, що його покинув розум, та завважувати, що єдиний мій товариш у цій задушливій нудній темряві є людина божевільна.

Згадуючи дещо з того, що збереглося в моїй пам'яті з тих часів, треба думати, що й я був часами недалекокий від божевілья. Ледве я засипав, як мені снилися химерні та бридкі сни. Мені здається, як це може не дивно, що лише боягузтво цієї людини та її ненормальність урятували мене від божевілья.

На восьмий день він почав говорити голосно, замість шепоту, як попереду, — і що тільки я не робив, я не міг примусити його говорити тихше.

— Справедлива кара твоя, боже! Справедлива! — викрикував він без кінця. — Нехай впаде вона на мене й на близьких моїх! Ми тяжко провинилися, ми зламали закони твої... Навкруги були злидні, горе; бідняків у болото втоптували, і я спокійно дивився на це. Своїми проповідями я ще дужче роздмухував полум'я людського божевілья, — прости мені, боже, цю мою провину, — в той час, коли я мусив би підняти проти цього свій голос, хоча б довелось мені і вмерти за це. Я повинен був кликати: „Покайтеся, покайтеся, ви, гнобителі бідних, нещасних! Ви відповісте за це перед богом!“

Потім він раптом вертався до питання про їжу, що я її затримував від нього; він просив, молив, плакав і, нарешті, починав загрожувати. Він починав говорити піднесеним голосом, я його просив говорити тихше. Він зрозумів, що це на мене дуже впливає і починав загрожувати, що він закричить і наведе на нас марсіян. Спочатку це вжахнуло мене, але я зараз же зрозумів, що найменша з мого боку уступка безмежно зменшить надію врятуватися. Я казав, що не боюся його погрози, хоча справді не був певний, що він не виконає її. В кожному випадку він того дня цього не зробив. Ввесь час на восьмий і дев'ятий день він говорив голосно, щоразу підвищуючи тон. Під кінець дев'ятого дня розпочалися прохання, загрози й покайні промови — цілий потоп нісенітниць, безглузде базікання хворої людини, аж гидко й жалко було слухати. Потім він заснув, але скоро прокинувся й знов узявся за своє. Тепер він почав говорити так голосно, що треба було аж примушувати його замовчати.

— Тихше! говоріть тихше! — благав я.

Я чув у темряві, як він став на коліна біля казана на підлозі, де раніш сидів.

— Я занадто довго мовчав, — сказав він так голосно, що не можна було не почути надворі. — Тепер я мушу сказати свої визнання. Горе цьому маловірному містові! Горе! Горе!.. Горе мешканцям землі, бо голос труби...

— Мовчіть! — прошипів я, схопившись на ноги з переляку, що марсіяни можуть почути, — ради всього святого, замовкніть!..

— Ні! — закричав він на все горло, теж встаючи й піднімаючи вгору руки. — Я буду говорити! Господь говорить моїми устами...

За три ступені він уже опинився біля дверей до кухні.

— Я буду говорити! Я йду! Ми занадто довго гаялись!

Я простяг руку, налапав на стіні сокиру рубати м'ясо й миттю кинувся за ним. Я озвірів від жаху; раніше

він добіг до середини кухні, я був поруч його. Остання крапля людського жалю прокинулася в моїй душі і я повернув сокиру лезом до себе й ударив його обухом. Він як сніп повалився на землю, лицем уперед. Я спіткнувся об нього і став над ним, важко дихаючи. Він не ворухився.

Раптом я почув гамір зовні: із стін з шумом посипалася штукатурка і щось темне затулило трикутню щілину. Я повернув голову і побачив нижню частину машини-робітника, що помалу посувалася зокола поуз щілини. Один її полапок вигинався між уламками стіни; далі з'явився другий полапок і став намацувати вхід над поваленою із стелі бантиною... Я так і прикипів на місці й з жахом дивився, що буде далі. І раптом крізь прозору, мов скло платівку, вставлену з боку машини, я побачив обличчя, коли так можна це назвати, і великі темні очі марсіянина, що зазирали крізь щілину. Потім довгий металевий полапок машини, вигинаючись, мов гадюка, став помалу просуватися крізь дірку.

Я повернувся з великим зусиллям, переступив через тіло вікарієве й зупинився біля дверей до комірки. Тепер уже полапок ярдів на два просунувся в кухню і, хутко вигинаючись характерними поривчастими рухами, обмацував стіни й підлогу. Хвилину я стояв мов зачарований, не маючи змоги одірвати очі від цієї гадини, що наче скоками наближалася до мене: потім хрипким голосом крикнув і через силу перейшов до комірки.

Я ледве стояв на ногах і жорстоко тремтів. Одхиливши двері в льох для вугілля, я стояв серед темряви, не відриваючи очей від ледве помітної смужки світла з-під дверей в кухню і прислухаючись. Чи бачив мене марсіянин? Що він там робить тепер?

А там щось ворухилося — так тихо-тихо: то стукалося об стіну, то повертаючись брязкотіло ледве чутним металевим брязком, мов ключі на каблучці. Потім якесь

важке тіло, — я добре знав яке, — посунулося по підлозі через кухню до пролому в стіні. Мов якась непереможна сила потягнула мене глянути, що там робиться, — я підповз до дверей і зазирнув. На тлі прозорої, освітленої від сонця трикутної щілини я побачив марсіянина на його машині. Притягнувши до себе тіло вікарія, він уважно оглядав його голову. Я зразу ж подумав, що він по знаку від мого удару сокирою неодмінно догадається, що в будинку є ще інша людина.

Я вліз назад до комірки і далі до вугляного льоху, зачинив за собою двері, зашився в куток між купою вугілля й дров і, як можна тихше, почав обгортати себе вугіллям. Щохвилини я зупинявся, щоб послухати, чи не просунулася знов у щілину рука машини-робітника.

Зненацька почувся знову глухий металевий брязкіт. Я стежив по цьому брязкоту, як полапок, намацуючи дорогу, помалу посувався по всій кухні. Ось він уже близько — в комірці, як мені здавалося. Я подумав: може воно до мене не дістане? Може його полапок, у нього не такий довгий? Я щиро молився. Злегенька дряпаючи, полапок слизнув по дверцях від льоху. Мені здалося, що минули століття — так напружена була моя увага. Потім я почув, як дверцята обмацує полапок. Це він шукав клямку: він найшов дверці! Марсіяни розуміють, що таке дверці!

Хвилину він морочився над клямкою, а потім дверці відхилилися.

Кріз темряву мені було видно її — цю химерну річ, цей полапок, що був подібний до слонової рулі. Погойдуючись ця руля посувалася до мене, обмацуючи стіни, дрова, вугілля і стелю, — мов чорний хробак, коли він їжитья й вимахує своєю сліпою головою.

Один раз він навіть доторкнувся до підшви мого чобота. Я готовий був скрикнути. Я вкусив себе за руку, щоб не закричати. Потім стало тихо. Можна було подумати, що він пішов геть. Раптом, з голосним стуком, він

схопив щось,— я вже думав, що він ухопив мене! — І, здавалося, пішов знову з вугільні. Але певности такої ще довго в мене не було. Очевидно, марсіянин узяв шматок вугілля роздивитися.

Я скористався нагодою щоб розігнутися трохи, бо в мене отерпли руки й ноги, і прислухався. Я пошепки проказував найпалкіші молитви за порятунок.

Аж ось ізнов, помалу, обережно, воно поповзло просто до мене. Ближче... ближче... Ось воно брязкотить та дряпає по стінах і по меблях...

Я вже загубив був усяку надію на порятунок, коли він раптом з голосним стуком ударив по дверях до льоху і зачинив їх. Я чув, як воно нишпорило в коморі для харчів, як там брязкотіли бляшанки з бісквітами, як брязнула розбившись, пляшка. Потім знов важкий удар у двері хижі — і знов тиша, яка своєю таємницею здавалася мені без кінця-краю довга.

Чи пішло, чи ні? Нарешті, я переконався, що пішло.

Воно вже не верталось більше, але весь той десятий день я пролежав у вугільній хижі, серед майже абсолютного мороку, закопавшись у вугілля й дрова, не наважуючись вилізти навіть напитись води, хоч гинув від спраги. Лише на одинадцятий день наважився я вилізти із свого притулку.

V. ТИША

Раніш, як іти в комору за харчами, я замкнув на засув двері з комірки до кухні. В коморі було порожньо — ані кришки не залишилося від їжі. Відкривши це, я вперше віддався почуттю безнадійного розпачу. Очевидно марсіанин напередодні забрав усе.

Два наступних дні, — одинадцятий і дванадцятий, — я нічого не їв і не пив, — весь цей час я просидів у темній комірці, охоплений безмежною байдужістю до всього. Губи засмагли, в горлі пересохло. Сили щохвилини все зменшувалися. Думки мої крутилися лише навколо їжі. Мені здавалося, що я оглух, бо грукіт машини за стіною, що я звук його чути останні дні, тепер раптом зовсім припинився. Я не почував у собі досить сили, щоб безшумно доповзти до щілини, інакше я був би давно біля неї.

На дванадцятий день так мені захотілося пити, що я наважився зійти з свого місця й сяк-так доповз до скрипучої помпи, що стояла біля рурки, що нею виходила брудна вода з кухні. Не зважаючи на те, що мене могли почути марсіани, я проте здобув брудної, почорнілої дощової води і випив зразу дві повних склянки. Це надзвичайно освіжило мене й відновило мої сили; та надало мені бадьорости ще й те, що після скрипіння помпи в щілині не з'являлися зовсім дослідницькі полапки марсіян.

В ці два дні я багато думав про вікарія, про його смерть, але думки плинули якось уривчасто й не кінчалися ніяким висновком.

На тринадцятий день я випив ще води, дрімав; в голові безладно товклися думки про їжу і склалися невідразні плани про втечу. Кожен раз, як я починав дрімати, мені мріялись жахливі привиди, смерть вікарія, або пишні обіди; але й увісні і тоді, коли я не спав, мене не кидало болісне почуття голоду, що примушувало мене безперестанку пити воду. Світ, що проходив з кухні в комірку тепер уже був не сірий, а червоний. Загострено хоробливій моїй уяві він видався за колір крові.

На чотирнадцятий день я увійшов у кухню й вельми здивувався, побачивши, що вся щілина в стіні заросла червоною травою, від чого присмерки, що панували раніш у кухні, перетворилися в темно-червону напівтемряву.

На п'ятнадцятий день, коли ледве ще почало розвиднятися, мене вельми здивували знайомі звуки, що йшли з кухні. Пильно прислухавшись, я впевнився, що це дряпає й щось обнюхує собака. Я увійшов у кухню й побачив, що в щілину, крізь червону траву, висунулася собача морда. Я страшенно здивувався. Почувши людину, собака гавкнув і замовк.

Мені впало на думку, що коли б пощастило тишком заманити його в кухню, я міг би вбити його й з'їсти. Та й без цього вбити його треба було, щоб він не навів на мене марсіян.

Я став тихенько підходити до нього й пошепки кликати: „собачко, собачко!“ Але він раптом вихопив морду із щілини й зник.

Я довго прислухався, — безперечно, я не глухий, але, в ямі панувала тиша. Я чув якісь звуки, мов би тріпотіння крил, потім хрипке каркання, — та й годі.

Довго лежав я біля щілини, ніяк не наважуючись відхилити червону траву, що затуляла її. Раз чи два я чув мов би кроки собаки, що вовтузився десь у піску далеко підо мною. Багато разів до мене долітали пташині звуки, але більш нічого не було чути.

Нарешті підбадьорений тишею, я виглянув надвір. Крім зграї ворон, що билися над кістяками людей, яких пожерли марсіяни, в ямі не було ані одної живої істоти.

Я глянув в один бік, в другий — і не йняв віри своїм очам! Вся машинерія десь зникла. Коли не рахувати високої купи зеленувато-синього порошу в одному кутку, кількох штаб алюмінію в другому, та ще цієї зграї чорних птахів, що клювали трупи людей, — передо мною була звичайнісінька кругла порожня яма в піску.

Розгорнувши червону траву, я повагом проліз крізь щілину й став на купу сміття. Тепер я міг бачити у всіх напрямках далеко навкруги всю місцевість, крім півночі позад мене. Ніде не видно було марсіян ані навіть ніяких ознак їхньої присутності. Просто під ногами в мене була яма, але, пройшовши трохи вбік, можна було легко злізти по схилу на вершину руїни й таким чином вибратися з полону. Настала слухна хвилина визволення.

Я почав тремтіти. Кілька хвилин я вагався; потім, весь охоплений хвилею розпучливої відваги, з страшенним тремтінням у серці, я виліз на верх купи землі, що під нею мене було так довго поховано.

Я глянув навкруги знову. На півночі теж не видно було жадних ознак марсіян.

Коли востаннє я бачив цю частину Шина в дневному освітленні, поперед мене була кривуляста вулиця з гарненькими білими й червоними будиночками, рясно пересічена тінистими деревами.

Тепер я стояв на руйновищі, — на купах цегли, гравію та глини, що геть чисто заросли якимись червоними, подібними на кактус, рослинами, заввишки мені по коліна, і навколо ніяких найменших ознак якоїбудь земної рослинності, що могли б змагатися з цією червоною фльо-рою. Ближчі до мене дерева стояли мертві, почорнілі, без листя, але трохи далі довгі вусики червоних паростків обкручувалися навколо ще живих стовбурів.

Всі сусідні будинки обвалилися, але жадний з них не був спалений. В деяких будинках були цілі обидва поверхи, але вони стояли з повибиваними вікнами та покривленими дверима. В кімнатах без дахів пишно розросталася червона трава. Під мною була глибока яма, а в ній билися за падло ворони. Між руїнами пурхали ще якісь птахи. Здалеку я побачив кішку, схудлу, мов кістяк; припавши до землі, вона обережно кралася вздовж стіни. Але слідів людини ніде не було видно.

Після моєї недавньої в'язниці день видався мені надзвичайно яскравий, небо прозоро-блакитне. Тихенький вітрець лагідно хитав стеблом червоної трави, що буйно росла майже на кожному клапті вільної землі.

А який день, яке чудове повітря!

VI. РОБОТА ДВОХ ТИЖНІВ

Не пам'ятаю вже, скільки годин я простояв на хисткому валі, балянсуючи на своїх вельми знесилених ногах і зовсім забувши про те, що треба звідціля тікати. В тій жахливій норі, звідки я оце нарешті виліз, я звик з нечуваною гостротою думати про одно лише,— про найближче: про свій порятунок. Я не уявляв собі, які можуть статися зміни на землі, і не сподівався побачити цю надзвичайну, вразливу картину нового незнаного вигляду. Я гадав побачити на місці Шяну купи руїн, а замість того побачив понурий, казковий краєвид іншої планети.

В цю хвилину мене охопило якесь особливе почуття, невідоме людям, але добре знайоме бідолашним тваринам, що їх підбила під свою владу людина. Я почув те саме, що мусив би почувати якийсь трусик, коли б, вертаючись до своєї норі, він несподівано наткнувся на десяток землекопів, що на тому місці копали б яму для підмурку нового будинку. Я відчув перший кволий натяк, тільки блідий промінь чогось такого, що так пригнічувало мене багато днів, а потім обернулося в таке виразне, свідоме почуття в почуття повалення людини з престолу, в свідомість того, що я вже не цар природи, а така ж сама тварина як і всі інші тварини на Землі, що опинилися під п'ятою марсіян. Я думав, що нам тепер, як і всім тваринам, доведеться тікати й ховатися та визирати із свого захистку. Велич панування людини минула.

Та коли ця дивовижність становища стала ясна в моїй свідомості, над усім взяв гору могутній голод. На боці від ями, за стіною, оповитою листям червоних рослин, я побачив нічим не зачеплений клаптик городу. Це піддало мені думку пошукати там харчу; я пішов просто туди, то по коліна, то по саму шию зникаючи в червоній траві. Гущавина трави ховала мене від світу й надавала безпечности моєму почуванню захисности.

Стіна була заввишки шість футів, а коли я спробував перелізи її, я побачив, що ніяк не можу дістати ногами її гребінь. Тоді я пішов уздовж стіни й дійшов до кутка; там лежав великий камінь, щось ніби сходи, по яких я, таким чином, зліз на стіну, а звідти потім стрибнув у город. Я найшов там трохи цибулі, трохи ріпи й чимало не достиглої моркви. Все це я захопив із собою, переліз через другу напіврозвалену стіну і, вибравшись на шлях, обсаджений червоно-кривавими деревами, пішов у напрямку до К'ю. У мене було лише дві думки: добути харчів і якнайхутчіш,—наскільки, звичайно, вистачить у мене сили,—вийти на простір з цього проклятого закутку, з чужого, казкового світу навколо ями.

Трохи з боку шляху, на галявині, я побачив купку грибів і поїв їх геть чисто до одного. Але ці сурогати їжі лише збільшували мій голод. Далі, в тому місці, де розпочиналися луки, на шляху й по обидва боки його ясніли великі калюжі темночервоної води, наче після повені. Спочатку мене це вельми здивувало, бо було посушливе літо, але потім я узнав, що це з'ясовувалося буйним тропічним ростом червоної трави. Всюди, де лише зустрічала ця дивовижна рослина воду, вона розросталася надзвичайно хутко й до велетенських розмірів. Її плодючість нема з чим порівняти. Ледве її насіння попало в воду Веї й Темзи, воно зразу випустило паростки й велетенські листки його вкрили воду в обох річках, загачували їх та виганяли воду з берегів.

В Путнею, як потім мені довелося переконатися, майже не було видно мосту крізь гущавину червоного листя, а в Річмонді з Темзи вода виступила з берегів і розіллялася широким поясом по лугах Гамптону й Твікенгаму. Вода розливалася, а червона трава виростала слідом за нею. Зруйновані будинки дач уздовж усієї долини Темзи зовсім заховалися під її червоним листям, так що, йдучи шляхом, краєм цієї гущавини, я не міг гаразд уявити всієї картини руїни, що її зробили марсіяни.

Пізніше червона трава згнула так же хутко, як і розросталася. На неї скоро напала пошесна хвороба, що постала наслідком впливання якихось бактерій. Треба пам'ятати, що всі земні рослини через природний добір придбали собі властивості і змогу боротися з бактеріальними хворобами і тому вони ніколи не гинуть без запеклої боротьби. А червона трава згнула без боротьби: вона згнула, як труп. Листя на ній раптово блідли, зморщувалися, засихали й ламалися від найменшого дотику, а вода, що спочатку допомагала їй розростатися, підхоплювала рештки їх і зносила в море.

Звичайно, найперше, що я зробив, дійшовши до води, це — напився досхочу, і потім інстинктивно почав жувати листки червоної трави. Але вони були водянисті й мали нудний металевий смак. Вода в цьому місці була неглибока і, хоч ноги мої й заплутувалися в червоній траві, я намагався брести нею деяку віддаль. Та що ближче до річки, вода ставала глибша, і я вернувся назад Мортлейку. Я пізнавав шлях по руїнах дач навколо міста, по парканах і по ліхтарях, що подекуди збереглися. Оттак ідучи, я хутко вийшов з цього болота і, зійшовши на горб, вийшов до Рогамптону, а відтіля вийшов до Путтейського вигону.

Тут зовсім інша картина: замість дивовижного, чужого краєвиду передо мною розгорнулася картина руїни свого знайомого світу. Подекуди все було знищене, мов про-

шумів циклон, і поруч, може, ярдів шістдесят; видно зовсім нічим незачеплені місця — сади й доми з завішеними шторами вікнами та запертими дверима, мов би їхні власники виїхали на день-два або ще спочивають. Червоної трави тут було далеко менше; стеблини червоної повзучки ще не встигли оплести високих дерев, що росли вздовж шляху. Я обдивився кілька садів, сподіваючись знайти якусь їжу, і нічого не знайшов; я обшукав пильно два доми, та туди вже хтось перед мене вломився і забрав усе, що було. Решту дня я пролежав у кущах; я так утомився й знесилив, що йти далі не мав сили.

За весь час я не здибав жадної людини й не бачив найменших ознак марсіян. Зустрів лише по дорозі двох голодних собак. Я спробував їх приманити до себе, але перша й друга злякано метнулися в бік і втекли. Біля Рогамптону я наткнувся на два людських кістяки, а проходячи лісом, бачив багато обгризених кісток кішок та трусиків і череп вівці.

Я пробував деякі з них смоктати, але з них уже не можна було здобути ніякої поживи.

Коли зайшло сонце, я пішов далі в напрямку до Путнею. Тут, як видно з деяких ознак, марсіяни бралися чомусь і до теплових проміннів. За Рогамптоном на одному городі я знайшов чимало картоплі, якої вистачило трохи заспокоїти мій голод. З цього городу видно було Путней і річку. Вельми сумний це був краєвид серед присмерку, що хутко насувався на землю: чорні обгорілі дерева, чорні руїни, а ще нижче, під самим підгір'ям — великі плями води, темночервоні від червоної трави. А над усім цим панувала мертва тиша.

Як хутко все страшенно змінилося! Від самої думки про те мене охопив невимовний жах. Я був переконаний, що всі люди на землі загинули, що я стою тут сам, остання людина, що лишилася жива. Не доходячи до верховини

Їтнейського горбу, я знову наткнувся на кістяк; одірвані руки лежали від тіла кілька ярдів наперед. Що далі я йшов, то дужче переконувався, що винищення людей, за винятком кількох осіб, як, наприклад, я сам, було вже закінчене, принаймні, в тій місцевості, де я проходив. Марсіяни, міркував я, пішли далі шукати собі їжу, залишивши після себе зруйновану країну. Можливо, в цю хвилину вони вже руйнують Берлін або Париж, а може повернули й на північ...

VII. ЛЮДИНА НА ПУТНЕЙСЬКОМУ ГОРБИ

Я переночував у заїзді, що стоїть на верху Путнейського горбу. Вперше від часу моєї втечі до Ледергеду я спав на ліжку. Не буду розповідати, скільки зусиль я витратив, щоби вломитися в цей дім — і найприкріше те, що я марно витрачав сили, бо, як потім виявилося, парадні двері не були замкнуті. Не буду розповідати й про те, як я нишпорив по всіх кімнатах, шукаючи їжі, і, нарешті, кинувши навіть думку щонебудь знайти, в одній кімнаті, що була, здається, призначена для наймички, я найшов обгризений щурами шматок хліба та два законсервовані ананаси. Тут раніш уже хтось пильно обшукав усі кутки й усе взято. В буфеті я потім найшов ще бісквіти й кілька штук сандвічів; сандвічів не можна було їсти, але бісквіти стали в великій пригоді; їх було багато і я не тільки наївся, але й узяв їх із собою на дорогу.

Я не світив лампи, боячись, — ану хтось із марсіян надумає піти в цю частину Лондону шукати їжі! Я довго не лягав. Мене охопив страх і ввесь час я ходив від одного вікна до другого, визируючи, чи не видно часом денебудь цих страхіттів. Спав я мало. Коли я ліг у ліжку, то раптом помітив, що мої думки почали плинути зовсім нормально, чого не було після останньої суперечки моєї з вікарієм. З того часу в душі моїй хутко змінялися настрої і почуття, я приймав їх майже несвідомо, моя

душа отупіла. А тепер, — певне, тому, що я трохи попоїв, — мозок мій прояснився, і я почав як слід думати.

Навколо трьох головних пунктів моталися мої думки: це — вбивство вікарія, питання про теперішнє місце перебування марсіян та доля моєї жінки. Перше не викликало в душі моїй ні жаху, ні муки каяття. Я вважав цю справу за сумну подію, що назавжди залишила важкий спогад, — та й годі. Сумління мене не турбувало: невблагана доля змусила мене те зробити. Я бачив, як ціла низка незалежних від мене обставин пхала мене на той вчинок, я мусив дійти його. Та хоч докорів сумління я не відчував, проте в пам'яті настирливо вставала та сама картина і не давала мені спокою. Серед тиші ночі, з почуттям близької присутності чогось невиразного, як це іноді буває серед темряви й тиші, я ставив себе на допит і сам себе гудив за цю хвилину гніву. Я пригадав від слова до слова всю нашу розмову, від тієї хвилини коли я побачив його схилоного надо мною на лузі під огорожею. Я пригадав, як він, не звертаючи уваги на мої благання принести води, показав мені дим і полум'я, що охоплювало руїни Вейбріджу. Ми не могли стати за товаришів, лиха доля поглумилася над нами, звівши нас до купи. Коли б я тільки міг це передбачити, я покинув би його в Галіфорді. Але я не передбачав, а злочинець лише той, що передбачає злочин і все таки зробіть. Я розповідаю це, як воно було, як і все те, що кажу. Свідків не було: я міг би й промовчати; але я розповів усе, і нехай читач сам зробіть висновок.

А коли я прогнав од себе цю картину розплатаного трупу, передо мною стало питання про марсіян, і далі — про долю моєї жінки. В мене не було жадних відомостей про марсіян, щоб можна відповісти на перше питання; я міг гадати що хотів.

На превеликий жаль, і на друге питання я не міг відповісти більше, ніж і на перше.

Раптом ця ніч стала ніччю жаху. Я думав, що не переживу її. Схопившись, я побачив, що сиджу на ліжку, втопивши широко розплющені очі в п'тьму, і молюся, палко молюся про те, щоб тепловий промінь пронизав її раптово, без болю. Від тієї самої ночі, коли я вернувся з Ледергеду, я ні разу не молився. Правда, коли мені загрожувала небезпека, я бурмотів молитви, молитви фетишиста, як бурмоче поганин слова заклинання. Але тепер я молився як слід, широко й розумно, віч - на - віч з п'тьмою й богом... Химерна ніч! Химерна тому, що, коли розвиднилося, я, хто недавно ще розмовляв з богом, виповз з дому, мов щур із нори, мов якась тварина, тільки більшого росту, мов нижча істота, яку для задоволення своєї примхи пан може піймати й убити. Можливо, що і щури моляться з палкою вірою. Так, безперечно, коли ця війна нічому нас не навчила, то вона, принаймні, навчила бути милосердими до нижчих, позбавлених розуму тварин, яким дуже тяжко живеться під ярмом людини.

Ранок випав погожий, теплий. Небо, що вже рожевіло на сході, миготіло дрібними золотавими хмарками. Всюди по шляху від вершка Путнейського горбу аж до Вімбелдона видно було сліди тієї паніки, що охопила народ після початку руйнування і в неділю вночі до Лондону погнала натовпи втікачів. Я бачив маленький возик з поламаним колесом, власність якогось „Томаса Лоба, продавця городини з Нью - Молдена“, — як це було на ньому написано. Тут же кинуте бляшану скриню. Трохи далі валявся солом'яний бриль, втоптаний в болото, що вже зашкарубло; а далі по узгір'ю до Вест - Гилу лежало відро й купа битого скла, забризканого кров'ю.

Я ледве переставляв ноги від знесилення; розум працював дуже кволо. У мене була лише одна думка — йти до Ледергеду, хоч був переконаний, що найти там мою жінку — діло безнадійне. Безперечно, вона й обидва наші брати, коли смерть не захопила їх несподівано, втекли

відтіля; але мені здавалося, що я там якось дізнаюся, куди тікав народ із Сорею. Я знав, я почував, що мені треба обов'язково знайти мою жінку, серце моє боліло, моя душа летіла до неї, до людського суспільства, але в мене не було яскравого уявлення, де й коли їх я можу знайти. Тепер лише я гаразд зрозумів свою самотність; від самого того місця, відкіля я вийшов, на протязі всієї довгої дороги, що спочатку йшла між деревами й кущами, а потім виходила у чисте поле, аж до Вімбелдонського вигону я не здибав ні душі.

На всьому цьому широченному просторі ніде не було видно червоної трави: всюди ріс яловець та подекуди на галявинах видно було дрік. Я не без особливого жаху проходив краєм поля, озираючись навкруги. Але ось зійшло сонце, і все навкруги сповнилося світлом і життям. В одній влоговинці під деревами, куди збігала вода, метушився цілий табун жаб. Я зупинився, щоб поглянути на них. Скільки радощів життя в цих маленьких істотах! Яка рішучість жити, щоб там не було! Тут було чого повчитись...

Раптом я відчув, що за мною хтось слідкує — це невідоме чуття гаразд знайоме всякому; я оглянувся й побачив, що в кущах повзе щось велике. Я зупинився, пильно придивляючись, потім пішов наперед. Тоді невідома істота схопилася на ноги й обернулася на людину, з шаблею на боці. Я пішов просто до людини повільним кроком; вона стояла мовчки й дивилася на мене.

Підійшовши ближче, я помітив, що цей чоловік не гірш за мене обляпаний болотом. У нього був такий вигляд, мов його проволокли по риштовах. На одязі видно було зелені плями, мов від намулу, із шматками зашкарублої землі, а подекуди вимащено вугіллям. Чорні пасма волосся звисали на очі; вздовж усієї щоки й підборіддя йшов червоний шрам; смугляве обличчя так змарніло й було таке брудне, що я довго не пізнавав його.

— Стий! — закричав чоловік той, коли я наблизився до нього ярдів на десять.

Я зупинився і задумався, спостерігаючи його.

— Відкіля ви йдете? — запитав він хрипким голосом.

Я стояв якийсь час мовчки, придивляючись до цієї людини, а потім відповів :

— Я йду з Мортлейку. Я сидів у зруйнованому домі, біля ями, куди впав циліндер із марсіянами. Потім я виліз і втік.

— Тут вам нема чим пожитися, — сказав він. — Це моя земля. Он від того горба до річки, в цей бік до Клапгаму і в той бік аж до вигону — це все моє. Тут може прохарчуватися лише одна людина. Ви куди йдете?

Я неохоче відповів :

— Та я ще й сам не знаю. Я просидів серед руїн тринадцять чи чотирнадцять днів. Мене засипало уламками будинку. Я не знаю, що сталося в ці дні.

Він із недовір'ям подивився на мене. Раптом він здригнув і на обличчі з'явився якийсь дивний вираз.

— Я й не думаю тут залишатися, — говорив я далі. — Певно, я піду до Ледергеду, бо там я залишив свою жінку.

Він підійшов до мене ближче.

— Так це ви — із Вейбріджу! Вас отже не збито в Вейбріджу?

Тепер тільки я впізнав його.

— А ви, здається, той самий гармаш, що заліз до мене в сад?

— Нам із вами пощастило, — сказав він. — Ми щасливі. Але хто б міг подумати, що це ви!

Він подав мені руку, ми привіталися.

— Я ховався від них у дренажному рові... Та й не всіх вони вбивають, — говорив він. — Ну, а коли вони пішли, я помандрував до Волтону полями, навпростець... Ого-го! Адже ще й п'ятнадцять днів, здається, не минуло

а у вас уже зовсім посивіло волосся!— Він раптом озирнувся.— Ні, нічого нема, це ворона, я злякався її тіні... Тут, знаєте, занадто видне місце. Ходім, краще, он там сядемо під кущами й поговоримо.

— Давно ви бачили марсіян? — спитав я його.— З того часу, як я виліз із ями...

Він спинив мене :

— Вони пішли до Лондону. Там тепер, мабуть, їхній головний табір. Цюночі, он у той бік, біля Гамстеду, все небо мигтить від їхнього вогню, мов би там було якесь велике місто... Іноді на тлі заграви від їхніх огнів буває видно, як рухаються їхні тіні. Вдень одначе нічого не видно. Ну, а зблизька я їх не бачу,— він порахував на пучках,— ось уже п'ять днів минає. Правда, один раз бачив двох на Гамерсмитському шляху, коли вони тягли щось дуже величєнке. А днів три тому, вночі,— він трохи помовчав і загадково якось почав говорити далі,— було щось нове : так само було велике освітлення, але щось літало в повітрі. Вони збудували апарат для літання і тепер, гадаю, вчаться літати.

Я зупинився на четвереньках, бо ми в цей час саме повзли в куцах :

— Вчились літати?!

— Так, літати,— повторив він.

Я доповз до великого розлогого куща й сів.

— Коли це правда,— загинуло все людство!— сказав я.— Коли вони навчаться літати, вони облітають всю Землю й тоді...

Він хитнув головою.

— Неодмінно. Але... нам з вами тут, проте, стане легше. А крім того...— Він глянув на мене.— Хіба ви думаєте, що людство ще не загинуло? Я давно переконався. Нас подолано. Нас розбито.

Я з жахом дивився на нього. Як це не дивно, але мені на думку не спадав цей факт; і коли він його висловив,

я зовсім був переконаний в його правдивості. До цього часу в мене ще була невеличка надія,— краще сказати, не надія, а звичка так думати.

— Нас подолано,— повторив він; непохиття певність бриніла в його словах. Все загинуло,— говорив він.— А марсіяни втратили лише одного— тільки одного! Вони міцно стали на ноги. Вони перемогли нас, найбільшу силу на Землі. Вони втоптали нас у болото й переступили через нас. Смерть одного марсіянину біля Вейбріджу лише щасливий випадок. А це ж іще піонери. Прийдуть ще інші... ці зелені летючі зірки... За останні п'ять чи шість днів я не бачив жадної, але я певний, що вони й зараз донебудь падають щодночі. Нічого не вдієш. Ми в їхніх руках. Нас подолано.

Я не відповів. Я сидів, утопивши очі в простір, і марно намагався придумати якесь заперечення на його слова.

— Та це навіть і не війна,— говорив він далі.— Яка вже там війна!? Що за війна може бути між людьми й комашнею?

Я пригадав ніч на обсерваторії й спостереження Огілві.

— Проте після десятого вистрілу вони більше не стріляли, принаймні, до того дня, коли впав перший циліндер.

— Як це ви знаєте?— запитав він.

Я пояснив. Він замислився.

— З гарматою щось сталося: може, зіпсувалася?— спитав він.— Але що з цього? Вони полагождать. А коли б навіть і відклали, хіба це щось змінить? Чи багато треба, щоб упоратися з комашнею? Комашня метушиться, будує свої міста, живе своїм життям, воює між собою творить, можливо, революції. Та коли людям заманеться прибрати їх із шляху, їх прибирають,— та й годі. Так буде й з нами. Ми — та ж сама комашня, тільки...

— Ну?

— Тільки ми є їстівна комашня!..

Ми сиділи, дивлячись один на одного.

— Що ж, на вашу думку, вони з нами робитимуть?— запитав я.

— От про це я думаю ввесь час,— сказав він,— про це саме я й думаю. Від Вейбріджу я пішов на південь і ввесь час, ідучи, думав. Я розумів, що буде. Всі навкруги мене кричали, хвилювалися, впадали в розпач. Я не люблю кричати. Мені не раз зазирала у вічі смерть. Я — салдат, що бував у бувальцях; не для парадів служу, і чи добре це, чи недобре, але я знаю, що смерть є смерть. І коли хочеш урятуватися, то не губи розуму, а думай. Я бачив, що всі кинулися втікати на південь, отже я сказав собі — „для всіх там не вистарчить харчів“,— і вернувся назад. Я став триматися біля марсіян, як горобець стріхи хазяїна. А там,— він махнув рукою, показуючи в далечінь,— там гинуть з голоду натовпами, штовхаються, душать один одного...

Він глянув на мене й незграбно спинився.

— Звичайно, багато з тих, що мають гроші, виїхали у Францію.

Він замовк і, здавалося, вагався чи себе виправдувати передо мною, чи ні; а потім, поглянувши на мене, став говорити далі:

— Тут, у цій місцевості, є чим прогодуватися. По склепах залишилися консерви; єсть горілка, вино, мінеральні води. Нема тільки простої води в водопроводах, що тепер усі спорожніли. Так ось я говорив вам, що я тоді думав. „Вони — істоти розумні“, сказав я собі. Як видно з цього — ми їм потрібні на їжу. Поперше, вони розпочнуть, звичайно, з того, що розтрощать дощенту весь наш лад і організацію,— знищать наші машини, наші кораблі, гармати, наші міста. Все це загине. Коли б ми були ростом з комашню, тоді вони могли нас іще помітити. Але ми — не комашня. Все це надто однорodne і непокладне, щоб залишити в непо-рушному стані. Оце є перше, до чого я додумався. Га, що ви на це скажете?

Я мовчки погодився.

— Оттак воно є. Все це я гаразд обміркував. Добре! Тепер далі. А далі те, що нас будуть хапати, коли буде потреба в цьому. Досить якомусь марсіянинові пройти кілька миль — і до його послуг будуть цілі отари їстівних тварин: хіба мало нашого брата тепер тікає по всіх шляхах? Якось я бачив у Вандзеворті, як один марсіянин валив будинки й нишпорив серед руїн. Але вони не будуть робити так. Як тільки вони пошлють до дідька всі наші гармати й кораблі, зруйнують наші залізниці, коли вони скінчать з усім цим, що вони тепер роблять, вони візьмуться до полювання. Вони будуть систематично вилувати нас поодинці, вибиратимуть з нас найкращих і садовитимуть у клітки. Вони неодмінно за це візьмуться і скоро, — ось побачите!.. Покищо вони не заходжувалися біля нас. Вам це все ще не ясно?

— Як іще не заходжувалися? — вихопилося в мене.

— А звичайно ні. Все, що було досі, лише тому й сталося, що в нас не вистачило розуму сидіти тихо. Ми надокучили їм своїми гарматами та й іншими дурницями. Ми загубили розум і побігли натовпами, самі гаразд не знаючи, куди, бо й там, куди ми бігли, було аж ніяк не більше безпечно, ніж там, звідки ми бігли. Їм покищо не до нас. Вони ще заклопотані своїми справами — складанням машин, виготовленням матеріялу, якого вони не могли захопити з собою. Їм ще багато праці: треба виготовити все потрібне, щоб як слід прийняти своїх нових земляків. Може, тому й циліндри перестали падати, що вони там на Марсі бояться стріляти, — бояться, щоб не поцілити своїх. І замість тікати та динамітом навмання робити вибухи, гадаючи когось із них таки так забити, — нам краще погодитися з новим ладом. Ось як дивлюся я на все це. Звичайно, це зовсім не те, що мріє людина для людськості, але це те, що факти наказують робити. Отже й я роблю все на основі цього

принципу. Нації, міста, цивілізація, поступ — поринуло в небуття. Цій грі — кінець. Нас побито.

— Але коли це все так, то для чого жити?

Гармаш на хвилину подивився на мене.

— Прощайте тепер театри й благословенні концерти на мільйон років або близько того. Прощай Королівська Академія Мистецтв. Прощайте веселі захисні обіди по ресторанах. Коли ви звикли до розваг, то ви програли гру. Коли ви маєте деякі салонні звички й манери, коли ви не можете байдужно дивитися, як їдять груші просто з ножа, або кидають попіл на підлогу, то ліпше заховайте свої звички в кишеню: вони тепер ні до чого.

— Ви хочете сказати...

— Я хочу сказати, що такі люди, як я, будуть жити для продовження людського роду. І, кажу вам, я твердо постановив жити. І коли не помиляюся, то й ви покажете те, що в собі маєте. Нас не знищать — о, ні! Мало того, я не дамся, щоб мене піймали, а потім приручали чи годували на убій. Ух! Ви тільки уявіть собі отих брунатних плазунів!

— Не може бути, щоб ви хотіли...

— Так, я буду жити, під їхньою владою, я все це обміркував і склав плана. Нас перемогли. Бо знаннів у нас мало. Нам треба вчитися і тоді будемо мати надію перемогти їх. А поки ми вчимося — треба жити. Мусимо триматися незалежно, поки ми вчимося. Ось що нам треба робити. Розумієте?

Я дивився на нього, глибоко зворушений і вражений рішучістю цієї людини.

— Так ви — справжня людина! — вихопилося в мене. Я міцно стиснув йому руку.

— Еге, бачите, — говорив він, поблискуючи очима, — це все обміркував я наскрізь, еге-еге!

— Говоріть далі.

— Ну, так от, хто не хоче ввійматися, мусить усяк час бути наготові до боротьби. І я готуюся. Не забувайте, що не всі з нас будуть здібні жити по - звичаю, а воно до того дійде і це мусить статися. Ось чому я й стежив за вами непомітно. Я мав свої сумніви і вагався. Ви тонкий і стрункий поставою на вигляд. Бачите, я не знав, що це ви, і я не знав, що вам довгенько довелося посидіти під руїнами. А всі ті, що жили в цих дачах, і та міська різна дрібнота — конторники, писарчуки, що жили там таким робом, — ті нічого не варті. В їх нема сміливости, нема гордих мрій та бажань. А хто всього цього не має, той нещодавніше, як втілена обережність і тхір. Ах, боже мій, на що здатна така людина? Вони тільки й звикли, щоб похапцем гнати на свою роботу, — я бачив сотні їх. Біжать з пакунком сніданку в руці; з усієї сили поспішають до свого дешевого потягу, охоплені весь час побоюванням, щоб не звільнили з посади через запізнення на роботу. Коли ж вони виконують свою роботу на посаді, то з переляку навіть не потурбуються її зрозуміти. Потім — знову додому і лякаючись, щоб не спізналися на обід; а по обіді знову з ляку сидять весь час у хаті і далі сплять із жінками, що вони побралися з ними не тому, що потребували їх, але тому, що ті жінки мали більш-менш трохи грошенят, щоб краще забезпечити на майбутнє в житті мізерне своє існування. Застрахував своє життя й склав невеличкий капіталець — про всякий нещасний випадок.

А в неділю? — В неділю — нові побоювання і страх за життя на тім світі. Мсв би пекло створене лише для трусиків! Марсіяни для таких добродіїв є велике придбання! Великі, чисто прибрані клітки, гарна їжа, дбайливе піклування, ні тобі праці, ані турбот. Ось побачите: побігають тиждень - другий по полях з порожнім шлунок і самі прийдуть, самі з великою охотою віддадуться в руки. Мине якийсь час — і вони цілком будуть задоволені

своєю долею. Будуть навіть дивуватися, як це люди раніше могли жити інакше — доки не прийшли марсіяни й не подбали про них!.. Уявляю всіх отих урядовців, крамарчуків, усіх отих нікчемних людей, які тепер працюють, щоб їсти, і їдять, щоб працювати! — промовив він з якоюсь злісною радістю. — Ось коли буде в них доволі вільного часу на різні сантименти й святобожества!..

Так, багато химерних явищ бачив я за своє життя, а лишень тепер, в останні дні, я починаю розуміти справжню суть їх. Безліч людей неминуче погодяться на новий лад: будуть жити з задоволенням, гладшати й тупіти. Декого, можливо, турбуватиме неясне почуття, що тут не все гаразд, що треба щось робити. Ну, а відомо, коли люди почувають, що треба щось робити, то слабші розумом вигадують собі якусь релігію, — дуже високу, дуже сувору, що ні до чого не зобов'язує, — вигадують і заспокоються, поклавшись на „волю божу“. Дуже можливо — вам траплялося зустрічатися з цими явищами. Це енергія, що вибухає у тхора — і вивернена наверх сподом. Ой, яке ж благочестя вони розведуть по своїх клітках! Псалми і гімни ввесь день лунатимуть... Але це розвага для більш простацьких людей. Розумніші візьмуться до інших справ, перейдуть до вивчення еротики.

Він трохи посидів мовчки.

— Можливо, що декого марсіяни улещатимуть своїми милостями. У них, можливо, будуть мазунчики, яких вони вчитимуть різним витребенькам, хто зна? Колинебудь якось марсіянину ще, бува, раптом стане шкода хлопчика: ось, мовляв, хлопчик виріс і тепер доведеться його вбивати. А деяких вони, можливо, вивчать полювати нас...

— Ні, цього не буде! не може бути!! — скрикнув я. — Ніяка людська істота...

— Облиште! Нащо брехати? — зупинив він мене. — Є люди, що з радістю згодяться на це. Невже ви скажете, що таких нема? Дурниці!

Мене подолало його глибоке переконання.

— Але я бажав би побачити, як вони впораються зі мною! Нехай лише спробують!

І він замовк, суворо замислившись.

Я сидів мовчки, обмірковуючи те, що він сказав. Я не міг нічого знайти, щоб заперечити. Ще недавно, до приходу марсіян, нікому й у голову не могло прийти хоч якесь вагання щодо моєї розумової переваги над цією людиною: я — досвідчений, відомий письменник на філософські теми, а він — звичайний салдат. А проте він уже формулював твердження, в яких я ледве починав розбиратися!..

— Що ж, на вашу думку, треба робити? Який у вас план? — запитав я його.

Він якийсь час мовчав, певно обмірковуючи справу, а потім відповів:

— Ну, гаразд, я вам скажу... Що робити, питаєте ви? Треба вигадати такі умови життя, щоб до певної міри почувати себе безпечно, щоб можна було жити, розплоджуватися, виховувати дітей... Чекайте: зараз я вам докладніше з'ясую, що, на мою думку, треба робити. Я кажу не про приручених людей. З тими буде те, що взагалі буває із свійськими тваринами: через кілька поколінь вони перетворяться в добре відгодоване й убоге на розум сміття.

— Годі від них сподіватися чогось... Нам же, хто лишився на волі, загрожує єдина небезпека — здичавіти й обернутися в особливий ґатунок пацюків. Ви запитаєте, де ми будемо жити? Під землею. І я вже придумав де, — в підземних риштаках. Під Лондоном їх прокладено кілька миль. Спочатку, звичайно, буде тяжко звикати жити серед бруду. Але випаде гарненький дощ і весь бруд вимие. Не забувайте: адже Лондон спорожнів. Головні риштаки такі великі, що повітря на всіх вистачить. А, крім того, ще є льохи, склепи, печери; з них можна прокопати

проходи до проточних риштаків. А підземні залізниці? А тунелі!?.. Ну, а що? Ви починаєте розуміти?.. Ми згуртуємо ватагу — розумних метких людей, міцних тілом і душею. Ми прийматимемо до себе на вибір — покидьків нам не треба. Кволих — просто проганятимемо.

— Так, як ото ви хотіли зробити зо мною?

— Але ж я почав з вами перш за все розмову. Хіба не так?

— Ну, гаразд, не будемо зза цього сваритися. Говоріть далі.

— Ті, що залишаться, мусять коритися дисципліні. Жінок, здорових тілом, і розумних робітниць нам теж треба. Потрібні матері й виховательки, але тільки не сантиментальні панії, з їхніми фіглями - миглями й палкими очима. Дурнуватих і кволих нам не треба. Життя знов стане полем боротьби і все непотрібне, шкідливе, що лише зайвий тягар у житті, має вмерти. Вони повинні вимерти. Вони повинні самі захотіти вмерти. Це просто злочинство, нарешті, жити й псувати породу! Вони не можуть бути щасливі. Крім того, смерть і не така вже жахлива: це тхори-боягузи роблять смерть жахливу. Отже, ми будемо гуртуватися в безпечних місцях. Наш осередок буде Лондон. Ми стежитимемо за марсіянами: коли побачимо, що їх близько нема, ну й виповземо на свіже повітря. Іноді можна буде подихати свіжим повітрям і в крокет пограти.

Отак ми й урятуємо людську породу. Що? Хіба, на вашу думку цього зробити не можна? Та забезпечити існування людської породи — це ще не все. Це б визначало лише перетворитись у диких щурів. Найважливіше — це зберегти наші знання та ще більше розвинути їх. От за це мусять взятися такі, як ви. У нас є книги, моделі. Треба під землею побудувати схованки, куди ми й перенесемо всі книги, — не романи й віршовану нісенітницю, а наукові книжки. Тут же на перше місце мусите стати ви, вчені

люди. Підемо в Британський Музей і заберемо всі книжки відтіля. Головне — не згубити нічого з того, що ми вже знаємо, та вчитися далі.

А за марсіянами доведеться пильнувати. Декому з нас доведеться пролізти до них, щоб стежити за ними й давати відомості своїм. Коли все буде як слід улаштовано, можливо й я до них піду, тобто дам їм змогу піймати себе. Та найголовніше — це їх не чіпати, не дратувати. Нічого не красти у них. Коли ми станемо їм уперек шляху, то вони нас знищать. Ми мусимо упевнити їх, що нічого лихого проти них не думаємо робити. Адже марсіяни, гадаю, розумні істоти: вони не будуть нас чіпати, коли матимуть усе потрібне! Навіщо ж душити без потреби нешкідливих для них робаків?

Він замовк.

Потім поклав на моє плече свою засмаглу руку й став говорити далі.

— І знаєте, кінець-кінцем, нам може й учитись доведеться не довго. Уявіть лише: раптом виходить чотири чи п'ять таких бойових машин. Теплові проміння гуляють праворуч і ліворуч. І в них, у цих машинах, жадного марсіянина, а люди, — люди, що навчилися ними керувати! Може ще й я доживу до цього, — доживу й побачу цих людей. Ви тільки уявіть, що в руках людських є хоч одна така машина та ще до того теплові проміння, які можна кидати, куди побажаєш! Уявіть, що все це ви маєте в своїх руках! Ну, що ж з того, що нам довелося б чимало дечого розбити й змолоти на порошок, після того всього? Уявляю, як витріщили б на нас свої чудові очі марсіяни! Я так і бачу їх перед своїми очима.

Яка паніка зчиниться, як вони метнуться до своїх інших апаратів та машин! Та все даремно, — щось розладналося в справах. Коли вони почнуть налагоджувати свої машини, коли вони виступлять, а тут зненацька — ш-ш-ш, бум, ба-бах, ш-ш-ш! — тепловий промінь

скеровано на них,—і готово! Людина завоювала свій попередній стан на Землі.

Сміливість фантазії цього салдата, його бадьорість та впевнений голос цілком захопили мене. Я без вагання повірив у можливість здійснити його плани і в майбутнє людськості, як він її уявляв. Можливо, що читач назве мене за це „легковірний дурник“. Але нехай пам'ятає ріжницю його й мого стану: він, читач, уважно читає книжку й може все гаразд обмірковувати, а я, боязко озираючись, ховаюся в кущах і слухаю, весь час охоплений сумними почуттями і заклопотаний подіями.

Ми розмовляли майже увесь ранок, а потім виповзли з кущів і, озирнувшись на всі боки—чи не видно де марсіян,—швидко перебігли до хати на Путнейському горбі, де він оселився. Він ховався там у льоху для вугілля. І тут тільки, коли я побачив його працю цілого тижня—вузький підземний хід, ярдів десять уздовж, який він гадає прокопати до головного проточного риштаку на Путнейському горбі,—я вперше зрозумів, яка велика ріжниця між його сміливими мріями та його працюваністю. Але я ще так вірив йому, що вкупі з ним працював до полудня біля цього підкопу. У нас була тачка: ми вивозили землю й звалювали її біля задньої стіни кухні. Між працею ми трохи попоїли консервової юшки з телячої голови й запили вином: все це ми найшли в коморі.

Ця важка праця давала якесь дивне полегшення від болісної свідомості того, що трапилися якісь надзвичайні зміни в житті людини. Пильно працюючи, я весь час обмірковував з усіх боків його план,—і поволі закрдався до моєї свідомості сумнів. Та все ж я не переставав копати, задоволений, що передо мною є мета.

Попрацювавши з годину, я став прикидати в голові, скільки приблизно ярдів треба прокопати, щоб довести підкоп до головного риштака. Виходило, що дуже багато, не

кажучи вже про те, що мала була надія, щоби підкоп ви-йшов саме до риштака. Та й нащо було ото копати довгий тунель до головного риштака, коли далеко швидше можна б докопатися до одного з бокових каналів, що йшов недалеко хати? Крім того, мені здавалося, що оселю вибрано невдало, дуже далеко від риштака, отже тому доводиться даремно витратити чимало енергії на працю.

Та не встиг я ще як слід обміркувати, цю справу, як мій гармаш раптом перестав копати й зиркнув на мене.

— Ми добре попрацювали, — промовив він і кинув заступ. — Давайте трохи відпочинемо. Час, на мою думку, зробити розвідку. Вилізьмо на дах.

Я був тієї думки, що треба провадити працю, і після деякого вагання він знову взявся за рискаль. Раптом у мене мигнула думка, — я перестав копати; він зробив те саме.

— Чого ви ходили по полю? — запитав я. — Адже у вас була праця!

— Я ходив подихати свіжим повітрям, — відповів він. — Я вже вертався, коли ми зустрілися. Вночі виходити безпечніше.

— А якже праця?

— Ну, хіба ж можна безугавно працювати, — сказав він.

Тепер я зрозумів, що він за людина. Він постояв, вагаючись і тримаючи заступ у руках, потім сказав:

— Як хочете, але розвідку треба неодмінно зробити, бо може вони несподівано підійшли близько. Тоді вони зможуть почути брязкіт заступів — і несподівано захоплять нас.

Мені не хотілося довше сперечатись. Ми вдвох вилізли на горище й відтіля, стоячи на драбині, зазирали в віконце. Марсіян не було видно. Тоді ми наважилися вилізти на дах, хутко побігли по черепиці, й заховалися за парашетом.

Відділя більшу частину Путнея не було видно за кущами, але видно було річку, вкриту червоною травою, й долішню частину Лямбета, залляту водою й теж червону від червоної води. Інша червона рослина — повзучка — оповила геть чисто всі дерева навколо старого палацу, і між її рясними червоними пагінцями сумно визирали мертві сучки й зморщене листя. Поширення цих червоних рослин, як це тут яскраво видно було, залежало цілком від води. Навколо нашого будинку не було ні тієї ні іншої рослини; раїна, калина, дерево життя—яскраво зеленіли проти сонця. За Кенсингтоном видно хмари диму, а ще далі розстелявся сивий туман, в якому зникали горби, що йшли на північ.

Мій гармаш став розповідати про Лондон, про те, що там робилося в останні дні.

— Одного вечора минулого тижня,—говорив він,—якісь дурні намислили налагодити електрику. Реджентс-Стріт та Цирк мигтіли вогнями; натовпи п'яного народу тиснулися там — п'яні гультаї, нафарбовані жінки... Танцювали й кричали до самого ранку (мені розповідала про це одна людина, що там була). Коли ж розвиднилося, вони раптом побачили, що біля Лянґама стоїть бойова машина й дивиться на них. Ніхто не знає, відколи вона там стояла. І ось вона підійшла до натовпу й спокійненько собі вихопила з сотню людей — з-поміж тих, що були надто п'яні або перелякані, тому й не могли втікати...

Цікава сторінка з цих часів — і ледве чи яка історія докладно змалює її!

Далі, за допомогою окремих питань я знову вернув його до його велетенських планів. Він дуже захопився ними. Він так красномовно говорив про можливість захопити бойову машину, що я знов наполовину повірив йому. Та тепер, коли я вже трохи зрозумів цю людину, мені було ясно, чому він так підкреслює, що треба робити

не поспішаючись. А, крім того, я помітив, що він уже тепер не говорив, що він сам особисто захопить бойову машину й буде битися на ній.

Через деякий час ми з даху злізли подалися знов до льоху. Ні я, ані він не мали бажання далі провадити розпочату працю; отож, коли він натякнув, що слід трохи підсідати, я не заперечував. Він раптом зробився надзвичайно щедрий і заходився частувати мене; а коли ми поснідали, він вийшов і вернувся з пуделком пречудових цигар. Ми закурили, й тут уже його оптимізм розгулявся у всю широчінь. Зустріч свою зі мною він охоче тлумачив, як надто велику подію.

— А знаєте, в льоху є шампанське,— сказав він.

— Можна гаразд працювати й з бургундським вином,— сказав я.

— Е, ні! сьогодні я господар. Шампанського! Адже перед нами— о, лихо— яка тяжка праця! Треба тільки трохи відпочити й набратися сили. Гляньте, які мозолі я натер на руках!

Попоївши, він почав настоювати на тому, щоб пограти в карти— через те, що в нього сьогодні мов би свято. Він навчив мене нової гри: ми поділили Лондон поміж собою— він узяв північну частину, я південну,— і грали на міські парафії. Хоч якою кумедною і дурною ця гра може здатися тверезому читачеві,— і в цьому він матиме рацію,— я все ж знайшов цю гру в карти, також і інші гри, що ми спробували, надзвичайно цікавими і це мені видається нині прямо як щось знаменне.

Дивно якимось збудований людський розум! Тимчасом як людськості загрожувало цілковите знищення або ганебна неволя, коли для себе особисто ми не могли сподіватися ні на що інше, крім жахливої смерті,— ми спокійно сиділи й з захопленням стежили, в які комбінації укладаються на столі шматочки кольорового картону! Ми з приємністю грали в „джокер“, потім він вивчив мене

грати в „покер“, а потім сіли грати в шахи, і я три-його обіграв. Ми обоє так захопилися, що наважилися навіть, коли посутеніло, засвітити лампу.

Після безмежного числа партій різних ігор ми повечеряли. Мій гармаш допив рештки шампанського. Весь час ми курили сигари. Тепер він не здавався мені таким енергійний реформатором, визвольником людськості, як здавався мені ранком. Як і раніш, настрої у нього був оптимістичний, але оптимізм його відгонив уже філософським спокоєм. Я пам'ятаю, що він говорив застольні промови, дуже одноманітні й не дуже доладні, і щоразу пив на моє здоров'я. Я взяв сигару й вийшов на дах глянути на дивний зеленуватий світ над Гайгетськими горбами, про який він мені говорив.

Спочатку я втопив погляд у бік Лондона, вздовж Темзи. Північні горби огортала темрява; біля Кенсінгтону блискотіли червоним світлом огні; інколи спалахувало полум'я червоно-жовтими язиками й знов поринало в темряву. Спершу я бачив невиразно, але раптом, глянувши ближче, я помітив якесь дивне, мов струмок, світло,— правдивіше — бліде, пурпуро-фіолетове сяйво, що тремтіло від подиху вітру. Першої хвилини я не міг зрозуміти, відкіля йде це фосфоричне світло, але потім догадався, що це — від червоної трави! І з цією думкою, яка вернула мене до жахливої дійсності, в свідомості моїй виплило розуміння справжніх взаємин речей і подій, те важке почуття від усього, що трапилося. Мої очі звелися від Землі до Марса, що блискотів червоною зіркою, а потім я довго й пильно дивився крізь темряву в напрямкові до Гамстеду й Гайгейту.

Я дуже довго простояв на даху, дивуючись химерному перетворенню, що трапилося зі мною. Хвилина за хвилиною я згадав усі мої переживання за цей день, від тієї хвилини минулої ночі, коли я так палко молився, аж до останньої нашої безглуздої гри в карти. Всі

найкращі мої почуття повстали проти того. Пам'ятаю, я з огидою кинув сигару, як ганебний символ,— може тому за божевілля здавалося мені це все, що я все надзвичайно перебільшував!?. Мені здавалося, що я зрадив свою жінку, своїх кривих, все людство. Я щиро каюся. І тієї ж хвилини я постановив одразу ж кинути цього химерного, розбещеного мрійника, що безладно плете дурниці про високі матерії. Хай він піячить і об'їдається, а мені треба йти в напрямку до Лондона. Там, мені здавалося, в мене буде більша змога довідатися, що думають робити марсіани та що роблять мої брати — люди. Я був ще на даху, коли на небо вплив перший місяць.

VIII. МЕРТВИЙ ЛОНДОН

Покинувши гармаша, я зійшов з гори, перейшов через міст і через Гай-Стріт і подався в напрямкові до Лямбета. Червона трава вже тоді надзвичайно розрослася в тих місцях, майже цілком забила перехід до мосту, але листя на ній поблідло від хвороби, що скоро потім поширилася й швидко знищила її.

На ріжку провулку, що йде на станцію Путней Брудж, я побачив людину; вона лежала при дорозі, чорна, мов сажотрус, від чорного попелу — опаду від чорного диму, — була жива, але й п'яна, як чіп. Я нічого не міг довідатись від неї, — вона тільки лаялася найбруднішими словами й намагалася вдарити мене. Мені здається, що я не одійшов би від неї, коли б не її озвіріле, божевільне обличчя.

Чорний попіл укрит грубим шаром увесь шлях по той бік мосту, а біля Фулгаму він став ще грубіший. На вулицях панувала жахлива тиша. В одній пекарні я знайшов булку — тверду, мов камінь, кислу й цвілу, але все ж її можна було їсти. Далі, біля Валгам-Грину на вулицях чорного попелу вже не було. Я пройшов тут через майдан, оточений будинками, що були охоплені полум'ям; гоготання пожежі трохи порушувало мертву тишу й розганяло мій важкий настрій. Ближче до Брамтону знов запанувала могольна тиша.

Тут знов уже все було вкрито чорним попелом, а на вулицях лежали трупи. Я нарахував їх на протязі Фул-

гам - Роду щось із дюжину. Все це були трупи людей, що вмерли чимало днів тому; отже, проходячи побіля них, я мусив поспішати. Всі вони були вкриті чорним попелом, що трохи зм'ягчував їхній вигляд. Двоє чи троє з них були попсовані собаками.

Там, де не було чорного попелу, місто мало до надзвичайності зовсім такий вигляд, як Сіті в неділю: крамниці позачинювано, двері в домах замкнено й позавішувано шторами; всюди тиша й безлюддя. Подекуди, як видно, завзято попрацювали грабіжники, переважно по бакалійних крамницях та льохах з вином. В одному місці я бачив розбите вікно в ювелірній крамниці, але злодієві, певно, хтось помішав, бо на пішході валялося кілька золотих ланцюжків та годинників. Я, звичайно, не нахилився, щоб їх забрати. Трохи далі на порозі одного дому сиділа, якимось дивно похилившись, жінка, подібна до купи ганчірок. Праву руку, що звисала через коліно, порізано, і кров забруднила її полинялу темну спідницю. На пішході біля неї стояла калюжа шампанського, що виллялася з розбитої фляшки; жінка, здавалося, спала, а насправді була мертва.

Щодалі я посувався до осередку Лондона, то тиша ставала ще глибша. Але це була не тиша смерти, а радше напружене чекання її. Щохвилини руйнацька рука, яка доторкнулася північно-західних околиць столиці й знищила Ілінг, Кілбурн, могла доторкнутися й цих будинків, обернувши їх у спопелілу руїну. Це було покинуте і віддане на загибель місто.

На вулицях південного Кенсінгтону не було ні чорного попелу, ні трупів. Тут я вперше почув дивний крик. Звуки спочатку не дуже голосні, якимось непомітно пройшли в мою свідомість. Це був не то плач, не то виття, — чергування двох тужливих нот: „Ул-ла! Ул-ла! Ул-ла! Поки я йшов вулицями, — з півдня на північ, — квіління ставало голосніше, а, коли я звернув у бік, доми

й інші будинки заглушували його. Я знов почув його зовсім виразно, коли вийшов на Екзгібішен - Род. Я зупинився і став дивитися в напрямкові Кенсінгтонських садів, зовсім збентежений цим дивним незрозумілим квилінням. Здавалося, мов велетенська громада оцих спорожнілих домів здобула раптом голос, щоб висловити весь свій жах, усю свою самотність. „Ул - ла! Ул - ла! Ул - ла!“ — чулося якісь надлюдські, тужливі звуки й широкими хвилями розливалися по яскраво освітлених улицах, між високими будинками міста. Зовсім спантеличений, я звернув на північ до залізних воріт Гайд - Парку.

Я вже зовсім був наважився спробувати дійти до Природничо - Історичного Музею й вилізти на одну з його башт, відкіля можна було бачити весь парк; але потім подумав, що далеко безпечніше залишатися на землі, де легше заховатись, і пішов далі по Екзгібішен - Род. Велетенські палаци обабіч дороги були порожні і стук моїх кроків голосно лунав серед мертвої тиші. Недалеко парку я побачив перевернутий автобус і геть чисто обгризений тулуб коняки. Я трохи постояв перед цією картиною, потім повернув до мосту. Квиління ставало все голосніше, але зза будинків, що оточили північну частину парку, нічого не було видно, крім хмари диму, що знімалися десь далеко на північному заході.

„Ул - ла! Ул - ла! Ул - ла!“ — плакав невідомий голос. Звуки, як мені здавалося, вилітали з Реджент - Парку або з дільниць поблизу його. Всю мою душу шматував цей сумний крик: я ні на хвилину не міг забути про його. Мій бадьорий настрій відразу зник. Я раптом відчув, що мені знову хочеться їсти й пити.

Сонце звернуло за полудень. Чого я никаю один в цьому місті мерців? Чому я один живий, коли весь Лондон лежить в домовині, вкритий чорним запиналом? Я почув себе нестерпуче самотно. Пригадувалися колишні забуті друзі, яких я не згадував багато років. Зринали

в пам'яті різні отрути, що лежали в аптеках, і вина, які можна було добути в льохах. Пригадалися й ті сердешні, п'яні до непритомности, істоти — єдині, як це було мені відомо, що були зо мною в цьому мертвому місті...

Через Мармурову Арку я вийшов на Окосфорт-Стріт. Тут знов були трупи й чорний попіл. З нижніх поверхів деяких домів чути було огидливий жахливий сморід. Після довгої мандрівки під велику спеку мене мучила велика спрага. На превелику силу мені пощастило вломитися до ресторану, де я знайшов собі їсти й пити. Наївшись, я ще дужче відчув свою втому. Я пройшов у вітальну кімнату за буфетом, знайшов там зручну м'яку канапу, ліг і заснув на ній.

Коли прокинувся, сумовите квиління — „Ул - ла! Ул - ла! Ул - ла!“ — безугавно гуділо в моїх вухах. Надворі сутеніло. Захопивши з буфета бару¹ ящик для бісквітів та шматок сиру, — там був також ящик для м'яса, але в ньому, крім робаків, нічого не було, — я знов пішов тинятись. Пройшовши кілька мовчазливих аристократичних скверів, з яких я знав назву лише одного — Портмен-Сквейра, я вийшов на Бейкер-Стріт і таким чином дійшов нарешті до Реджентс-Парку. І в той мент, коли я дійшов до кінця Бейкер-Стріту, я побачив оддалеки поверх дерев, на тлі заходу сонця, блискучу покришку велетенської машини, від якої і йшло пронизливе квиління.

Мене це не злякало. Я пішов просто на велетня, наче це само собою розуміється; якийсь час я пильно стежив за ним, але він не ворушився. Він стояв на одному місці і вив, а чого він вив — я не міг зрозуміти.

Я намагався скласти плана, що мені далі робити. Цей безугавний звук „Ул - ла! Ул - ла!“ бентежив мої думки. Можливо, я був надто втомлений, щоб боятися. Безумовно,

---

¹ Ресторан тож.

цікавість, нетерпляче бажання дізнатися причини цього одноманітного виття були в мені дужче за все і перемагали страх. Я звернув до Парк-Роду, щоб, обійшовши парк, вийти під захист будинків до Сент-Джонського лісу і вже відтіля гаразд роздивитися на цього марсіянину, що стояв нерухомо на одному місці й невідомо чого квилів.

Ярдів за двісті до Бейкер - Стріту я почув якесь гавкання й виття собак. Назустріч мені вибіг великий псище із шматом гнилого червоного м'яса в зубах, а за ним гналася зграя голодних надвірних собак. Передній собака звернув у бік, щоб не зустрітися зо мною, мов би боявся, що я можу відняти в нього м'ясо. Коли гавкання собак заглухло, знову, ще гостріше, стало чути десь на безлюдній дорозі, в повітрі, як і раніш нетерпляче виття — „Ул-ла! Ул-ла! Ул-ла!“

На півдорозі до станції Сент-Джонз-Вуд я наткнувся на поламану машину-робітника. Спочатку я думав, що дім упав на всю вулицю й засипав її. І тільки зійшовши на ці руїни, я із дивуванням побачив Самсона автомата: безпорадно підобгавши свої поламані залізні руки, він лежав серед руїн, що сам же й наробив. Передня частина машини розлетілася на шматки, здається, вона з усієї сили сліпо наскочила на дім і поховала себе під його руїнами.

І тут мені спало на думку: чи не тому часом це трапилося, що машина, пущена в рух, раптом опинилася без керівника? Я не мав змоги пробратись через руїни, щоб зблизька глянути на це все, а навкруги так уже посутеніло, що з цього місця не видно мені було ні крові, що заливала сидіння, ні обгризеного собаками й залишеного хребта марсіяниного.

Вельми вражений усім, що я бачив, я звернув до Примрозького горба. Віддалеки, крізь гілля дерев, я раптом побачив другого марсіянину. Він стояв у парку недалеко

зоологічного саду, так само нерухомо, як і перший; але цей мовчав. За руїнами дому, де лежала поламана машина - робітник, усюди росла червона трава. Весь Реджентський Канал являв собою дряговину темно - червоної рослинності.

Раптом тієї самої хвилини, коли я переходив міст, таємниче квиління припинилося. Звуки вмовкли раптом, мов одрубані, і тиша, мов грюкіт грому, несподівано запанувала навкруги.

Будинки обгорнули мене своїми сірими обрисами й поволі розпливалися серед темряви. Дерев в напрямкові до парку щораз більше чорніли. Навкруги, серед руїн у сутінках ночі звивалася червона трава, мов би намагаючись перерости мене й укрити з головою. На мене насувалася ніч — мати Ляку й Таємниць. Поки чути було той голос, — ця порожнеча й самотність не були страшні: Лондон здавався все ж живий і мене підбадьорювала свідомість присутності життя біля мене. Раптом несподівана зміна, щось пройшло, не знаю навіть що, і знову тиша, — така тиша, що до неї, здавалося, можна було доторкнутися... Жахлива, мертва тиша — і більше нічого!

Лондон дивився на мене, мов привид з того світу. Вікна його білих домів скидалися на очі черепа. Уява моя малювала на кожному кроці тисячі ворогів, що тихенько й безшумно крутилися біля мене. Жах охопив мене й ляк від моєї раптової сміливості. Я побачив, що спереду мене весь шлях був чорний, мов политий дьогтем, а поперек пішоходу лежало химерно зігнувшись якесь тіло. Я не міг примусити себе піти наперед. Я повернув назад вулицею Сент - Джовіз - Вуд, хутко кинувся тікати від цієї нестирпучої тиші в напрямку до Кілборну. Там, на Гаров - Роді, я просидів під повіткою для візників аж поза північ, ховаючись від ночі й мертвої тиші.

Але поволі сміливість знову вернулася до мене: ще було далеко до ранку, ще зорі на небі блискотіли, коли я вже

знову йшов до Реджент - Парку. Я заблудив серед лабіринту вулиць і, вийшовши на якийсь довгий проспект, на кінці його несподівано побачив при світлі ранішньої зорі Примрозький горб. На вершку горба, знімаючись угору до зірок в небі, що вже зблідли при ранішньому світлі, стояв третій марсіанин, так само нерухоми́й і мовчазний, як і інші.

Мене охопила шалена рішучість. Я рішив умерти і покінчити з усім. І не треба було навіть самому себе убивати. Я пішов з божевільною очайдушністю просто на велетня. І, коли я підійшов ближче, при світлі ранішньої зорі я побачив, що над покришкою велетня кружляє і згромаджується велика зграя чорних птахів. В ту ж мить моє серце затьохкало в моїх грудях, і я щосили кинувся бігти вперед уздовж дороги.

Сонце ще не сходило, коли, продершивсь крізь гущавину червоної трави, що вкривала всю Сен - Едмундську Терасу (для цього мені довелося по самі груди в воді перейти річечку, що бігла до водограїв в Альберт - Роді), я вийшов на сухе місце ще перед сходом сонця.

На кряжі горба видно було великі кучугури землі, що утворювали мов би величезний табор — це був останній найбільший табор марсіян,— і зза цих кучугур знімалося до неба тонке пасмо диму. На самому вершку проти небосхилу, промайнув обрис собаки і зник. Думка, що мигнула в моїй голові, ставала реальна, правдоподібна. Я не відчував страху. В мене дух захопило від хвилювання, від дикої, урочистої радості, коли я поспішав на гору до страховища, що стояло там нерухомо. З-під покришки машини звисало якесь м'яке темно-червоне шмаття, а голодні птахи рвали його своїми пазурами.

Ще хвилина — і я стояв уже на вершку земляної кучугури. Весь табор було видно, мов на долоні. Він охоплював величезний майдан. Всюди стояли якісь химерні піддашся з купами матеріялу; по майдану без ніякого ладу

розкидано велетенські машини. І серед усього цього — одні на повалених бойових машинах, інші на машинах-робітниках, що стояли тепер нерухомо, а більшість — просто збившись до купи на землі, без жадних звуків, нерухомо, — лежали марсіяни . . . мертві! Вони згинули, як згинула й червона трава потім, знищені від хворобливої бактерії, до боротьби з якою їхній організм не був пристосований, знищені після того, як усі змагання людського розуму виявилися ні до чого, від нікчемних створінь, що їх природа оселила на землі.

Все кінчилося так, як я та й інші могли б передбачати, коли б жах та божевільна паніка не відібрали в нас розуму. Зародки хвороби брали з людськості данину від початку світу, брали данину ще з наших передлюдських попередників, ще від початку життя на землі. Але завдяки природному доброві в нашому тілі розвинулися відпорні сили: жадна бактерія не перемагає нас без боротьби; багато з них, наприклад, бактерії, що викликають гноїння в мертвих тілах, зовсім не впливають на наш живий організм. Але на Марсі нема бактерій; отже, коли марсіяни прийшли на Землю й стали їсти на Землі, наші мікроскопічні спільники взялися за працю й перемогли.

Вже тоді, коли я стежив за марсіянами з - під руїн дому, вони були засуджені на смерть; вони вже тоді, пересуваючись з місця на місце, гнили . . . Вони мусіли обов'язково загинути! Коштом багатьох-мільйонів смертей людина купила собі першенство на Землі; це право жити на Землі належить людині, і ніхто для неї не страшний; це право залишилося б за людиною, коли б марсіяни навіть були в десять разів могутніші! Не марно люди жили, не дурно вони умирали.

Тепер наші подолані вороги лежали передо мною — всіх їх було тут щось із півсотні, — лежали в викопаній ними глибокій ямі, захоплені смертю, що мусіла здаватись їм, як і взагалі всяка смерть, жажною й незрозумілою.

Та й мені вона тоді здавалася незрозуміла. Все, що я тоді міг зрозуміти, все, що я бачив,—це те, що страшні істоти, які недавно були живі й небезпечні для людей,—тепер були мертві. За хвилину я навіть повірив, що тут повторилася загибель Сеннагеріба, що бог поклав свій гнів на милість і послав ангела смерти вбити їх уночі.

Я стояв, дививсь у яму, і серце моє раділо. Ранішнє сонце яскраво освітило все навкруги, а в ямі ще панували сутінки. Могутні будови, такі велетенські й дивовижні своєю величчю й складністю, такі чужі на Землі своїми жакними, вигнутими силуетами, тьмяними примарами, тягнулися з п'їтьми до світла. Чути було, як десь на дні ями змагалися й гарчали з-за трупів собаки. В найдальшому від мене кутку лежала велетенська, нездатна ні до чого машина для літання, на якій марсіяни пробували літати в нашій, більш стиснутій атмосфері, але хвороба й смерть припинила їхні спроби—припинила якраз у слушну годину. Почувши кракання над головою, я глянув угору й побачив бойову машину, що вже ніколи не буде брати участі у бою; я побачив червоне шмаття розірваного м'яса, а з нього капала кров на землю на вершину Примрозького горба.

Я озирнувся назад на взгір'я й глянув у той бік, де, оточені тепер чорними зграями птахів, стояли два інших марсіянина,—тих, що я їх бачив учора вночі саме тої хвилини, коли їх захопила смерть. Один із них умер, весь час кличучи своїх товаришів на допомогу. Можливо, що він умер останній, і голос його лунав довго і зовсім даремно, доки не стало енергії в машині.

Вони блискотіли в сонячних проміннях—ці, тепер нешкідливі, триногі башти з блискучого металю!

Навколо ями—куди око сягало,—післалася велика мати всіх міст, що якимсь дивом урятувалася від остаточної руїни. Хто бачив Лондон тільки обгорнутий у чорне запинало диму, той не може й уявити собі всієї краси

нетрів вулиць та його мовчазних будинків, осяяних сонячними проміннями!..

На сході над чорними руїнами Альбертової Тераси й над розколеним шпилем церкви, яскраво світило сонце на безхмарному небі. Подекуди його проміння падали на ребра білого каркасу якогонебудь з цієї маси будинків і, відбиваючись, здавалися ще яскравіші. Сонце вилискувалося на круглястому будинкові складу вин біля станції Чоак - Фарм і заливало, надаючи їм якусь особливу принадність, просторі залізничні двори, засновані довгими рядами рейок, недавно ще чорних, а нині червоних від іржі після двотижневої перерви руху потягів.

На півночі видно було Кілборн і Гампстед, що рябів мережею своїх будинків. На захід — велике місто зникло в тумані. На південь, за марсіянами, хитався своїми зеленими хвилями Реджентс - Парк; яскраво вимальовувалися на сонці в долині Ланггам, баня Альберт - Голу, Імператорський Інститут та величні палаци Бромптон - Роду, а за ними туманними силуетами здіймалися вгору зубчасті руїни Вестмінстера. Ще далі синіли Сурейські горби й виблискували сріблом башти Кришталевого палацу. Баня Св. Павла темною масою вирисовувалася проти сонця, роззявивши з заходу чорну пащу провалини, що я бачу її тепер уперше.

Я став і дивився на цей широкий простір домів, фабрик, церков, порожніх і залишених; я думав про ті сподівання й змагання, про ту велетенську працю, що були потрачені на збудування цієї людської фортеці, і про ту раптову жорстоку загибель, що була зависла над нею. Коли я зрозумів, що люди знов зможуть жити в цих будинках, що моє кохане місто знов оживе й знову стане могутнє, — мене охопила така хвиля почувань, що я трохи був не заплакав.

Скінчилися страждання, — від сьогоднішнього дня підодужання. Всі, хто лишилися живі, хто тиняється по

країні без керівника, без закону, без їжі, як вівці без чабана, ті, що втекли за море, почнуть вертатись. На спорожнілих вулицях поволі знов затремтить живчик життя. Могутніми хвилями розіллється життя по всіх оцих спорожнілих садках. Страшна була руїна, але смерть зупинила руку руйначеву!

Скоро серед цих жахних руїн, на почорнілих руйновищах будинків, що так сумно дивляться на освітлені сонцем зелені взгір'я горбів, застукотять молотки, задзвонять сокири й заступи нових будівничих, і горби акомпонуватимуть їм радісною луною. При цій думці я підняв руки до міста і подякував долю за її милосердя до нас. „Мине рік,— думав я,— а, може, мине не більше року“ . . .

І тут раптом з надзвичайною силою огорнули мене сумні думки про себе, про жінку, про минуле життя, повне надій і щастя, про життя, що минуло без вороття . .

ІХ. СЕРЕД РУЇН

Я наблизився тепер до найдивнішого моменту в моєму оповіданні. А проте, може, він не так уже й дивний. Я пам'ятаю колоритно, яскраво й послідовно, все, що я робив того дня. Я пам'ятаю, як я стояв на Примрозькому горбі й плакав,— от і все, що я пам'ятаю.

Я не згадаю, що було в останні після того три дні. Згодом я довідався, що не я лише один перший дізнався про загибель марсіян. Кілька таких самих сердег, як і я, никаючи по околицях Лондону, довідалися про те раніш на один день. Один із них (перший) зараз же пішов у Сент-Мартінзле-Гранд, і в той саме час, коли я сидів під повіткою візників, він потрапив якомсь післати телеграму до Парижу. Хутко радісна звістка облетіла весь світ. Тисячі міст, охоплені жахом перед небезпекою, засяли огнями ілюмінацій. В той час, коли я стояв на горбі над ямою, в Дубліні, Единбурзі, Манчестері, Бірмінгамі вже знали про все.

В найближчих до Лондону містах лаштувалися численні паротяги до столиці—і люди, як мені потім розповідали, кидали працю і, плачучи з радощів, кричали слава, стискали один одному руки, вітаючи один одного. Дзвони церковні, що два тижні мовчали, раптом загомоніли, подаючи всім радісну звістку. По всіх шляхах полетіли вісті, і розпатлані, змарнілі люди оповіщали один одного й усіх про несподіване визволення, розбуджуючи своїм радісним

криком надію в серцях інших збожеволілих від жаху людей. Скінчилося поневір'яння, жах і голод! Через протоку, через Ірландське море, через Атлантичний океан — звідусіль везли до нас пашню, збіжжя й м'ясо. Здається, фльоти всього світу поспішали до Лондону в ті дні.

Але цього всього я не пам'ятаю. Я не знаю, що зо мною було в ці три дні. Мене підхопила, мов неживу річ, течія, розум кинув мене. Опритомнів я в хаті добросердих людей, що найшли мене на третій день десь на вулиці Сент - Джонз - Вуду. Вони розповідали мені, що я тинявся мов п'яний, плакав і виспівував якусь нісенітницю, з якої можна було тільки й зрозуміти: „Остання людина на Землі! — Слава! Остання людина на Землі!“ Не зважаючи на свої особисті турботи, ці люди, — назвати яких, на жаль, не можу тут, хоча мені було б приємно висловити їм подяку, — надзвичайно пеклувалися про мене, дали мені притулок і врятували мене від себе самого.

Очевидно, вони дещо довідалися про мої пригоди — за ці три дні, коли я лежав, зовсім нічого не пам'ятаючи, і в гарячці щось бурмотів.

З великою обережністю вони сказали мені, що вони дізналися про долю Ледергеду. Через два дні після того, як я опинився серед руїн розваленого дому, один із марсіян знищив Ледергед, а з ним загинули всі люди. Марсіянин знищив його так собі, без жадного приводу, мов для того, щоб показати свою силу, як іноді хлопчик руйнує мурашника.

Я був тепер самотній; у мене не лишилося ні родини, ні кривних, і ці люди оточили мене любов'ю і щирим пеклуванням. Я надзвичайно гостро відчував свою самотність і свою тугу, і вони поділяли цю мою тугу.

Я прожив у них іще чотири дні після одужання. Мене весь час непереможно тягло бажання поглянути ще раз на те, що лишалося з мого минулого життя, яке здавалося таке

яскраве, радісне... Це було просто розпачливе бажання урочисто поховати своє минуле. Вони всіма силами намагалися розвіяти мої думки й намовляли зрестися того бажання. Та минуло чотири дні — і я не мав сили боротись із своїм бажанням. Пообіцявши повернутися, я із сльозами на очах, — щиро признаюся в цьому, — попросився і знову помандрував улицями, що не дуже давно ще були порожні, темні й чужі. Тепер усюди було чимало людей, що верталися до своїх хат. Де-не-де навіть відчинялися крамниці, і я вже бачив водограй, звідки бігла вода пити.

Пам'ятаю, який глузливо-яскравий мені видавався той день, коли я вирушив у свою сумну подорож до своєї маленької хатини в Вокінзі! Який жвавий рух на вулицях, яке бадьоре життя шуміло навкруги! На вулицях було так багато людей, що просто не вірилося, щоб стільки людей загинуло! Але хутко я помітив, що обличчя тим людям були жовті, волосся покошачене, очі хворобливо блискотіли, а одягнені вони були в брудне лахміття. На всіх обличчях були написані або надзвичайно ненормальне зворушення, або похмура рішучість. Коли б не цей вираз на обличчях, то можна б було подумати, що Лондон є залюднений від волоцюг і босяків. Біля церков усім видавали хліб, присланий нам від французького уряду. У тих небагатьох коней, що мені попадалися, ребра так і світилися. На всіх перехрестях стояли полісмени з білими відзнаками, бліді, змарнілі. Проте я ніде не помітив, щоб марсіяни лишили після себе який слід, поки не дійшов до Велінгтон - Стріту: тут я побачив, що стовпи Вотерловського мосту геть чисто оповито червоною травою.

Біля мосту мені кинувся в вічі один із звичайних контрастів тієї химерної доби: над гущавиною червоної трави білів причеплений до палиці аркуш друкованого паперу. Це було оповіщення про першу газету, що почала виходити після довгої перерви, — про Daily Mail. Я купив

газету за почорнілий шилінг, який випадково залишивсь у мене в кишені. Більша частина газети була порожня, але натомість єдиний її упорядчик дозволив собі маленьку розвагу, вмістивши жартівливу схему оповісток на останній сторінці. Передова стаття розповідала про особисті почуття й настрої авторів. Відділ вістей ще не організувався. Я не довідався нічого нового, крім того, що огляд механізмів марсіян за останній тиждень дав дивовижні наслідки. Автор статті, між іншим, категорично запевняв, — хоч я йому тоді не повірив, — що „секрет літання в повітрі“ найдено.

В Вотерлові я побачив уже налагоджений рух: потяги довозили публіку, що верталася додому. Перший тиск пасажирів уже минув. У вагоні, куди я сів, було мало людей; а що я не мав бажання розмовляти, то сів в окреме купе. Я сів біля вікна, склав навхрест руки і так сидів нерухомо, байдуже дивлячись на яскраво освітлені сонцем картини руїни, що проходили перед моїми очима. За головною перехресною станцією потяг перейшов на тимчасову колію. По обидва боки залізниці чорніли руїни будинків. Майже до самої Клапгамської перехресної станції Лондон мав брудний вигляд від чорного диму, не зважаючи на те, що два дні йшов рясний дощ. За Клапгамом залізниця була зруйнована. Тисячі урядовців і крамарчуків, що залишилися без посади, працювали вкупі з грабарями.

Після невеличкої зупинки потяг знову повіз нас по настеленій наспіх колії. На всьому шляху за Лондоном країна мала сумний зруйнований, надзвичайний вигляд. Найдуже постраждав Вімбелдон. Волтон завдяки своїм непошкодженим сосновим лісам, здавалося, найменше був зруйнований з усіх містечок, повз які ми проїжджали. Річки Вандел та Мола і всі малі річечки заросли червоною травою, що віддаля нагадувала щось середнє між рубаним м'ясом та шаткованою червоною капустою. Сурейські

соснові ліси, мабуть, були дуже сухі для червоного паразита, бо там їх не видно було.

За Вімбелдоном з залізниці було видно, як в одному шпиталевому городі все поле було побуртоване навколо шостого циліндра. Навкруги його лежали купи землі, тиснувся нарід і працювали сапери. Над ямою маяв англійський прапор і весело лопотів од вітру. Городи геть чисто позаростали червоною травою й удавали з себе широку площу всіх ґатунків червоного кольору, починаючи від темнокармазинового до шарлахового, який різав очі. З великою приемністю очі відривалися від цієї подекуди кривавочервоної, подекуди мертвосірої випаленої землі на передньому плані, і відпочивали на лагідному синьо-зеленому кольорі далеких пагорбів на сході.

Усюди від Лондону й до станції Вокінґ лагодили залізницю; тому я зліз в Байфліті й помандрував пішки до Майбері. Я минув те місце, де ми з гармашем зустріли гусарів, минув і те, де я сидів під грозу та де я вперше побачив марсіянину. Тут з цікавості я звернув із шляху, щоб глянути, чи не побачу часом одноконної коляси, якою я тоді їхав. І дійсно, я знайшов колясу з поламаними колесами і кістки коняки, зовсім обгризені, розкидані на всі боки. Я постояв на тому місці досить довго, дивлячись на ті рештки.

Потім я пішов сосновим лісом, продираючись крізь червону траву, яка іноді досягала по саму шию. Господар готелю Spotted Dog (Плямистий Пес), певно, дочекався похорону; принаймні його трупа не було видно там, де він раніш лежав.

Я минув коледж і підходив до своєї хати. Якась людина стояла біля відчинених дверей котеджу й озвалася до мене по-імені, коли я проходив.

Я глянув на свій дім з якоюсь надією в серці. Але ця надія хутко згасла. Колоду зламано, двері не були зачинені; вони помалу відчинилися, коли я підходив, та

потім вони знов зачинилися. В одчиненому вікні мого кабінету — в тому самому, біля якого ми з гармашем чекали, поки розвидниться, — запони хитались від вітру. Вікно не причинялося з того самого дня. Поламані кущі були такі ж самі, як я й лишив їх тижнів чотири тому.

Трохи похитуючись, я увійшов у передпокій. Дім був порожній — я це добре почував. Килим на сходах був зібганий і полиняв у тому місці, де я сидів, прихилившись до стіни, мокрий від дощу, що захопив мене тієї ночі підчас катастрофи. На східцях видно було брудні сліди ніг гармашевих і моїх. Вони йшли до самого кабінету. Там я найшов на старому місці під селенітовим прес-пап'є на письменому столі списаний аркуш паперу — мою працю, яку я залишив на столі того дня, коли відкрутився перший циліндер. Я постояв над нею, переглянув хутко останню сторінку, машинально стежачи за своєю аргументацією: це була стаття про розвиток моральних ідей з розвитком цивілізації; останнє речення починалося пророкуванням: „Років через двісті, — писав я, — ми можемо сподіватися...“ — на цьому й урвалася моя думка. Я пригадав, що того ранку я ніяк не міг зосередити свою увагу на праці — ще й місяця не минуло з того часу, — кинув писати й побіг до газетяра купувати свій Daily Chronicle. Я згадав, як, підійшовши до хвіртки в сад, я зустрів газетяра й уважно почав слухати його химерне оповідання про „людей з Марса“.

Я зійшов униз до їдальні. Там на столі лежав хліб і зовсім уже зогнила баранина; тут же лежала й повернута пляшка з пива — все так, як ми залишили. Хата моя спорожніла. Я зрозумів безпідставність моїх надій, що я їх так довго голубив. Але раптом сталося щось дивне.

— Непереливки! — сказав якийсь голос, — у хаті нікого нема!.. Ніхто не заходив сюди за останні десять день. Далі залишитись — це тільки марно мучити себе. Крім нас, ніхто не врятувався.

Я був надзвичайно вражений. Чи не я це голосно висловив свою думку?.. Я озирнувся. Французьке вікно, до якого я стояв спиною, було відчинене. Я метнувся до нього й визирнув у сад.

Там, вражені й перелякані не менше мене, стояли мій стрийний брат і моя жінка — бліда, з виплаканими очима. Вона тихо скрикнула.

— Я прийшла, — промовила вона: — я знала... знала...

Вона вхопилася за груди й захиталася. Я ступив наперед і вхопив її в обійми.

ЕПІЛОГ

Мені лишається тільки пожаліти, що я, кінчаючи своє оповідання, не можу допомогти розв'язати багато питань, що так і лишилися нерозв'язані. Деякі місця моєї книги, безперечно, викличуть чимало критичних уваг. Моя спеціальність — спекулятивна філософія. Всі мої знання порівняльної фізіології обмежуються двома - трьома прочитаними книжками; але Карверова гіпотеза про причину смерти марсіян, на мою думку, цілком правдива, і її можна вважати як за цілком доказану. На неї я й спираюся весь час у моєму оповіданні.

Все ж відомо, що ні в одному з усіх трупів марсіян не знайдено ніяких інших бактерій, крім відомих уже на Землі. Те, що марсіяни не ховали своїх мерців, а так само й ті безоглядні масові вбивства, які вони робили, не вважаючи ні на що, свідчать, крім того, про те, що вони зовсім не мали поняття про процеси гниття. Але про те, як правдоподібно здається таке пояснення, вважати його за остаточно доведене ніяк не можна.

Ми нічого не знаємо й про хемічний склад чорного диму, що ним марсіяни користувалися з таким жахним ефектом; незрозумілий лишився для нас і генератор теплового проміння. Після страшних катастроф в лабораторіях Ілінгу й Південного Кенсінгтону вчені хеміки не наважуються далі вести своїх дослідів у цьому напрямкові. Спектральна аналіза чорного порошку свідчить про наяв-

ність в ньому нового, невідомого нам елемента; отже можливо, що цей елемент вкупі з аргіном дає сполуку, яка раптово смертельно впливає на якусь складову частину крові.

Але це все лише припущення, зовсім не доведені дослідом, і ледве чи вони зможуть цікавити читача, для якого написано цю книгу. Бура піна, що плинула за водою на річці Темзі, свого часу не була досліджена, а тепер її більше немає.

Про наслідки анатомічного дослідження марсіян, в міру того, як це дали змогу зробити собаки, що не лишили цілим жадного трупа, я вже говорив. Проте всі бачили прегарно збережене в спирті тіло марсіянинове, що стоїть в Історично-Природничому Музеї; бачили всі також і ті численні малюнки, зроблені з цього препарату. Щодо будови тіла марсіянинового й фізіологічних функцій їхнього організму, то це являє собою вже суто наукову тему.

Найцікавіше й найсерйозніше питання в світовому масштабі — це питання про можливість нового нападу марсіян. Щороку, коли Марс доходить до своєї опозиції, можна чекати з боку марсіян, — принаймні, я в цьому непохитно переконаний, — нової спроби нападу. На всякий випадок все ж треба бути завжди напоготові. На мою думку, можна знайти місце, де стоїть гармата, з якої вони стріляють на землю, і пильно потім стежити за цією частиною планети, щоб наступний їхній напад не захопив нас несподівано.

Перший же їхній циліндер можна знищити нашими гарматами чи динамітом, поки він встигне досить охолонути. Отже, можна знищити їх не дати їм вийти з циліндра, або ж перестріляти їх усіх із гармат, як тільки відчиниться циліндер. Я гадаю, що невдала перша спроба мусить відбити в них усяке бажання повторювати її. Можливо, що вони так і дивляться на це.

Лесінг, на мою думку, подає досить правдиву гадку, що марсіянам недавно пощастило оселитися на Венері. Сім місяців тому Венера й Марс стояли на одній лінії з сонцем, тобто для глядача з Венери Марс був у становищі опозиції до неї. Хутко після цього на освітленій частині найближчої до сонця плянети з'явилася характерна блискуча смуга і майже водночас на фотографічному знімку диску Марсового з'явився такий самий ледве помітний темний хвилястий відбиток. Досить глянути на обидва одбитки, щоб переконатися, що вони надзвичайно схожі один на один.

Так чи загрожує нам небезпека з Марса, чи ні, але наш погляд на майбутність людства мусить змінитися після останніх подій. Тепер ми знаємо, що ми не можемо вважати свою плянету за міцну фортецю та зовсім безпечний притулок для людини, де вона могла б упорядкувати своє життя, як їй хочеться. Ми ніколи наперед не можемо вгадати, яке лихо чи яке добро спаде на нас із безповітряних світових просторів. Можливо, що з широкого світового погляду, напад на нас з Марса для нас, людей, не мине без наслідків.

Але цей напад розбив нашу безтурботну віру в майбутнє, ту віру, що була справжнє джерело знесли, розкладу. Він дав людству надзвичайно багато корисного. Він значно посунув людство в освідомленні справжньої суті загального добра, в освідомленні ідеї об'єднання людства.

Можливо, марсіяни крізь безмежний простір стежили за своїми післанцями на землю, взяли на увагу свій досвід і найшли безпечніше місце для своєї еміграції на плянеті Венері.

Що б там не трапилося, але люди ще багато років пильно стежитимуть за Марсом, і летючі зірки, — ці вогненні стріли, що їх посилає нам небо, — безперечно, наганятимуть ляк на людей.

Навіть збагнути не можна, як поширився розумовий обрій людини після наступу марсіян. Поки не впав перший циліндер, у нас панував погляд, що життя існує лише на нашій малесенькій планеті, а в усьому безмежному світовому просторі його нема. Тепер ми вже не такі короткозорі. Коли марсіяни могли перелетіти на Венеру, то не може бути заперечення й тому, що це можливо й для людей, і коли, в міру охолодження сонця, Земля стане непридатна для людського життя (а це зрештою таки безперечно трапиться), можливо, що нитка життя, розпочавшись тут, перекинеться на нашу сусідку планету й оснує її мережею праці.

Чи переможемо ми?

Невиразні й дивні мрії снуються в моїй голові: життя з цієї горошини в сонячній системі поволі розпливається по всьому мертвому безмежному зоряному світу. Але це тільки далека мрія. Можливо ще й те, що щасливий кінець недавно пережитої катастрофи, що закінчилася смертю марсіян,—це лише перерва на деякий час, і їм, а не нам, належить майбутнє.

Мушу признатися, що страшно лихоліття й небезпека, що я пережив за цей час, залишили в моїй душі вельми помітний слід. Я ще й досі не можу позбутися почуття непевності нашого існування. Інколи я сиджу в своєму кабінеті й пишу,—сиджу серед звичного мені оточення, біля лампи, письменного стола,—і раптом мені здається, що по всій, так мені знайомій, долині під моїм вікном звиваються вогненні язики пожежі; мене охоплює хворобливе почуття, що в домі нікого нема, крім мене, що він назавжди спорожнів. Або йду Байфлітським шляхом і бачу—їдуть екіпажі: ось проїхав різник на своєму возику, он покотив робітник на самокаті, а ондечки діти йдуть до школи; і раптом все це вкривається туманом, робиться нереальне, і я знов іду вкупі з гармашем у спеку спорожнілим мертвим шляхом.

Вночі мені сняться спустошені безлюдні вулиці, чорні від чорного попелу, і покалічені трупи — мов запиналом оповиті цим попелом. Вони встають передо мною такі жакні, покалічені, обгризені собаками, і насуваються на мене... Вони щось бурмочуть, лютують, образи їхні розпливаються, робляться огидливі й обертаються в потвори, — і я прокидаюся серед темряви, зрошений холодним потом, нещасний...

Їду до Лондону, дивлюся на метушливий натовп на Фліт-Стріті й Стренді, і мені здається, що всі ці люди — то тіні минулого, що прийшли з того світу поглянути на вулиці, що їх я бачив порожні, мовчазні, і снують вони тепер понурими примарами по мертвому місті, ці гальванізовані тіла, імітація життя... І якось дивно мені було стояти на Примрозькому горбі, куди я ходив учора перед тим, як братися писати останній розділ, стояти й дивитися на величну картину міста, загорнутого сизим запиналом туману й диму; дивитися, як по узгір'ю між грядками квітів снують люди; дивитися на роззяв, що зібралися навколо марсіянських машин, що й досі стоять на тому самому місці; чути веселий гамір дітей, і згадувати той час, коли я бачив це місто й цей увесь простір, — такий яскравий, холодний і мовчазний при світлі сходу сонця останнього, великого дня!..

Але найдивніше мені здавалося тримати в своїх руках руку дружини, і думати, що ми вважали один одного за мерців.

ЗМІСТ

Книга перша

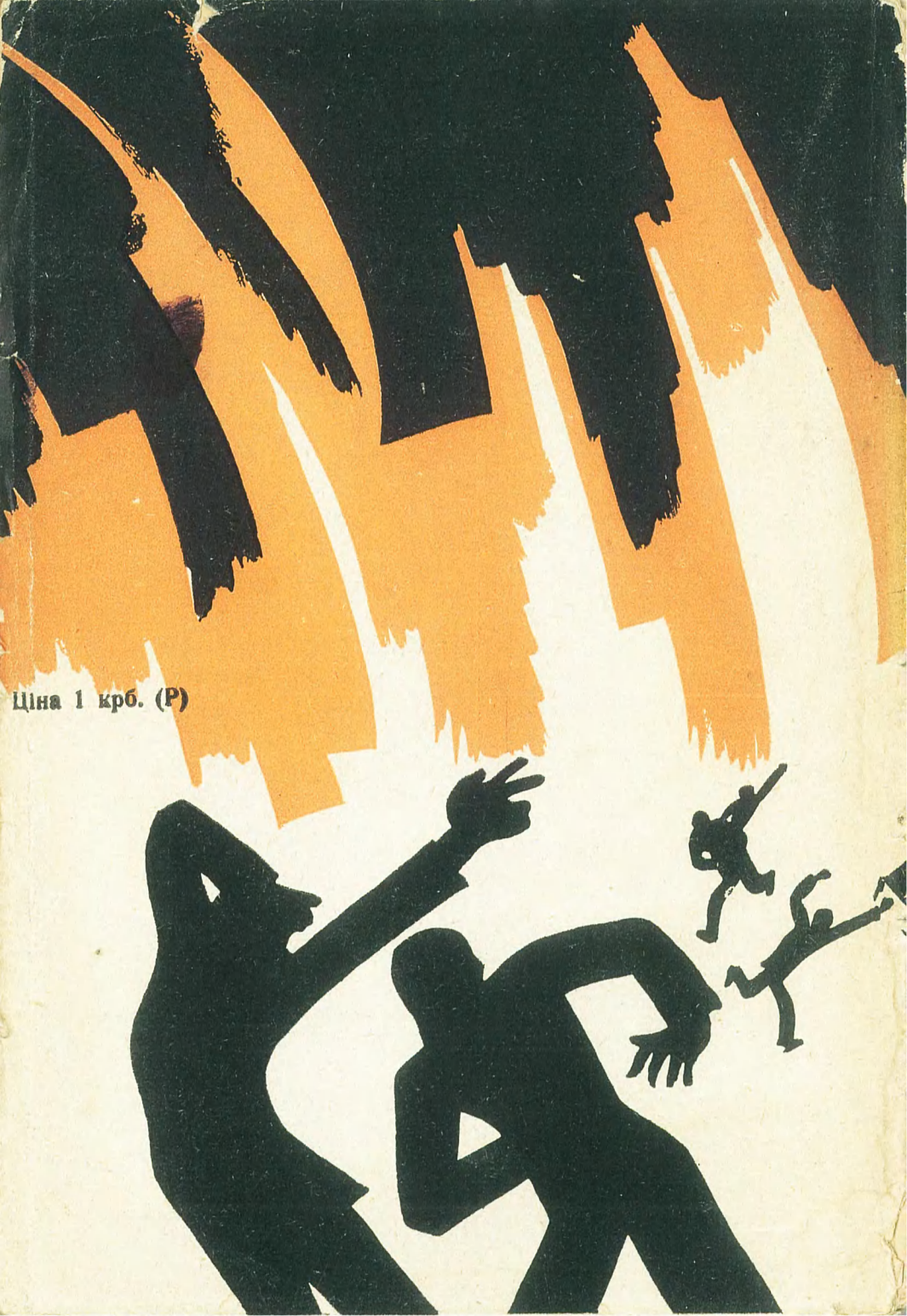
ПРИХІД МАРСІЯН

	Стор.
I. Напередодні війни	5
II. Летюча зоря	13
III. На Горсельському вигоні	18
IV. Циліндер відкручується	22
V. Тепловий промінь	26
VI. Тепловий промінь на Кобгемській дорозі	31
VII. Як я дістався додому	34
VIII. Ніч на суботу	39
IX. Війна починається	43
X. Гроза	51
XI. Біля вікна	59
XII. Що я бачив у Вейбріджі й Шепертоні	66
XIII. Зустріч із вікарієм	79
XIV. В Лондоні	86
XV. Що сталося в Сорєю	99
XVI. Вихід із Лондону	109
XVII. „Дитина грому“	125

Книга друга

ЗЕМЛЯ ПІД ВЛАДОЮ МАРСІЯН

I. Під п'ятою	137
II. Що ми бачили з під руїн дому	147
III. Дні ув'язнення	159
IV. Смерть вікарія	166
V. Тиша	172
VI. Робота двох тижнів	176
VII. Людина на Путнейському горбі	181
VIII. Мертвий Лондон	202
IX. Серед руїн	213
Епілог	220

Ціна 1 крб. (Р)